RENÉ DESCARTES

Les passions de l'âme

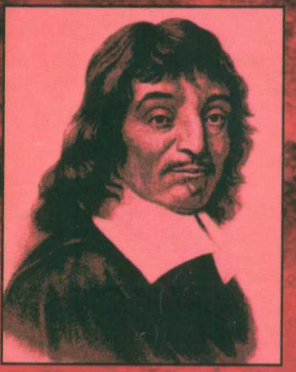

SIELOS
AISTROS

FILOSOFIJOS KLASIKA

Mažoji serija

pradai

RENÉ
DESCARTES

SIELOS
AISTROS

Vilnius
pradai
2002

UDK 1(44)
De 337

Iš prancūzų kalbos vertė
LINAS RYBELIS

Redagavo
ANTANAS RYBELIS

Leidinį parėmė
LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA

© Vertimas į lietuvių kalbą
Lino Rybelio, 2002
© Baigiamasis straipsnis,
paaiškinimai, žodynėlis –
Antano Rybelio, 2002
© „Pradų" leidykla, 2002

ISBN 9986-943-77-9

SIELOS
AISTROS

Pirma dalis

APSKRITAI APIE POTYRIUS IR TA PROGA APIE VISĄ ŽMOGAUS PRIGIMTĮ

1 skirsnis

Tai, kas yra potyris[1] subjekto[2] atžvilgiu, visada yra veiksmas kitu atžvilgiu

Jokios kitos žinios, paveldėtos iš senovės autorių, nėra tokios nepakankamos, kaip jų žinios apie aistras. Nors šis dalykas visada buvo kruopščiai tiriamas ir, regis, nėra sunkus, nes kiekvienas žmogus patiria aistras, o jų prigimčiai atskleisti jam nereikia skolintis patirties iš kitur, tačiau visa, ką senovės autoriai samprotavo apie jas, yra taip menka ir daugiausia taip nepatikima, kad aš neturiu jokios kitos vilties priartėti prie tiesos, kaip pasukti iš kelio, kuriuo lig šiol jie ėjo. Štai kodėl esu čia priverstas rašyti taip, lyg nagrinėčiau temą, kurios dar niekas nebuvo prabėgom palietęs. Pirmiausia, aš manau, kad visa, kas atsiranda ar įvyksta nauja, filosofai paprastai vadina potyriu jį patiriančio subjekto

atžvilgiu ir veiksmu potyrį sukeliančio veikiančiojo atžvilgiu. Taigi nors veikiantysis (*l'agent*) ir veikiamasis (*le patient*) dažnai yra visiškai skirtingi, vis dėlto veiksmas ir potyris yra tas pats, tik skirtingai vadinamas reiškinys, nes jį galima priskirti dviem skirtingiems subjektams.

2 skirsnis

Norint pažinti sielos aistras, jos funkcijas reikia skirti nuo kūno funkcijų

Aš taip pat manau, kad, išskyrus kūną, su kuriuo yra susieta siela, mes nematome nieko kito, kas tiesiogiai veiktų mūsų sielą. Dėl to mes turime manyti, kad tai, kas sielai yra potyris, kūnui paprastai yra veiksmas. Taigi geriausias būdas mūsų aistroms pažinti yra išsiaiškinti skirtumą tarp kūno ir sielos, kad galėtume nustatyti, kuriam iš jų priskirti kiekvieną mūsų funkciją.

3 skirsnis

Kokia taisykle čia reikėtų vadovautis

Mums neiškils didesnių keblumų, jei pripažinsime, kad visa, ką jaučiame savyje ir ką

manome galint būti visiškai negyvuose kūnuose, reikia priskirti tik mūsų kūnui. Ir priešingai – visa, kas yra mumyse ir ko mes niekaip neįsivaizduojame priklausant kūnui, reikia priskirti sielai.

4 skirsnis

Kūno dalių šiluma ir judėjimas kyla iš kūno, o mintys – iš sielos

Kadangi mes visiškai neįsivaizduojame kūną mąstant, turime pagrindą manyti, kad visos mūsų mintys priklauso sielai. Kadangi mes visiškai neabejojame, jog yra negyvų kūnų, galinčių judėti kaip mūsų kūnas ar net įvairiau ir turinčių tiek pat ar net daugiau šilumos (iš patirties mes žinome, kad liepsna gerokai kaitresnė ir judresnė už bet kurią mūsų kūno dalį), mes turime manyti, kad jei visa mūsų šiluma ir judesiai visiškai nepriklauso nuo mūsų minties, jie priklauso tik kūnui.

5 skirsnis

Klaidinga manyti, kad siela judina ir šildo kūną

Remdamiesi šia nuostata mes išvengsime labai grubios klaidos, kurios neišvengė

daugelis kitų; aš net manau, kad ji yra pagrindinė priežastis, lig šiol neleidusi paaiškinti aistrų ir kitų reiškinių, susijusių su siela. Matydami mirusius kūnus, netekusius šilumos ir net judėjimo, daugelis manė, jog šis judėjimas ir šiluma išnyksta pasitraukus sielai. Taigi daugelis nepagrįstai tikėjo, kad mūsų prigimtinė šiluma ir visi mūsų kūno judesiai priklauso nuo sielos, užuot manę, jog po mirties siela pasitraukia tik dėl to, kad dingsta ši šiluma ir suyra kūno judesius sukeliantys organai.

6 skirsnis

Kuo gyvas kūnas skiriasi nuo mirusio

Siekdami išvengti šitos klaidos, mes remsimės prielaida, kad mirtis visada ištinka ne dėl sielos kaltės, o tik dėl kurios nors suirusios pagrindinės kūno dalies. Samprotaukime taip: gyvo žmogaus kūnas skiriasi nuo mirusio žmogaus taip, kaip laikrodis ar koks nors kitas automatas (t. y. kokia nors savaeigė mašina), kai jie yra surinkti ir turi fizinę jiems būdingų judesių priežastį, skiriasi nuo to paties laikrodžio ar automato, kai šie sulūžta ar dingsta jų judėjimo priežastis.

7 skirsnis

Trumpas kūno dalių ir kai kurių jo funkcijų paaiškinimas

Siekdamas kuo aiškiau tai išdėstyti, aš keliais žodžiais paaiškinsiu čia visą mūsų kūno sandarą. Nėra žmogaus, kuris nežinotų, jog turime širdį, smegenis, skrandį, raumenis, nervus, arterijas, venas ir kitus panašius dalykus. Jis taip pat žino, kad sukramtytas maistas nuslenka į skrandį ir žarnas, iš kur jo sultys, perėjusios kepenis ir visas venas, susimaišo su jose esančiu krauju ir taip padidina jo kiekį. Tie, kurie nors šiek tiek išmano apie mediciną, be to, žino, kas sudaro širdį ir kaip veninis kraujas iš tuščios venos gali lengvai tekėti į dešinę širdies pusę, o iš ten indu, vadinamu arterine vena, patenka į plaučius; paskui indu, vadinamu venine arterija, iš plaučių grįžta į kairiąją širdies pusę ir pagaliau iš jos patenka į didžiąja arteriją, išsišakojusią po visą kūną. Visi tie, kurių neapakino senovės rašytojų autoritetas ir kurie panūdo atverti akis tam, kad patikrintų Harvey'aus[3] nuomonę apie kraujo apytaką, nė kiek neabejoja, kad visos kūno venos ir arterijos yra ne kas kita kaip vagos, kuriomis nuolat ir labai greitai teka kraujas, pradėjęs bėgti iš dešiniosios širdies

ertmės, toliau arterine vena, išsišakojusia po visus plaučius ir susijungusia su venine arterija, teka iš plaučių į kairiąją širdies pusę, o paskui įteka į didžiąją arteriją, kuri, išsišakojusi po likusią kūno dalį, jungiasi su tuščiosios venos atšakomis, sugrąžinančiomis tą patį kraują į dešiniąją širdies ertmę; šios dvi ertmės yra tarsi šliuzai, kuriais kassyk apsukdamas ratą po kūną teka visas kraujas. Be to, mums žinoma, kad visi kūno dalių judesiai priklauso nuo raumenų; tie raumenys yra taip išsidėstę vienas priešais kitą, kad raumuo traukdamasis traukia su juo sujungtą kūno dalį ir verčia temptis priešingą raumenį. Kai pastarasis susitraukia, pirmasis išsitempia ir prisitraukia su savimi sujungtą kūno dalį. Be to, yra žinoma, kad visi šie raumenų judesiai, kaip ir pojūčiai, priklauso nuo nervų – plonyčių gijų ar siauručių vamzdelių, – einančių iš smegenų ir turinčių kaip ir jos tam tikro oro ar švelnaus vėjelio, vadinamo gyvybinėmis dvasiomis (*les esprits animaux*)[4].

8 skirsnis

Koks yra visų šių funkcijų pradas

Apskritai nėra žinoma, nei kaip šios gyvybinės dvasios ir šie nervai veikia judesius ir

jusles, nei koks kūniškasis pradas verčia juos veikti. Nors kituose veikaluose[5] aš esu šiek tiek užsiminęs apie šiuos klausimus, vis dėlto turiu trumpai pasakyti, kad kol esame gyvi, mūsų širdis palaiko nuolatinę šilumą, kuri yra tam tikra veninio kraujo maitinama ugnies rūšis ir kad ši ugnis yra visų mūsų kūno dalių kūniškasis pradas.

9 skirsnis
Kaip juda širdis

Pirmiausia ši šiluma išplečia širdies ertmes užpildžiusį kraują, todėl kraujas, priverstas užimti daugiau vietos, iš dešiniosios ertmės veržliai teka į arterinę veną, o iš kairiosios – į didžiąją arteriją. Kraujui nustojus plėstis, naujas kraujas iš tuščiosios venos tuoj teka į dešiniąją širdies ertmę, o iš veninės arterijos – į kairiąją, nes šių keturių indų įeinamosiose angose yra mažytės odelės, išsidėsčiusios taip, kad kraujas gali įtekėti tik pro dvi paskutiniąsias angas, o ištekėti – pro kitas dvi. Naujas kraujas, priplūdęs į širdį, iškart suskystėja kaip ir ankstesnis. Taip atsiranda pulsas arba širdies ir arterijų virpėjimas; šis virpėjimas kartojasi tiek kartų, kiek kartų naujas kraujas plūsta į širdį. Tik jis

verčia kraują judėti ir be perstojo greitai tekėti visomis arterijomis ir venomis; šitaip kraujas perduoda širdies šilumą visoms kitoms kūno dalims ir jas maitina.

10 skirsnis

Kaip smegenyse susidaro gyvybinės dvasios

Čia visų svarbiausia yra tai, kad gyvybingiausios ir smulkiausios (*subtiles*) kraujo dalelės, širdyje išretėjusios nuo šilumos, nuolat dideliais kiekiais patenka į smegenų ertmes. Priežastis, kodėl jos patenka ten, o ne kur nors kitur, yra ta, kad iš širdies didžiaja arterija tekantis kraujas plūsta tiesiai į smegenis, tačiau dėl labai siaurų perėjų negali ten patekti – ten patenka tik judriausios ir smulkiausios dalelės, o kitos išsisklaido po visas kitas kūno vietas. Taigi šios labai smulkios kraujo dalelės ir sudaro gyvybines dvasias. Tam joms tereikia tik vieno – atsiskirti smegenyse nuo kitų, ne tokių smulkių dalelių. Taigi dvasiomis aš vadinu kūnus, kurie nepasižymi jokiomis kitomis savybėmis, išskyrus tai, kad jie yra labai maži ir juda didžiuliu greičiu it liepsnos dalelės, išlekiančios iš žvakės liepsnos. Jos niekur nesustoja; vienos iš jų patenka į smegenų ertmes, kitos išlekia pro smege-

nų medžiagoje esančias poras; šios poros dvasias nukreipia į nervus, o iš jų – į raumenis, kuriais jie visais įmanomais būdais judina kūną.

11 skirsnis

Kaip juda raumenys

Kaip jau buvo sakyta, vienintelė visų kūno dalių judėjimo priežastis yra ta, kad, susitraukus vieniems raumenims, kiti, jiems priešingi, pailgėja; vienintelė priežastis, dėl kurios vienas raumuo susitraukia labiau nei priešingas raumuo, yra ta, kad iš smegenų į jį patenka daugiau dvasių. Kūno dalys juda ne todėl, kad tiesiogiai iš smegenų einančių dvasių pakanka šiems raumenims judinti, o todėl, kad jie priverčia kitas dvasias, jau esančias raumenyse, greitai pereiti iš vieno raumens į kitą, dėl to raumuo, iš kurio jos išeina, pailgėja ir susilpnėja, o raumuo, į kurį jos įeina, greitai prisipildęs dvasių susitraukia įtempdamas su juo sujungtą kūno dalį. Tai nesunku suprasti žinant, kad tik labai nedaug gyvybinių dvasių nuolat eina iš smegenų į kiekvieną raumenį. Tas pats raumuo visada dar turi šiek tiek kitų dvasių, kurios labai greitai juda kartais besisukdamos toje pačioje vietoje, kol randa laisvą išėjimą, kartais nutekėdamos į

priešingą raumenį, juolab kad kiekvienas raumuo turi angas, pro kurias šios dvasios gali tekėti iš vieno raumens į kitą. Šios angos yra išdėstytos taip, kad dvasios, ateinančios iš smegenų į vieną iš raumenų, yra šiek kiek stipresnės už į kitą raumenį įtekančias dvasias; jos atveria visas angas, pro kurias antrojo raumens dvasios gali patekti į pirmąjį ir tuo pat metu uždaro visas angas, pro kurias pirmojo raumens dvasios gali patekti į antrąjį. Todėl visos šiuose dviejuose raumenyse glūdėjusios dvasios, labai greitai susikaupdamos viename iš jų, jį užpildo ir sutraukia, o tuo metu kitas raumuo pailgėja ir susilpnėja.

12 skirsnis

Kaip išorinio pasaulio objektai veikia mūsų jutimų (sens) organus

Dar reikia nustatyti priežastis, dėl kurių ne visada vienodas dvasių kiekis atiteka iš smegenų į raumenis, kartais į vienus raumenis jų įsilieja daugiau nei į kitus. Be sielos įtakos, kuri, žinoma, yra viena iš šių priežasčių ir apie kurią aš kalbėsiu vėliau, egzistuoja dvi kitos, priklausančios tik nuo kūno ir būtinos pažymėti. Pirmąją sudaro jutimų organuose tų priežasčių objektais sužadintų judesių įvai-

rovė, kurią aš gana išsamiai paaiškinau „Dioptrikoje". Kad, be šio traktato, skaitytojams neprireiktų skaityti dar ir kitų mano veikalų, aš pakartosiu, jog kalbant apie nervus reikėtų atsižvelgti į tris dalykus. Pirma, į jų šerdį, arba vidinę medžiagą, prasidedančią smegenyse ir plonomis gijomis einančią iš jų iki kitų kūno dalių galūnių, su kuriomis jungiasi šios gijos; antra, į jas gaubiančias plėves, kurios būdamos smegenis dengiančių plėvių tąsa sudaro mažyčius tas gijas užbaigiančius vamzdelius; trečia, į gyvybines dvasias, kurios vamzdeliais tekėdamos iš smegenų į raumenis lemia, kad šios gijos išlieka visiškai laisvos ir išsitempusios taip, jog mažiausias objektas, palytėjęs su gija sujungtą kūno dalį ar galūnę, priverčia judėti su gija susietą smegenų dalį, panašiai, kaip pajudinus vieną virvės galą, sujuda ir kitas.

13 skirsnis

Mus veikiantys išorinio pasaulio objektai gali įvairiais būdais nukreipti dvasias į raumenis

„Dioptrikoje" aš aiškinau, jog regimuosius objektus mes matome tik todėl, kad tarp mūsų ir jų esančių skaidrių kūnų dėka jie sujudina tam tikras akių dugne esančių regėjimo

nervų gijų vietas, o paskui tas smegenų vietas, iš kurių išeina šie nervai. Kartoju: jie nervus sujudina įvairiais būdais, taip leisdami mums pamatyti daiktų įvairovę; o judesiai, kurie sielai pristato šiuos objektus, vyksta ne akyje, bet smegenyse. Šis pavyzdys leidžia nesunkiai suprasti, kad garsai, kvapai, skonis, šiluma, skausmas, alkis, troškulys ir apskritai visi mūsų išorinių pojūčių ir vidinių norų objektai sukelia tam tikrą nervų judesį, perduodamą smegenims. Šie įvairūs smegenų judesiai ne tik sukelia įvairius jausmus (*sentiments*) mūsų sieloje, bet nepriklausomai nuo jos priverčia dvasias pasukti greičiau prie vienų raumenų nei prie kitų ir taip sujudinti mūsų kūno dalis. Tam įrodyti užteks vieno pavyzdžio. Jei kas nors tarsi norėdamas suduoti staiga ištiesia ranką mūsų akių link, mes vos susilaikome neužsimerkę, nors žinome, kad jis yra mūsų draugas, kad jis tik juokauja ir nesirengia mums pakenkti. Šis pavyzdys rodo, kad užsimerkiame netarpininkaujant mūsų sielai, nes tai vyksta prieš mūsų valią, kuri yra vienintelė ar bent pagrindinė sielos veiklos apraiška. Mūsų kūno mašina sudaryta taip, kad mūsų akių link ištiestos rankos judesys sužadina kitą judesį smegenyse, kurios nukrei-

pia gyvybines dvasias į raumenis, priverčiančius mūsų vokus užsimerkti.

14 skirsnis

Dvasių skirtumai taip pat gali lemti jų judesių skirtumą

Kita priežastis, verčianti gyvybines dvasias įvairiais būdais judėti į raumenis, yra skirtingas dvasių judrumas ir jų dalių įvairovė. Kadangi kai kurios jų dalys yra didesnės ir judresnės už kitas, jos greičiau pereina tiesiai į smegenų ertmes ir poras; dėl to jos patenka į tuos raumenis, kurių nepasiektų, jei būtų silpnesnės.

15 skirsnis

Kokios yra dvasių skirtumų priežastys

Šiuos dvasių skirtumus gali nulemti jas sudarančių medžiagų įvairovė. Tai matyti iš tų, kurie yra išgėrę daug vyno, nes vyno garai, greitai patekę į kraują, nuo širdies pakyla iki smegenų, kur jie virsta dvasiomis; o šios, būdamos stipresnės ir gausesnės nei paprastai, verčia kūną judėti visokiais keistais būdais. Dvasių skirtumus taip pat gali lemti įvairios širdies, kepenų, skrandžio, blužnies ir kitų jas gaminančių kūnų dalių būsenos. Čia ypač

reikėtų pažymėti tam tikrus mažyčius širdies pamatą sudarančius nervus; jie yra skirti jos ertmių angoms praplėsti ir susiaurinti, todėl kraujas daugiau ar mažiau išsiplėsdamas pagamina įvairias dvasias. Taip pat reikėtų pažymėti, kad, nors į širdį kraujas patenka iš visų kūno dalių, vis dėlto dažnai atsitinka, jog iš vienų dalių jo atplūsta daugiau nei iš kitų, nes atitinkami šių dalių nervai ir raumenys jį smarkiau varo ar judina. Nuo dalių, iš kurių kraujas plūsta daugiausia, įvairovės priklauso tai, kad jis širdyje išsiplečia nevienodai ir pagamina įvairių savybių turinčias dvasias. Pavyzdžiui, kraujas, atplūstantis iš apatinės kepenų dalies, kurioje yra tulžis, širdyje plečiasi kitaip nei blužnies kraujas, o pastarasis – kitaip nei veninis rankų ar kojų kraujas, o šis – kitaip nei maisto sultys, ką tik patekusios iš skrandžio ir žarnų ir per kepenis greitai nutekėjusios į širdį.

16 skirsnis

Kaip jutimų objektai ir dvasios be sielos tarpininkavimo gali judinti visas kūno dalis

Pagaliau reikia pažymėti, kad mūsų kūno mašinos sandara yra tokia, jog visi dvasių ju-

dėjimo pokyčiai kai kurias smegenų poras priverčia atsiverti plačiau nei kitas; ir, priešingai, jei kuri nors viena iš šių porų veikiant nervams atsiveria nors truputėlį daugiau ar mažiau nei paprastai, tai ji šiek tiek pakeičia dvasių judėjimą ir nukreipia jas į raumenis, kurie tokiu atveju kūną judina kaip paprastai. Taigi visi mūsų nevalingi judesiai (dažniausiai tokie kaip kvėpavimas, ėjimas, valgymas ir apskritai visos mums ir gyvūnams būdingos funkcijos) priklauso nuo mūsų kūno dalių sandaros ir krypties, kuria širdies šilumos sužadintos dvasios savaime patenka į smegenis, nervus ir raumenis, lygiai kaip laikrodžio ėjimas priklauso vien tik nuo spyruoklės elastingumo ir krumpliaračių formos.

17 skirsnis

Kokios yra sielos funkcijos

Aptarę visas kūnui būdingas funkcijas, mes lengvai suprasime, kad, išskyrus mūsų mintis, neturime nieko, ką galėtume priskirti mūsų sielai. O mintys daugiausia būna dviejų rūšių: vienos yra sielos veiksmai, kitos – jos potyriai. Veiksmais aš vadinu mūsų norus, nes iš patirties žinoma, jog jie tiesiogiai kyla iš mūsų sielos ir, regis, priklauso tik nuo jos.

Priešingai, potyriais galima vadinti apskritai visus mūsų suvokimus (*perceptions*) ar žinojimą (*connaisances*), nes dažnai ne siela kuria juos tokius, kokie jie yra, o juos ji visada gauna iš potyrių pateikiamų daiktų.

18 skirsnis
Apie norą (volontē)

Savo ruožtu mūsų norai yra dviejų rūšių. Vieni yra sielos veiksmai, vykstantys joje pačioje, pavyzdžiui, mums kilęs noras mylėti Dievą ir apskritai nukreipti mūsų mintį į kokį nors nematerialų objektą. Kiti yra veiksmai, vykstantys mūsų kūne, pavyzdžiui, kilus norui pasivaikščioti, mūsų kojos pradeda judėti ir mes einame.

19 skirsnis
Apie suvokimą

Mūsų suvokimai taip pat yra dviejų rūšių: vienų priežastis – siela, kitų – kūnas. Tie, kurių priežastis yra siela, yra mūsų norų, vaizdinių ar kitų nuo sielos priklausančių minčių suvokimai, nes neabejotina, kad mes negalime ko nors norėti neįsivaizduodami norimo dalyko. Ir nors kalbant apie sielą galima sa-

kyti, kad noras yra veiksmas, tačiau noro suvokimas jai taip pat yra ir potyris. Kadangi šis suvokimas ir noras iš esmės yra tas pat, tad pavadinimą visada gauna tai, kas yra kilniau. Todėl paprastai suvokimas vadinamas ne potyriu, o tik veiksmu.

20 skirsnis

Vaizdiniai ir kitos sielos kuriamos mintys

Kai siela mėgina įsivaizduoti tam tikrą neegzistuojantį dalyką, pavyzdžiui, užburtą pilį ar chimerą, ir apsvarstyti tam tikrą tik protu suvokiamą (*intelligible*), bet neįsivaizduojamą dalyką, pavyzdžiui, savo prigimtį, tai panašūs dalykų suvokimai daugiausia priklauso nuo valios, leidžiančios sielai juos suvokti. Štai kodėl jie paprastai laikomi veikiau veiksmais nei potyriais.

21 skirsnis

Vaizdiniai, kurių vienintelė priežastis yra kūnas

Dauguma kūno nulemtų suvokimų priklauso nuo nervų, tačiau esama ir tokių, kurie visiškai nuo jų nepriklauso. Jie vadinami vaizdi-

niais – lygiai taip pat kaip ir tie, apie kuriuos aš ką tik kalbėjau. Vis dėlto pastarieji skiriasi tuo, kad jų formavime valia visiškai nedalyvauja ir dėl to jų negalima priskirti prie sielos veiksmų; jie atsiranda tik todėl, kad skirtingai sužadintos dvasios, susidūrusios su įvairių ankstesnių įspūdžių pėdsakais smegenyse, atsitiktinai pereina veikiau pro vienas nei pro kitas poras. Tokios yra mūsų sapnų bei svajų iliuzijos, dažnai aplankančios mums būdraujant, kada mūsų mintys nerūpestingai klajoja be jokio tikslo. Nors kai kurie tokie vaizdiniai yra sielos aistros tikrąja ir siaurąją to žodžio prasme ir nors juos visus galima taip vadinti plačiąja to žodžio prasme, vis dėlto todėl, kad jie neturi tokios pastebimos ir tokios apibrėžtos priežasties kaip suvokimai, kuriuos siela gauna nervais ir kurie, regis, tėra tik pastarųjų šešėlis ar jų atvaizdas, tai vaizdiniams atskirti reikia nustatyti suvokimų skirtumus.

22 skirsnis

Apie kitų suvokimų skirtumus

Visi lig šiol mano dar neaptarti suvokimai į sielą atkeliauja nervais ir jų skirtumai atsi-

randa dėl to, kad vienus suvokimus mes siejame su išoriniais objektais, veikiančiais mūsų jusles, kitus – su mūsų kūnu ar kai kuriomis jo dalimis, o trečius – galiausiai su mūsų siela.

23 skirsnis

Apie suvokimus, siejamus su išoriniais objektais

Išorinių daiktų, pavyzdžiui, mūsų jutimo objektų, suvokimus sukelia – bent jau tada, kai mūsų nuomonė yra teisinga, – objektai, kurie sužadina tam tikrus judesius išorinių jutimų organuose ir nervais taip pat smegenyse, o tai leidžia sielai pajusti tuos objektus. Kada mes matome žibinto šviesą ar girdime varpo garsą, šis garsas ir ši šviesa yra skirtingi veiksmai, kurie, vien sužadinę du skirtingus tam tikrų mūsų nervų judesius, perduodamus smegenims, sieloje sukelia du skirtingus jausmus, kuriuos mes priskiriame subjektams, laikydami juos pojūčių priežastimi. Taigi mes manome, kad matome patį žibintą ir girdime varpą, o ne vien jaučiame jų sukeltus judesius.

24 skirsnis

Apie suvokimus, siejamus su mūsų kūnu

Suvokimai, siejami su mūsų kūnu ar su kai kuriomis kūno dalimis, yra alkis, troškulys ir kiti mūsų gamtiniai poreikiai; prie jų galima priskirti skausmą, šilumą ir kitas būsenas (*affections*), suvokiamas kaip mūsų kūno dalių, o ne kaip išorinių objektų būsenas. Taigi tuo pačiu metu ir tų pačių nervų veikiama mūsų ranka gali jausti šaltį ir ugnies šilumą jai prisiartinus arba, priešingai, šilumą ir oro šaltį, kuris ją veikia. Taigi nėra jokio skirtumo tarp veiksmų, leidžiančių mūsų rankai pajusti šilumą ar šaltį, ir veiksmų, leidžiančių pajusti išorės poveikį, išskyrus tik tai, kad vienam veiksmui einant pirma kito veiksmo, mes manome, jog pirmasis jau yra mumyse, o jį lydintis veiksmas yra dar ne mumyse, o jį sukeliančiame objekte.

25 skirsnis

Apie su mūsų siela susijusius suvokimus

Vien tik su siela susiję suvokimai yra tie, kurių poveikis yra jaučiamas lyg pačioje sieloje ir kurių tiesioginė (*prochaine*) priežastis paprastai lieka nežinoma. Tokie yra džiaugsmo, pykčio ir panašūs jausmai, kuriuos suke-

lia mūsų nervus sudirginę objektai, o kartais ir kitos priežastys. Nors visi mūsų suvokimai, susiję tiek su išoriniais objektais, tiek su įvairiomis mūsų kūno būsenomis, mūsų sielos atžvilgiu iš tiesų yra potyriai, jeigu šį žodį suprantame bendriausia prasme, tačiau paprastai šis žodis apibūdina tik su pačia siela susijusias aistras. Kaip tik pastarąsias, pavadinęs jas sielos aistromis, aš ir ėmiausi aiškinti.

26 skirsnis

Vaizdiniai, priklausantys tik nuo atsitiktinio dvasių judėjimo, taip pat gali būti tikromis aistromis, kaip ir suvokimai, priklausantys nuo nervų

Čia reikia paminėti, jog visa, ką sielai perduoda nervai, taip pat gali perteikti atsitiktinė dvasių tėkmė; skirtumas yra tik tas, kad nervais į smegenis perduodami įspūdžiai paprastai būna gyvesni ir išraiškingesni už dvasių sužadintus įspūdžius, todėl 21 skirsnyje man teko pasakyti, kad jie tėra tik pirmųjų šešėlis ar atvaizdas. Taipogi reikia pažymėti, jog šis atvaizdas kartais būna toks panašus į pristatomąjį daiktą, kad suvokimai, susiję su išoriniais objektais ar kai kuriomis mūsų kūno dalimis, gali mus apgauti, tačiau mes

niekaip neapsigausime aistrų atžvilgiu, juolab kad jos yra tokios artimos ir vidujai būdingos (*intērieures*) mūsų sielai, jog neįmanoma, kad ji jas jaustų kitokias, nei jos yra iš tikrųjų. Lygiai taip pat dažnai sapnuojant, o kartais net būdraujant būna, kad kai kuriuos daiktus regime taip aiškiai, tarsi juos matytume priešais save ar jaustume kūnu, nors iš tikrųjų jų nėra; vis dėlto miegodami ar svajodami nepatirtume liūdesio ar nebūtume sujaudinti kokios nors aistros, jei tik siela nepatirtų šios aistros savyje.

27 skirsnis
Sielos aistrų apibrėžimas

Nustačius, kuo sielos aistros skiriasi nuo visų kitų jos minčių *(pensées)*, man regis, galima bendrais bruožais nustatyti, kaip sielai būdingus suvokimus, arba jausmus, arba jaudulius (*ēmotions*), palaiko ir sustiprina tam tikras dvasių judėjimas.

28 skirsnis
Šio apibrėžimo pirmosios dalies paaiškinimas

Aistras galima vadinti suvokimais, jeigu šį žodį vartosime mintims, nesančioms nei sie-

los veiksmais, nei jos norais, apibūdinti, tačiau šis žodis visiškai netinka akivaizdžiam žinojimui apibūdinti, nes patirtis rodo, kad labiausiai aistroms pasiduodantys žmonės nėra geriausiai jas pažįstantys žmonės ir kad aistros priklauso tiems suvokimams, kurie būdami glaudžiai susiję su siela ir kūnu tampa miglotais ir tamsiais. Jas taip pat galima vadinti jausmais, nes siela jas suvokia taip, kaip ir išorinius jutimų objektus ir šitaip juos pažįsta. Bet dar geriau jas vadinti sielos jauduliais – ne vien todėl, kad taip galima pavadinti visus sieloje vykstančius pokyčius, t. y. visas įvairias jos mintis, bet ypač todėl, kad iš visų jai būdingų minčių, nėra tokių, kurios taip smarkiai jaudintų ir sukrėstų kaip aistros.

29 skirsnis

Apibrėžimo antrosios dalies paaiškinimas

Siekdamas atskirti aistras nuo kitų jausmų, iš kurių vieni siejasi su išoriniais objektais, kaip antai: kvapai, garsai, spalvos, kiti – su mūsų kūnu, kaip antai: alkis, troškulys, skausmas, aš pridursiu, kad jos ypač siejasi su siela. Siekdamas atskirti aistras nuo mūsų norų, vadinamų sielos jauduliais, kurie siejasi su ja ir kuriuos ji pati sukelia, ir paaiškinti

paskutinę ir tiesioginę priežastį, taip pat skiriančią juos nuo kitų jausmų, aš taipogi pridursiu, kad aistras sukelia, palaiko ir sustiprina tam tikras dvasių judėjimas.

30 skirsnis

Siela yra išvien susieta su visomis kūno dalimis

Norint geriau suprasti, būtina žinoti, kad siela iš tiesų yra susieta su visu kūnu ir kad, tiesą pasakius, negalima teigti, kad ji yra kurioje nors vienoje, o ne kitoje kūno dalyje, nes kūnas yra vientisas ir tam tikra prasme nedalus, – mat jo organai yra taip išsidėstę ir taip susiję vienas su kitu, jog pašalinus vieną visas kūnas tampa pažeistas; be to, siela iš prigimties neturi nieko bendra nei su tįsumu, nei su matmenimis ar su kitomis materijos savybėmis, būdingomis kūnui, ir yra susijusi tik su jo organų visuma. Tai akivaizdu iš to, kad neįmanoma įsivaizduoti pusę ar trečdalį sielos, ar jos užimamos erdvės, ir iš to, kad atskyrus kurią nors kūno dalį siela nesumažėja, tačiau suardžius kūno organų visumą ji atsiskiria nuo kūno.

31 skirsnis

Smegenyse yra nedidelė liauka, kurioje siela veikia daugiau nei kitose kūno dalyse

Taip pat reikia žinoti, kad nors siela yra susieta su visu kūnu, vis dėlto jis turi tokią dalį, kurioje ji veikia daugiau nei kitose dalyse. Paprastai manoma, kad ši dalis yra smegenys ar galbūt širdis: smegenys – todėl, kad su jomis siejasi jutimų organai, o širdis – todėl, kad joje tarsi jaučiamos aistros. Bet kruopščiai ištyrus šį dalyką, man atrodo akivaizdu, jog kūno dalis, kurioje siela veikia tiesiogiai, visiškai nėra širdis ar visos smegenys, bet vien giliausiai glūdinti smegenų dalis – mažytė liauka smegenų audinio viduryje, išsidėsčiusi virš kanalo, kuriuo jo priekinių ertmių dvasios susisiekia su galinės ertmės dvasiomis taip, kad mažiausi liaukos judesiai gali smarkiai pakeisti šių dvasių kryptį ir, priešingai, menkiausi dvasių judėjimo krypties pokyčiai gali smarkiai pakeisti šios liaukos judesius.

32 skirsnis

Iš kur žinoma, kad ši liauka yra pagrindinė sielos buveinė (siège)

Mane įtikinančio argumento esmę, kad siela negali būti kitoje kūno vietoje, išskyrus šią liauką, kur ji veikia tiesiogiai, sudaro tai, kad kitos mūsų smegenų dalys, kaip ir dvi akys, dvi rankos, dvi ausys ir kiti išorinių jutimų organai, yra porinės; bet kadangi apie tą patį dalyką tuo pačiu metu mums kyla tik vienintelė ir paprasta mintis, būtina, kad būtų tokia vieta, kur du vaizdiniai, perduodami per akis, ar du kiti vieno objekto įspūdžiai, atkeliaujantys kitais poriniais jutimų organais, galėtų susijungti dar nepasiekę sielos, nes kitaip jie perteiktų jai du objektus, o ne vieną. Nesunku įsivaizduoti, kad šie vaizdiniai ar kiti įspūdžiai susijungia šioje liaukoje per smegenų ertmes užpildančias dvasias ir kad, išskyrus šią liauką, nėra kitos kūno vietos, kur jie galėtų taip susijungti.

33 skirsnis

Aistrų buveinė nėra širdyje

Nuomonė, kad sielos aistros kyla iš širdies, yra neverta dėmesio, nes ji grindžiama vien tuo, kad aistros verčia jausti širdyje esant tam

tikrą pokytį (*altēration*). Nesunku pastebėti, kad šį tarsi širdyje juntamą pokytį mums perteikia mažytis, nuo smegenų iki širdies einantis nervas, lygiai taip pat kaip kojos skausmą mums perteikia kojos nervai, o žvaigždes danguje – jų šviesa ir regėjimo nervai. Vadinasi, mūsų sielai nebūtina veikti širdyje, norint kad ji pajustų aistras, lygiai taip, kaip nebūtina jai būti danguje, kad matytų žvaigždes.

34 skirsnis

Kaip siela ir kūnas veikia vienas kitą

Taigi manysime, kad pagrindinė sielos buveinė yra smegenų viduryje esanti liauka, iš kur po visą kūną ją paskleidžia (*rayonne*) dvasios, nervai ir net kraujas, kuris, dalyvaudamas dvasių veikloje, jas gali arterijomis išnešioti po visas kūno dalis. Prisiminkime tai, kas buvo pasakyta apie mūsų kūno mašiną, būtent kad mažytės mūsų nervų gijos yra taip išsidėsčiusios visose dalyse, jog skirtingi jutimų objektų dirginamieji judesiai priverčia jas skirtingai atverti smegenų poras; dėl to šiose ertmėse glūdinčios gyvybinės dvasios skirtingai pasklinda po raumenis, kurie visais įmanomais būdais gali judinti kūno dalis. Visos kitos įvairialypio dvasių judėjimo sąlygos yra

pakankamos nukreipti joms į įvairius raumenis. Čia pridursime, kad mažoji liauka, kaip pagrindinė sielos buveinė, yra taip išsidėsčiusi tarp šias dvasias turinčių ertmių, kad tos dvasios gali sielą judinti daugybe skirtingų būdų priklausomai nuo jutimų objektų turimų skirtumų. Bet ir siela gali ją skirtingai judinti, nes sielos prigimtis yra tokia, kad ji gauna tiek įvairių įspūdžių, t. y. turi tiek įvairių suvokimų, jog sukelia skirtingus šios liaukos judesius. Kartu mūsų kūno mašina yra taip sudaryta, kad dėl sielos ar kokios nors kitos priežasties sukeltų judesių liauka stumia ją supančias dvasias į smegenų poras, pro kurias jos nervais patenka į raumenis; šitaip liauka verčia judėti kūno dalis.

35 skirsnis

Pavyzdys, kaip objektų sukelti įspūdžiai susijungia smegenų viduryje esančioje liaukoje

Taigi jei mes, pavyzdžiui, matome kažkokį mūsų link artėjantį gyvūną, tai nuo jo kūno atsispindėjusi šviesa mums piešia du jo atvaizdus, po vieną kiekvienai akiai; iš jų susidaro dar du kiti, kai jie regėjimo nervais yra perkeliami ant smegenų vidinio paviršiaus, at-

sukto į jų įdubas; paskui šias įdubas užpildžiusios dvasios atvaizdus lyg spindulius nusiunčia į dvasių apsuptą liauką taip, kad judesys, perteikiantis kiekvieną vieno iš šių atvaizdų tašką, yra nukreiptas į tą patį liaukos tašką, į kurį nukreiptas judesys, perteikiantis kito atvaizdo, atspindinčio šio gyvūno dalį, tašką. Dėl to du smegenyse esantys atvaizdai liaukoje sudaro tik vieną atvaizdą, o liauka, tiesiogiai veikdama sielą, perduoda jai šio gyvūno paveikslą (*figure*).

36 skirsnis

Pavyzdys, kaip sieloje sužadinamos aistros

Be to, jei šis paveikslas yra labai keistas ir baisus, t. y. jei jis labai primena kadaise kūną žalojusius dalykus, sielą iš pradžių užvaldo baimės, o paskui – drąsos ar išgąsčio ir siaubo aistros, nelygu koks yra žmogaus temperamentas ir dvasinė tvirtybė ir nelygu ar anksčiau jam pavyko ginantis ar bėgant išsigelbėti nuo žalojančių dalykų, primenančių dabartinį įspūdį. Juk kai kurių žmonių smegenims tai sukelia tokią būseną, kad dvasios, atsispindėjusios nuo atvaizdo, susidariusio ant liaukos, paskui iš dalies patenka į nervus, skirtus nugarai pasukti ir kojoms pajudinti tam, kad žmogus

pabėgtų, iš dalies – į nervus, išplečiančius ar sutraukiančius širdies angas ar sužadinančius kitas kūno dalis, iš kurių kraujas atplūsta į širdį; tas kraujas, suskystėjęs kitaip nei paprastai, nuneša į smegenis išgąstį palaikančias ir sustiprinančias dvasias, t. y. dvasias, galinčias laikyti atviras ar vėl atverti smegenų poras, vedančias jas į tuos pačius nervus. Įeidamos į šias poras dvasios sužadina ypatingą šios liaukos judesį, kuriuo siela iš prigimties pajunta šią aistrą. Kadangi šios poros daugiausia siejasi su mažyčiais nervais, skirtais širdies angoms suspausti ar išplėsti, tai siela dažniausiai jaučia aistrą tarsi esančią širdyje.

37 skirsnis

Kodėl atrodo, kad visas aistras sukelia tam tikras dvasių judėjimas

Panašiai atsitinka ir visoms kitoms aistroms, būtent – jas daugiausia sukelia smegenų ertmėse esančios dvasios; taigi jos juda link nervų, kurie išplečia ar suspaudžia širdies angas ar stumia kraują į ją iš kitų kūno dalių, ar kaip nors kitaip palaiko tą pačią aistrą. Iš to visiškai aišku, kodėl aš, ankstesniuose skyriuose apibūdindamas aistras, teigiau, kad jas sukelia ypatingas dvasių judėjimas.

38 skirsnis

Kūno judesių, lydinčių aistras ir visiškai nepriklausančių nuo sielos, pavyzdys

Beje, kaip dvasių judėjimo širdies nervų link užtenka sužadinti liaukos judesiui, kuriuo į sielą įsismelkia išgąstis, taip kai kurios dvasios, tuo pačiu metu eidamos link nervų, skirtų judinti kojas tam, kad žmogus pabėgtų, tą pačią liauką sužadina kitam judesiui, kuriuo siela jaučia ir supranta šį bėgimą; taigi vien organų polinkis (*disposition des organes*), be sielos tarpininkavimo, gali sukelti šį bėgimą.

39 skirsnis

Kaip ta pati priežastis skirtingiems žmonėms gali sukelti skirtingas aistras

Įspūdis, kurį liaukai sukelia gąsdinantis objektas, vieniems žmonėms sukelia išgąstį, o kitiems drąsą ir narsą. Tai lemia nevienodi žmonių smegenų polinkiai. Tas pats liaukos judesys, kuris vieniems sukelia išgąstį, kitiems verčia dvasias suplūsti į smegenų poras; tenai jos iš dalies patenka į nervus, skirtus judinti rankas savigynos tikslais, iš dalies į

nervus, varančius kraują į širdį tam, kad sužadintų dvasias, būtinas tolesnei gynybai ir valiai gintis palaikyti.

40 skirsnis

Kokia yra pagrindinė aistrų veikla (effet)

Reikia pažymėti, kad pagrindinė visų žmogiškųjų aistrų veikla yra ta, kad jos skatina ir nuteikia žmogaus sielą norėti to, kam jos parengia kūną: taigi išgąsčio jausmas sukelia norą bėgti, narsumo jausmas – norą kovoti. Lygiai taip pat veikia ir kitos aistros.

41 skirsnis

Kokia yra sielos valdžia kūnui

Valia iš prigimties yra tokia laisva, kad jos niekada neįmanoma pažaboti: iš dviejų minčių rūšių, kurias išskyriau sieloje, vienos yra, kaip žinoma, valios veiksmai, kitos – potyriai plačiąja šio žodžio prasme, apimančia visas suvokimų rūšis. Pirmieji absoliučiai priklauso nuo valios, ir tik kūnas netiesiogiai gali juos pakeisti; antrieji, priešingai, absoliučiai priklauso nuo juos sukeliančių veiksmų, ir tik siela juos gali netiesiogiai pakeisti, išskyrus tuos atvejus, kai ji pati yra jų priežastis. Bet

kurio sielos veiksmo esmę sudaro tai, kad ji kažko norėdama kartu verčia mažytę liauką, su kuria ji yra glaudžiai susieta, judėti taip, kaip reikia šį norą atitinkančiam veiksmui atlikti.

42 skirsnis

Kaip atmintyje atgaivinamas norimas prisiminimas

Taigi kai siela nori kažką prisiminti, šis noras verčia liauką, pakaitomis linkstančią į skirtingas puses, stumti dvasias į skirtingas smegenų vietas tol, kol jos aptinka norimo prisiminti objekto pėdsakus. Kadangi šie pėdsakai yra ne kas kita, kaip smegenų poros, kuriomis to objekto veikiamos anksčiau ištekėjo dvasios, todėl jos gali lengviau nei kitos vėl atsiverti lygiai taip pat jų link tekančioms dvasioms. Vadinasi, šios dvasios, sutikdamos šias poras, įeina į jas lengviau nei kitos ir taip liaukoje sukelia ypatingą judesį, pristatantį sielai tą patį objektą ir leidžiantį jai suvokti, kad jis yra kaip tik tas, kurį ji norėjo prisiminti.

43 skirsnis

Kaip siela gali įsivaizduoti, atkreipti dėmesį ir judinti kūną

Kada siela nori įsivaizduoti dar niekada nematytą dalyką, tai jos noras gali sujudinti liauką tiek, kiek reikia dvasioms į smegenų poras stumti, kad jos atsidariusios pristatytų norimą objektą. Kada norima kurį laiką sutelkti dėmesį tam pačiam objektui, šis noras visą laiką išlaiko liauką palinkusią į vieną pusę. Taigi kada pagaliau norima eiti ar kaip nors kitaip judinti savo kūną, šis noras verčia liauką stumti dvasias į tam veiksmui atlikti skirtus raumenis.

44 skirsnis

Kiekvienas noras yra natūraliai susijęs su kokiu nors liaukos judesiu, bet stengiantis ar iš įpročio jį galima sujungti su kitais judesiais

Vis dėlto ne visada, norėdami sukelti kokį judesį ar atlikti kokį nors kitą veiksmą, mes galime tai padaryti. Tai priklauso nuo to, kiek bet kuris liaukos judesys iš prigimties ar iš įpročio yra susietas su atitinkama mintimi. Pavyzdžiui, jei norime pažvelgti į labai nutolu-

sį objektą, tai šis noras verčia akies vyzdį išsiplėsti, o jei norime pažvelgti į labai artimą objektą – vyzdį susitraukti. Bet jei tiesiog panorėsime išplėsti vyzdį, tai kad ir kaip mes to norėtume, jis nė kiek neišsiplės, nes noras išplėsti ar sutraukti vyzdį iš prigimties nėra susietas su liaukos judesiu, skirtu dvasioms stumti į regimąjį nervą taip, kad vyzdys plėstųsi ar susitrauktų; šis judesys siejasi tik su noru matyti tolimus ar artimus objektus. O kai kalbėdami mes galvojame tik apie prasmę to, ką norime pasakyti, mes krutiname liežuvį ir lūpas kur kas greičiau ir geriau, nei būtų tada, kai galvotume apie tai, kaip juos judinti tam, kad ištartume tuos pačius žodžius. Paklusdami įpročiui, kurį įgijome mokydamiesi kalbėti, sielos veiksmą, liaukos dėka galinčią judinti liežuvį ir lūpas, labiau susiejome su jį lydinčių žodžių prasme nei su pačiais judesiais.

45 skirsnis

Kokia yra sielos galia aistroms

Valios pastangomis mes taip pat tiesiogiai negalime nei sužadinti, nei atmesti mūsų aistrų, bet mes galime tai padaryti netiesiogiai įsivaizduodami dalykus, paprastai susijusius

su norimomis aistromis ir esančius norimų atmesti aistrų priešybe. Taigi savo narsai įkvėpti ir išgąsčio atsikratyti vien noro neužtenka; tam reikia išnagrinėti argumentus, dalykus ar pavyzdžius, įtikinančius, kad pavojus nėra didelis, kad visada yra saugiau gintis nei bėgti, kad pergalė teikia garbę ir džiaugsmą, o pabėgimas verčia tik gailėtis, gėdytis ir panašiai.

46 skirsnis

Kokios priežastys trukdo sielai visiškai valdyti savo aistras

Viena ypatinga priežastis, trukdanti sielai greitai keisti ar pažaboti aistras, mane paskatino anksčiau pateiktame aistrų apibrėžime nurodyti, kad jas ne tik sukelia, bet ir palaiko bei sustiprina ypatingas dvasių judėjimas. Ši priežastis paaiškina, kad beveik visas aistras lydi tam tikras širdies, vadinasi, ir kraujo bei dvasių jaudulys. Visą laiką, kol šis jaudulys yra nenuslūgęs, aistros lieka mūsų minty lygiai taip pat kaip jutimų objektai, kai jie veikia mūsų jutimų organus. Ir lygiai taip pat kaip siela, įsigilinusi į tam tikrą dalyką, negirdi nedidelio triukšmo ar nejaučia nedidelio skausmo, tačiau išgirsta perkūną ar pajunta ranką svilinančią ugnį, lygiai taip pat ji gali

lengvai įveikti silpnas aistras, bet ne audringas ir stiprias – nebent kraujo ir dvasių jauduliui nuslūgus. Daugiausia, ką gali valia esant dvasiniam jauduliui pačiame stiprume – tai nesitaikstyti su jo padariniais ir sulaikyti daugelį judesių, kuriais aistros valdo kūną. Pavyzdžiui, jei pyktis verčia pakelti ranką, pasiruošusią smogti, valia paprastai gali ją sulaikyti; jei išgąstis verčia kojas bėgti, valia gali jas sulaikyti ir taip toliau.

47 skirsnis

Kas paprastai sudaro įsivaizduojamos kovos tarp žemesniosios ir aukštesniosios sielos dalių esmę?

Tik nesuderinami judesiai, kuriuos vienu metu liaukoje mėgina sužadinti kūnas dvasiomis, o siela – savo valia, paprastai sudaro įsivaizduojamos kovos tarp žemesniosios sielos dalies, vadinamos jusline (*sensitive*), ir aukštesniosios, vadinamos protingąja (*raisonnable*), arba tarp prigimtinių potraukių (*appētits naturels*) ir valios, esmę. Juk mes turime tik vieną sielą, kuri yra nedali; jos juslinė dalis yra protinga, o visi jos potraukiai yra jos norai. Klaida, padaryta priskyrus sielai skirtingus ir paprastai priešingus vaidmenis, atsirado tik

todėl, kad jos funkcijos nebuvo atskirtos nuo kūno funkcijų. Tik pastarajam galima priskirti visa, kas prieštarauja mūsų protui. Iš esmės jokia kova čia nevyksta, išskyrus tik tai, kad mažytę liauką smegenų centre, viena vertus, gali judinti siela, o, kita vertus, – gyvybinės dvasios, kurios – kaip anksčiau esu sakęs – tėra vien kūnai. Taigi dažnai būna, kad šie du postūmiai (*impulsions*) yra priešingi, ir stipresnysis trukdo pasireikšti silpnesniajam. Liaukoje galima išskirti dvi dvasių sužadintų judesių rūšis: vieni sielai perteikia objektus, veikiančius smegenyse esančius pojūčius ar įspūdžius ir neturinčius valiai jokios įtakos, kiti judesiai turi poveikį sielai. Tai yra judesiai, kurie sukelia kūno aistras ar jas lydinčius kūno judesius. Pirmieji judesiai, nors ir dažnai trukdo sielos veiklai ar patys yra jos trukdomi, nėra tiesiogiai priešingi vienas kitam ir todėl jokia kova tarp jų nevyksta. Kova vyksta tarp antrųjų ir jiems priešingų norų, pavyzdžiui, tarp pastangos, kuria dvasios spaudžia liauką tam, kad siela užsigeistų tam tikro dalyko, ir pastangos, kuria siela priešinasi jai, norėdama išvengti to dalyko. Ši kova vyksta daugiausia todėl, kad valia, neturėdama galios tiesiogiai sužadinti aistrų, yra pri-

versta, kaip jau sakyta, gerokai pasistengti ir pakaitomis įvertinti įvairius dalykus, iš kurių vienas galbūt gali akimirkai pakeisti dvasių tėkmę, o kitas – ne, ir kurie išsaugo šią galią iškart kitai akimirkai, nes nervų, širdies ir kraujo būsena nepasikeitė. Todėl siela beveik vienu metu yra priversta geisti ir negeisti to paties. Kaip tik tai mums leido įsivaizduoti, kad sieloje grumiasi dvi jėgos. Vis dėlto tam tikrą kovą mes matome ten, kur ta pati priežastis, dažnai sužadinanti tam tikrą sielos aistrą, taip pat sukelia tam tikrus kūno judesius, kurių siela nepalaiko ir kuriuos vos pastebėjusi sustabdo ar mėgina sustabdyti. Tai patiriama, pavyzdžiui, apėmus išgąsčiui, kai dvasios plūsta į raumenis, skirtus judinti kojas tam, kad pabėgtum, bet kurias sulaiko noras būti narsiam.

48 skirsnis

Kaip galima pažinti sielos stiprybę ar silpnybę ir kokia yra silpnesnių sielų blogybė

Taigi šios kovos baigtis leidžia kiekvienam įsitikinti savo sielos stiprybe ar silpnybe. Be abejo, tų, kurių prigimtinė valia gali lengviausiai nugalėti aistras ir sulaikyti jas lydinčius

kūno judesius, sielos yra pačios stipriausios. Bet esama tokių, kurie negali išmėginti savo jėgos, nes jie nepriverčia savo valios gintis jos pačios ginklais, o tik tais, kuriais ją aprūpina vienos aistros kitoms aistroms pasipriešinti. Pačios valios ginklais aš vadinu tvirtus ir ryžtingus sprendimus dėl gėrio ir blogio sampratos, kuria ji nutarė vadovautis savo gyvenime. Silpniausias sielas turi tie, kurių valia nepriverčia remtis tam tikrais sprendimais ir kurie nuolat pasiduoda aistroms, o jos dažnai būdamos priešybės pakaitomis traukia valią į savo pusę ir versdamos ją kovoti su savimi įstumia į blogiausią padėtį, kokia tik gali būti. Taigi kai iš išgąsčio mirtis laikoma didžiausia blogybe, kurios gali išvengti tik bėgdamas, o iš savigarbos savo ruožtu vaizduojama, jog tokio pabėgimo nešlovė būtų didesnė blogybė už pačią mirtį, tai šios dvi aistros valią veikia skirtingai; pastaroji, paklusdama tai vienai, tai kitai, nuolat prieštarauja pačiai sau ir šitaip paverčia sielą nelaiminga aistrų verge.

49 skirsnis

Be tiesos pažinimo sielos stiprybė nepakankama

Beje, yra labai nedaug tokių silpnų ir neryžtingų žmonių, kurie klausytų vien aistrų

balso. Daugelis turi tiksliai apibrėžtus sprendimus, kuriais vadovaujasi imdamiesi veiksmų. Tie sprendimai dažnai būna klaidingi ir net pagrįsti tam tikromis aistromis, anksčiau nugalėjusiomis ar suviliojusiomis valią, tačiau dėl to, kad valia jomis vadovaujasi ir tada, kai sprendimus lėmusių aistrų jau nebėra, jas galima laikyti jos pačios ginklais ir manyti, kad sielos būna stipresnės ar silpnesnės tiek, kiek jos remiasi šiais sprendimais ir nepasiduoda jiems priešingoms aistroms. Vis dėlto išvados, plaukiančios iš kokios nors klaidingos nuomonės, smarkiai skiriasi nuo išvadų, pagrįstų vien tiesos pažinimu, nes vadovaujantis pastarosiomis tikrai niekada nereikės gailėtis ar atgailauti, o vadovaujantis pirmosiomis tai atsitinka visada, kai jos yra klaidingos.

50 skirsnis

Nėra tokios silpnos sielos, kuri gerai valdoma negalėtų visiškai suvaldyti savo aistrų

Verta žinoti, kad nors, kaip jau anksčiau buvo sakyta, kiekvienas liaukos judesys, regis, nuo pat mūsų gyvenimo pradžios yra iš prigimties susijęs su kuria nors viena mūsų mintimi, tačiau iš įpročio šie judesiai gali

susijungti ir su kitomis mintimis. Pavyzdžiui, patirtis rodo, kad žodžiai sužadina liaukoje judesius, kurie iš prigimties sielai tėra tik jų garsas, kai būna ištarti balsu, arba tik raidžių forma, kai būna parašyti. Vis dėlto iš įpročio, susiformavusio galvojant apie žodžių prasmę, juos tariant ar skaitant paprastai daugiau dėmesio kreipiama į jų prasmę nei į raidžių formą ar skiemeninius garsus. Taip pat verta žinoti, kad nors liaukos ir smegenų dvasių judesiai, perteikiantys sielai tam tikrus objektus, yra savaime susiję su judesiais, kurie sieloje sužadina tam tikras aistras, vis dėlto šiuos judesius paprastai galima atskirti nuo šių aistrų ir susieti su kitomis, visiškai skirtingomis aistromis. Šis įprotis gali prigyti po vieno vienintelio veiksmo, ir tam nereikia jokio ilgalaikio įgūdžio. Pavyzdžiui, jeigu valgydamas skanų patiekalą jame staiga randi kažką nešvaraus, tai radinio sukelta staigmena gali taip pakeisti smegenų polinkį, kad vėliau į šį patiekalą žiūrėsi tik baisėdamasis, užuot skaniai valgęs kaip anksčiau. Tą patį matome ir tarp gyvūnų: nors jie neturi proto ir, matyt, nemoka mąstyti, jiems taip pat yra būdingi visi aistros sužadintų dvasių ir liaukos judesiai, tik, priešingai negu mums, jie yra skirti ne aistroms, o paprastai jas lydintiems nervų

ir raumenų judesiams palaikyti ir sustiprinti. Pavyzdžiui, šuo pamatęs kurapką instinktyviai puola prie jos; o kai girdi šūvio garsą, jis instinktyviai pasileidžia bėgti į šalį. Tačiau vižlus paprastai moko sustoti pamačius kurapką, o išgirdus į ją paleisto šūvio garsą bėgti prie jos. Tai verta žinoti tam, kad išmoktum valdyti savo aistras. Jei truputį pasistengus galima pakeisti neprotingų gyvūnų smegenų judesius, tai akivaizdu, kad žmonės tai gali daryti dar geriau ir kad net pačios silpniausios sielos, pakankamai stengdamosios pažaboti ir suvaldyti aistras, gali jas visas absoliučiai pajungti savo valiai.

Antra dalis

APIE AISTRŲ SKAIČIŲ IR TVARKĄ

ŠEŠIŲ PIRMINIŲ AISTRŲ AIŠKINIMAS

51 skirsnis

Kokios yra pradinės aistrų priežastys

Iš to, kas buvo pasakyta anksčiau, yra aišku, kad galutinė ir tiesioginė sielos aistrų priežastis yra maža, dvasių dirginama liauka smegenų viduryje. Tačiau to nepakanka, kad būtų galima vienas aistras skirti nuo kitų: būtina surasti jų šaltinius ir ištirti pradines jų priežastis. Taigi nors kartais aistras gali sukelti sielos, pasiryžusios suvokti vienus ar kitus objektus, veikla, o kartais – temperamentas ar tokie atsitiktiniai smegenų įspūdžiai, kokie jie būna, kai žmogus liūdi ar džiaugiasi be kokios aiškios priežasties, vis dėlto iš to, kas buvo pasakyta, yra aišku, kad tas pačias aistras gali sukelti jusles veikiantys objektai ir kad šie objektai yra įprastinės ir pagrindinės aistrų priežastys. Iš to išplaukia išvada, kad visoms aistrų priežastims nustatyti užteks išnagrinėti visus šių objektų sukeltus padarinius.

52 skirsnis

Kokia yra aistrų paskirtis ir kaip galima jas išvardyti

Be to, aš taip pat pastebiu, kad jusles veikiantys objektai mums sukelia skirtingas aistras ne dėl jiems būdingų savybių įvairovės, o tik dėl skirtingų būdų, kuriais jie gali mums kenkti ar teikti naudą ar apskritai būti svarbūs. Visų aistrų paskirtis yra ta, kad jos nuteikia sielą norėti tų dalykų, kuriuos mūsų prigimtis laiko naudingais, ir nekeisti šio noro, lygiai taip pat, kaip ir dvasių judėjimas, paprastai sužadinantis aistras, parengia kūną judesiams, būtiniems šiems dalykams pasiekti. Kaip tik todėl norint išvardyti aistras reikia jas iš eilės ištirti, kokiais įvairiais, mums svarbiais būdais objektai gali veikti mūsų jusles. Čia aš išvardysiu visas pagrindines aistras tokia tvarka, kokia jas galima aptikti.

AISTRŲ TVARKA IR JŲ IŠVARDIJIMAS

53 skirsnis

Nuostaba (admiration)

Pirmąsyk susidurdami su kokiu nors objektu ir laikydami jį nauju ar labai skirtingu nuo mums anksčiau žinomų dalykų ar nuo to,

kokį mes manome jį esant, mes juo žavimės ir stebimės. Kadangi tai gali atsitikti mums dar nežinant, ar šis objektas mums tinka, tad nuostaba, man regis, yra pirmoji iš visų aistrų. Ji neturi savo priešybės dėl to, kad, jei priešais esantis objektas pats savaime mūsų nestebina, tai jis visiškai nejaudina mūsų ir mes į jį žiūrime abejingai.

54 skirsnis

Pagarba (estime) ar panieka (mépris), kilnumas (générosité) ar puikybė (orgueil), nuolankumas (humilité) ar niekingumas (bassesse)

Su nuostaba siejasi pagarba ar panieka, nelygu kuo stebimės – objekto didybe ar menkybe. Lygiai taip pat mes galime gerbti ar niekinti save; iš to kyla aistros, o paskui ir didžiadvasiškumo *(magnanimité)* ar puikybės, nuolankumo ar niekingumo savybės (*habitudes*).

55 skirsnis

Gerbimas (vénération) ir niekinimas (dédain)

Bet kai mes gerbiame ar niekiname tokius objektus, kuriuos laikome laisvosiomis

priežastimis, galinčiomis mums padaryti gera ar bloga, tai iš pagarbos kyla gerbimas, o iš paprastos paniekos – niekinimas.

56 skirsnis
Meilė ir neapykanta (haine)

Visas ankstesnes aistras mes galime patirti visiškai nežinodami, ar jas sukėlęs objektas yra geras ar blogas. Bet kai mums atrodo, kad daiktas yra geras, t. y. mums tinkamas, mes pajuntame jam meilę, o jei mums atrodo, kad jis yra blogas, mus užvaldo neapykanta.

57 skirsnis
Geismas (désir)

Tas pats vertinimas gėrio ir blogio atžvilgiu nulemia visas kitas aistras. Tačiau siekdamas jas išdėstyti iš eilės, bendru matu aš pasirenku laiką ir turėdamas omenyje, kad jos mus verčia žvelgti greičiau į ateitį nei į dabartį ar praeitį, aš pradėsiu nuo geismo. Kadangi ne tik tada, kai geidžiame gėrio, kurio dar neturime, ar siekiame išvengti blogio, kuris, mūsų manymu, gali mus ištikti, bet ir tada, kada siekiame, kad gėris išliktų ar kad blogio nebūtų, akivaizdu, jog ši aistra – nesvarbu į ką ji būtų nukreipta – visada krypsta į ateitį.

58 skirsnis

Viltis (espérance), baimė (crainte), pavyduliavimas (jalousie), užtikrintumas (sécurité) ir nusivylimas (désespoir)

Užtenka pamanyti, jog įmanoma turėti gėrį ar išvengti blogio, kad to ir užsigeistum. Be to, kai mes svarstome, didelė ar menka yra tikimybė, jog gausime tai, ko geidžiame, tuomet tai, kas mums rodo, jog tikimybė yra didelė, sužadina mumyse viltį, o tai, kas mums rodo, kad tikimybė yra maža, sukelia baimę, kurios viena iš rūšių yra pavyduliavimas. Viltis, pasiekusi savo kraštutinę ribą, pakeičia prigimtį ir vadinasi jau užtikrintumu ar savikliova *(assurance)*; kraštutinė baimė, priešingai, tampa nusivylimu.

59 skirsnis

Neryžtingumas (irrésolution), drąsa (courage), narsa (hardiesse), rungtyniavimas (émulation), bailumas (lâcheté) ir siaubas (épouvante)

Taigi mes galime viltis ir bijoti, bet nuo mūsų nepriklauso, ar laukiamas dalykas įvyks; bet kai mums atrodo, kad tai priklauso nuo

mūsų, galime susidurti su keblumais rinkdamiesi priemones ar vykdydami sumanymą. Šie keblumai kelia neryžtingumą, verčiantį mus svarstyti ir tartis. Neryžtingumo priešybė yra drąsa ar narsa, kurios viena iš rūšių yra rungtyniavimas. Kaip išgąstis ar siaubas yra narsos priešybė, taip bailumas – drąsos priešybė.

60 skirsnis

Sąžinės graužatis (remords)

Jei žmogus pasiryžo griebtis kokių nors veiksmų dar nepraėjus neryžtingumui, jį ima graužti sąžinė. Ši sąžinės graužatis, užuot buvusi nukreipta, kaip ankstesnės aistros, į ateitį, yra nukreipta į dabartį ar praeitį.

61 skirsnis

Džiaugsmas (joie) ir liūdesys (tristesse)

Kai mums atrodo, kad gėris ar blogis yra susiję su mumis, gėrio suvokimas mus džiugina, o blogio – liūdina.

62 skirsnis

Patyčios (moquerie), pavydas (envie), gailestis (pitié)

Bet kai mums atrodo, kad gėris ar blogis yra susiję su kitais žmonėmis, mes manome,

kad jie yra to verti arba neverti. Jei mes manome, kad jie yra to verti, mes nepajuntame jokios kitos aistros, išskyrus džiaugsmą, nes mums yra šiek tiek gera matyti, jog viskas vyksta, kaip pridera. Skirtumas tik tas, kad gėrio sukeltas džiaugsmas yra rimtas, o blogio sukeltą džiaugsmą lydi juokas ir patyčios. Bet jei mes manome, kad jie yra to neverti, tai gėris kelia pavydą, o blogis – gailestį, kurie abu yra liūdesio rūšys. Reikėtų pažymėti, kad aistros, susijusios su esamu gėriu ar blogiu, gali dažnai sietis su būsimu gėriu ar blogiu, nes nuomonė, kad taip atsitiks, numato juos kaip jau egzistuojančius dalykus.

63 skirsnis

Pasitenkinimas (satisfaction) ir atgaila (repentir)

Mes taip pat galime žiūrėti į gėrio ar blogio priežastį tiek dabarties, tiek praeities požiūriu. Mūsų geradariškumas suteikia mums vidinį pasitenkinimą, kuris yra vienas iš pačių saldžiausių aistrų, tuo tarpu blogis verčia atgailauti, – o atgaila yra karčiausia aistra.

64 skirsnis

Paslaugumas (faveur) ir dėkingumas (reconnaissance)

Kitų geradarybė tampa mūsų paslaugumo jiems priežastimi, net jei ši geradarybė buvo skirta kitiems, o jeigu ji skirta mums, tai prie paslaugumo prisideda ir mūsų dėkingumas.

65 skirsnis

Pasipiktinimas (indignation) ir pyktis (colére)

Kitiems padarytas ir su mumis visiškai nesusijęs blogis verčia mus tik piktintis, bet jei jis yra susijęs su mumis – jis taip pat sukelia ir pyktį.

66 skirsnis

Garbė (gloire) ir gėda (honte)

Be to, mumyse esantis ar buvęs gėris, susietas su nuomone, kurią apie jį gali turėti kiti, sužadina mūsų garbę, o blogis – gėdą.

67 skirsnis

Pasidygėjimas (dégoût), apgailestavimas (regret) ir džiūgavimas (allégresse)

Kartais nuolatinis gėris kelia nuobodulį (*ennui*) ar pasidygėjimą, o nuolatinis blogis – mažina liūdesį. Pagaliau praėjęs gėris verčia apgailestauti, nes atgaila yra liūdesio rūšis, o praėjęs blogis – džiūgauti, nes jis yra džiaugsmo rūšis.

68 skirsnis

Kodėl šių aistrų išvardijimas skiriasi nuo visuotinai priimto

Štai tvarka, kuri, man regis, geriausiai tinka aistroms išvardyti. Aš žinau, kad nukrypstu nuo visų šia tema rašiusių autorių nuomonės. Tačiau aš tam turiu rimtą pamatą, nes išvardydami jie rėmėsi prielaida, kad juslinėje sielos dalyje egzistuoja du potraukiai (*appētits*), iš kurių vieną jie vadino *geidžiamuoju* (*concupiscible*), kitą – *suerzinančiuoju* (*irascible*). O kadangi aš – kaip esu anksčiau sakęs – nepripažįstu, jog siela yra dali, tai toks skirstymas, man regis, neapibrėžia nieko kito, išskyrus tai, kad siela turi du gebėjimus –

geisti ir širsti; ir kadangi ji taip pat turi gebėjimą stebėtis, mylėti, tikėtis, bijoti ir patirti (*recevoir en soi*) bet kurią kitą aistrą ar imtis veiksmų, kuriuos ją verčia daryti šios aistros, aš nesuprantu, kodėl jie norėjo jas visas priskirti geidulingumui ar pykčiui. Be to, jų išvardijimas tikrai neaprėpia visų pagrindinių aistrų, kaip tai, manau, yra padaryta mano traktate. Aš kalbu tik apie pagrindines todėl, kad būtų galima išskirti daugelį kitų atskirų aistrų, kurių skaičius yra begalinis.

69 skirsnis

Tėra tik šešios pirminės (primitives) aistros

Paprastų ir pirminių aistrų skaičius nėra didelis, nes, peržvelgus visas mano išvardytąsias, nesunku matyti, kad jų tėra tik šešios, t. y. nuostaba, meilė, neapykanta, geismas, džiaugsmas ir liūdesys. Visas kitas aistras sudaro arba kai kurios iš šių šešių, arba jos yra jų rūšys. Kad jų gausa neapsunkinčiau skaitytojų, aš atskirai apžvelgsiu tik šešias pirmines, o paskui aš parodysiu, kaip iš jų atsiranda visos kitos.

70 skirsnis

Apie nuostabą; jos apibrėžimas ir priežastis

Nuostaba yra sielą staiga sukrėtęs netikėtumas, verčiantis ją įdėmiai pažvelgti į objektus, kurie jai atrodo reti ir nepaprasti. Taigi šią aistrą pirmiausia sukelia smegenyse esantis įspūdis, pateikiantis objektą kaip retenybę ir dėl to vertą ypatingo dėmesio; paskui ją sukelia dvasių judėjimas – įspūdžio veikiamos jos su didele jėga veržiasi į tą smegenų vietą, kur šis įspūdis yra, kad jį sustiprintų ir išsaugotų; lygiai taip pat jo veikiamos dvasios mėgina iš ten patekti į raumenis, išlaikančius jutimų organus vienodoje padėtyje tam, kad jie išsaugotų įspūdį, jei tik jis susidarė jų dėka.

71 skirsnis

Dėl šios aistros nei širdis, nei kraujas nepakinta

Ši aistra yra ypatinga tuo, jog nėra pastebėta, kad ją lydėtų koks nors širdies ar kraujo pakitimas, kaip būna kitų aistrų atveju. Priežastis yra ta, kad ji siekia ne gėrio ar blogio, o pažinti nuostabą sukėlusį objektą; ši aistra yra susijusi ne su širdimi ar krauju, nuo kurių

priklauso mūsų kūno gerovė, o tik su smegenimis, kuriose glūdi pažinimui skirti jutimų organai.

72 skirsnis

Kuo nuostaba yra stipri

Tai netrukdo pasireikšti nuostabos poveikiui, kuris yra gana stiprus dėl jos netikėtumo, t. y. staiga ir nelauktai kilusio įspūdžio, kuris pakeičia dvasių judėjimą; toks netikėtumas yra savitas ir būdingas kaip tik šiai aistrai, nes kai jis pasitaiko kitose aistrose, – o jis paprastai pasitaiko beveik visose jas sustiprindamas, – tai jis visada yra sumišęs su nuostaba. Netikėtumo jėga priklauso nuo dviejų priežasčių, būtent nuo naujumo ir nuo to, kad netikėtumo sukeltas judesys iš pat pradžių pasireiškia visa jėga. Akivaizdu, kad toks judesys veikia labiau nei tie, kurie, būdami iš pradžių silpni ir pamažu stiprėdami, gali lengvai pakeisti kryptį. Taip pat akivaizdu, kad nauji jutimo objektai paliečia tam tikras smegenų dalis, kurios paprastai nėra liečiamos. Tos dalys yra minkštesnės ar ne tokios tvirtos kaip dalys, surambėjusios nuo nuolatinio dirginimo, o tai sustiprina jas dirginančių judesių poveikį. Tai neatrodys toks neįtikimas dalykas jei prisiminsime, kad dėl panašios

priežasties mūsų pėdos, kūno svorio įpratintos lytėti gana šiurkščią žemę, mums einant labai silpnai jaučia šį prisilietimą; užtat kutenimas, nors silpnesnis ir švelnesnis, yra beveik nepakeliamas todėl, kad mums yra neįprastas.

73 skirsnis

Kas yra apstulbimas (ētonnement)

Šis netikėtumas verčia smegenų ertmėse esančias dvasias judėti į tą vietą, kur glūdi stebinančio objekto sukeltas įspūdis. Kartais jis ten nukreipia visas dvasias, kurios yra taip užsiėmusios šio įspūdžio išsaugojimu, kad nė viena iš jų nepatenka į raumenis ir net nenukrypsta iš pirmesnio kelio smegenyse; dėl to visas kūnas sustingsta lyg statula, o objektą galima suvokti tik tokį, koks jis pasirodė pirmą kartą, ir, vadinasi, nėra galimybės pažinti jį geriau. Kaip tik apie tokią būseną yra kalbama, kad žmogus yra apstulbęs, juk apstulbimas yra perdėta nuostaba, niekada neduodanti nieko gero.

74 skirsnis

Kam yra reikalingos ir kuo yra žalingos visos aistros

Iš to, kas buvo anksčiau pasakyta, nesunku suprasti, kad visų aistrų paskirtis yra ta, jog

sieloje jos sutvirtina ir išlaiko mintis, kurias verta išsaugoti ir kurios kitaip galėtų lengvai išnykti. Lygiai taip pat visas blogis, kurį aistros gali sukelti, yra tas, kad jos sustiprina ir išlaiko šitas mintis ilgiau nei reikia arba sustiprina ir išlaiko tokias mintis, ties kuriomis neverta sustoti.

75 skirsnis

Kam konkrečiai yra reikalinga nuostaba

Konkrečiai apie nuostabą galima pasakyti, jog ji naudinga tuo, kad mums leidžia sužinoti ir atmintyje išsaugoti mums anksčiau nežinomus dalykus. Juk mes stebimės tik tuo, kas mums atrodo reta ir nepaprasta, o tokie mums atrodo tik nežinomi ar skirtingi nuo mums žinomų dalykai. Kaip tik šis skirtumas juos ir verčia vadinti nepaprastais. Net jei mums nežinomas dalykas iš naujo pasirodo mūsų protui ar mūsų juslėms, jis neišlieka mūsų atmintyje, jei šito dalyko idėją mūsų smegenyse nesustiprina kokia nors aistra ar mūsų intelekto (*entendement*) susitelkimas, iš kurio valia reikalauja ypatingo dėmesio ir mąstymo. Kitos aistros gali praversti tik įsidėmėti dalykams, kurie mums rodosi geri ar blogi, tačiau tik retenybės mus stebina. Mes taip pat

matome, kad žmonės, iš prigimties nelinkę į šią aistrą, paprastai būna tikri nemokšos.

76 skirsnis

Kuo nuostaba gali pakenkti ir kaip galima pakeisti jos stoką bei pašalinti jos perteklių

Bet kur kas dažniau būna, kad žmogus stebisi ir apstulbsta matydamas dalykus, kuriais beveik ar visiškai neverta domėtis ar stebėtis. Tai gali visiškai sunaikinti ar iškreipti proto įgūdžius. Štai kodėl, nors ir gera iš prigimties būti linkusiam į šią aistrą, nes ji mus skatina semtis žinių, vis dėlto mes turime stengtis kiek galima labiau išsivaduoti iš jos. Jos stoką yra nesunku pakeisti kaip tik mąstymu ir dėmesiu, į ką mūsų valia visada gali palenkti mūsų intelektą, jei manome, kad mums esamas dalykas yra to vertas. Nėra jokio kito būdo atsikratyti perdėtos nuostabos, kaip ištirti ir suprasti visa, kas gali rodytis labai reta ir keista.

77 skirsnis

Labiausiai linkę stebėtis yra ne patys kvailiausi ir ne patys sumaniausi

Be to, nors tik bukiausieji ir kvailiausieji iš prigimties nėra linkę stebėtis, vis dėlto

negalima sakyti, kad protingiausieji būtų labiausiai į tai linkę. Dažniausiai tai būna tie, kurie, nepaisant jų gana sveikos nuovokos, neturi labai geros nuomonės apie save.

78 skirsnis

Nevaldoma perdėta nuostaba gali tapti įpročiu

Įgijus patirties ši aistra, atrodo, susilpnėja, nes juo daugiau mes sutinkame nuostabą keliančių retenybių, tuo labiau mes nustojame jomis stebėtis ir įprantame manyti, kad visa, kas gali pasitaikyti vėliau, bus per daug paprasta. Vis dėlto, kai nuostaba yra perdėta ir todėl verčia kreipti dėmesį vien tik į sutiktų objektų išorę niekaip kitaip jų nepažįstant, ugdomas įprotis, skatinantis sielą lygiai taip pat kreipti dėmesį į visus kitus jai pasitaikančius objektus, jei tik jie rodos jai esą šiek tiek nauji. Kaip tik tai sukelia liguistą, aklą smalsumą tiems, kurie ieško retenybių vien tam, kad jomis stebėtųsi, o ne tam, kad pažintų, nes pamažu jie taip įpranta stebėtis, kad visiškai beverčiai dalykai lygiai taip pat gali patraukti jų dėmesį, kaip ir dalykai, kurių naudinga siekti.

79 skirsnis

Meilės ir neapykantos apibrėžimai

Meilė yra dvasių judėjimo sukeltas sielos jaudulys, skatinantis ją savo valia susijungti su objektais, kurie jai atrodo esą tinkami, o neapykanta yra dvasių sukeltas jaudulys, skatinantis sielą atsiskirti nuo objektų, kurie jai atrodo esą žalingi. Aš sakau, kad šiuos jaudulius dvasios sukelia tam, kad atskirčiau meilę ir neapykantą, kurios yra aistros ir priklauso nuo kūno, – tiek nuo sprendimo, verčiančio sielą savo valia susijungti su tuo, ką ji mano esant gera, ir atsiskirti nuo to, ką ji mano esant bloga, tiek nuo šių sprendimų sukeltų jaudulių.

80 skirsnis

Ką reiškia savo valia susijungti ar atsiskirti

Beje, žodį „valia" aš suprantu ne kaip geismą, kuris yra atskira ir į ateitį nukreipta aistra, bet kaip sutikimą (*consentement*), kuriam esant mes manome nuo šiol tarsi susijungę su meilės objektu, įsivaizduodami tam tikrą visumą, kurios viena dalimi laikome save, o meilės objektą – kita dalimi. Nekęsdami mes, priešingai, į save žiūrime kaip į visumą visiškai

atskirtą nuo mūsų pasibjaurėjimo (*aversion*) objekto.

81 skirsnis

Apie skirtumą, paprastai daromą tarp geidulingos (concupiscence) meilės ir geranoriškos (bienveillance) meilės

Paprastai yra skiriamos dvi meilės rūšys, iš kurių viena vadinama geranoriška meile, skatinančia norėti gero meilės objektui, kita yra vadinama geidulinga meile, skatinančia geisti jį turėti. Bet šis skirtumas, man regis, parodo tik meilės apraiškas, o ne jos esmę. Juk vos tik kas nors savo valia susijungia su kokiu nors objektu, tai kad ir kokia būtų jo prigimtis, mylintysis visada trokšta jam gero, t. y. savo valia jį susieja su visais, jo manymu, tinkamais dalykais. Tai yra viena iš pagrindinių meilės apraiškų. O jei manoma, kad būtų gera turėti meilės objektą ar susijungti su juo ne savo valia, bet kitaip, tuomet jis geidžia to objekto; tai irgi yra viena iš paprasčiausių meilės apraiškų.

82 skirsnis

Kaip labai skirtingos aistros sutampa per jų santykį su meile

Nėra reikalo skirti tiek meilės rūšių, kiek yra įvairių dalykų, kuriuos galima mylėti.

Nors, pavyzdžiui, garbėtroškos aistra šlovei, šykštuolio – pinigams, girtuoklio – vynui, prievartautojo – moteriai, kurią jis nori išprievartauti, garbingo žmogaus – savo draugui ar savo mylimajai, gero tėvo – savo vaikams gerokai skiriasi viena nuo kitos, vis dėlto jos sutampa per jų santykį su meile. Bet pirmųjų keturių meilė yra skirta aistros objektams turėti, o ne patiems objektams, kuriems jaučiamas tik potraukis, sumišęs su kitomis atskiromis aistromis. Tuo tarpu meilė, kurią geras tėvas jaučia savo vaikams, yra tokia tyra, kad jis nieko netrokšta gauti iš jų ir nenori jų turėti kitaip nei turi ar būti susijęs su jais dar glaudžiau nei yra; laikydamas juos savo antruoju *Aš*, jis siekia jų gerovės taip kaip savo ar net uoliau, nes manydamas, kad jis ir jie sudaro vieną visumą, kurios jis nėra geriausioji dalis, jis dažnai teikia pirmenybę jų, o ne savo interesams bei nebijo žūti, kad išgelbėtų juos. Garbingų žmonių prieraišumas (*affection*) savo draugams yra tos pačios prigimties, nors jis retai būna toks tobulas; jį labai primena jų prieraišumas savo mylimajai, tačiau jis taip pat yra panašus į kitos rūšies meilę.

83 skirsnis

Apie paprasto prieraišumo, draugystės (amitiē) ir garbinimo (dēvotion) skirtumus

Man regis, kad rimtesnis pamatas yra skirti meilę pagal tai, kaip žmogus vertina meilės objektą palyginti su pačiu savimi. Jei savo meilės objektą jis vertina mažiau nei save, tai jam jis jaučia paprasčiausią prieraišumą; jei kaip lygų sau, tai vadinama draugyste, o jei labiau už save – tai vadinama garbinimu. Taigi galima būti prisirišus prie gėlės, paukščio, arklio, bet esant sveiko proto puoselėti draugystę galima tik su žmonėmis. Žmonės yra toks natūralus šios aistros objektas, kad nėra tokio netobulo žmogaus, su kuriuo negalėtum užmegzti tobulos draugystės, jei manai, kad esi jo mylimas ir kad jo siela iš tiesų yra kilni ir dosni – tai aš paaiškinsiu vėliau, 154 ir 156 skirsniuose. O dėl garbinimo, tai jo pagrindinis objektas, be abejo, yra aukščiausioji dievybė, kurią galima garbinti tik deramai pažinus. Bet galima garbinti ir savo valdovą, šalį, miestą ir net privatų asmenį, jeigu jį vertini labiau už save. Taigi šių trijų meilės rūšių skirtumus geriausiai parodo jų apraiškos, nors joms visoms būdinga tai, kad žmogus laiko save su-

sietu su savo meilės objektu ir yra visada pasirengęs atsisakyti mažesnės visumos dalies, kad išsaugotų kitą. Dėl to, jausdamas paprastą prieraišumą, savo prieraišumo objektą jis visada vertina mažiau už save, o garbindamas savo meilės objektą jis vertina jį tiek daugiau už save, jog nebijo mirti, kad tik jį išsaugotų. Tokius pavyzdžius dažnai rodė žmonės, kurie ėjo tiesiai į mirtį, gindami savo valdovą ar miestą, o kartais ir privačius asmenis, kuriems jie buvo atsidavę.

84 skirsnis

Nėra tiek neapykantos rūšių, kiek yra meilės rūšių

Nors neapykanta yra tiesioginė meilės priešybė, tačiau ji neturi tiek rūšių, nes nematome tiek skirtingų blogio, kurio savo noru yra vengiama, rūšių, kiek yra gėrio, su kuriuo norima susijungti, rūšių.

85 skirsnis

Apie malonumą (agrément) ir pasibaisėjimą (horreur)

Aš matau tik vieną svarbų skirtumą, būdingą meilei ir neapykantai. Jo esmė yra ta,

kad mūsų išoriniai ar vidiniai jutimai ir mūsų pačių protas gali sielai perteikti tiek meilės, tiek neapykantos objektus. Gėriu ar blogiu mes paprastai vadiname tai, ką mūsų vidiniai jutimai ar mūsų protas mus verčia manyti mūsų prigimčiai būdinga ar svetima, o grožiu ir bjaurumu – tai, ką mums perteikia išoriniai jutimai, pirmiausia regėjimas, kuris yra svarbesnis už visus kitus jutimus. Iš čia kyla dvi meilės rūšys, viena – meilė geriems, kita – meilė gražiems dalykams; antrąją galima pavadinti malonumu, kad nesupainiotume jos su kita meilės rūšimi ar su geismu, taip pat dažnai vadinamu meile. Lygiai tokia pat yra dviejų neapykantos rūšių kilmė, iš kurių viena siejasi su blogais, o kita – su bjauriais dalykais; antrąją, siekiant ją atskirti nuo kitų, galima vadinti pasibaisėjimu ar pasibjaurėjimu. Bet nuostabiausia tai, kad malonumo ir pasibaisėjimo aistros paprastai būna stipresnės už kitas meilės ar neapykantos rūšis; tai atsitinka todėl, kad visa, ką sielai perteikia juslės, ją veikia stipriau nei tai, ką perteikia protas. Tačiau šios aistros paprastai mažiausiai atspindi tiesą, nes iš visų aistrų kaip tik jos mus apgauna dažniau už kitas, ir todėl jų būtina kuo rūpestingiau saugotis.

86 skirsnis

Geismo apibrėžimas

Geismo aistra yra sielos sujaudinimas, kurį sukelia dvasios, verčiančios ją ateityje geisti to, kas jai atrodo esą tinkama. Geidžiama ne tik gėrio, kurio dar nėra, bet ir norima išsaugoti tai, kas dabar turima. Dar karščiau geidžiama, kad nebūtų blogio – tiek to, kuris jau yra, tiek ir to, kuris gali pasitaikyti ateityje.

87 skirsnis

Tai yra viena, priešybės neturinti aistra

Aš gerai žinau, kad gėrio siekiančią aistrą, vadinamą geismu, scholastika paprastai priešpriešina blogio vengiančiai aistrai, vadinamai pasibjaurėjimu. Bet kadangi nėra tokio gėrio, kurio stoka nebūtų blogis ir jokio teigiamybe laikomo blogio, kurio stoka nebūtų gėris, ir kadangi siekiant, pavyzdžiui, turtų būtinai yra vengiama skurdo, o vengiant ligų siekiama sveikatos ir taip toliau, tai man atrodo, kad gėrio siekis visada yra tas pats jam priešingas siekis išvengti blogio. Čia matau tik vieną skirtumą: gėrio siekiantį geismą lydi meilė, paskui viltis ir džiaugsmas, o jo priešybę – geismą išvengti blogio – lydi neapykanta, bai-

mė ir liūdesys. Todėl žmogus jį laiko savo paties priešybe. Bet panagrinėjus geismą tada, kai jis tuo pat metu vienodai siejasi su kokiu nors siektinu gėriu ir su jam priešingu vengtinu blogiu, paaiškėja, kad tiek vieną, tiek kitą sudaro ta pati aistra.

88 skirsnis

Kokios yra įvairios geismo rūšys

Kur kas pagrįsčiau yra skirti tiek įvairių geismo rūšių, kiek yra įvairių siektinų dalykų. Pavyzdžiui, smalsumas, esantis ne kas kita, o geismas žinoti, gerokai skiriasi nuo garbės troškimo, o pastarasis – nuo kerštо troškimo ir taip toliau. Bet čia pakanka žinoti, kad geismo rūšių yra tiek pat, kiek meilės ar neapykantos rūšių, ir kad svarbiausios ir stipriausios yra tos, kurios gimsta iš malonumo ir pasibaisėjimo.

89 skirsnis

Koks geismas gimsta iš pasibaisėjimo

Nors, kaip sakėme, geismas siekti gėrio ir vengti blogio yra tas pat, vis dėlto iš malonumo gimstantis geismas gerokai skiriasi nuo iš pasibaisėjimo gimstančio geismo. Kadangi malonumo ir pasibaisėjimo aistros, būdamos tik-

ros priešybės, nėra gėris ir blogis, esantys šių geismų objektais, o tik du sielos jauduliai, skatinantys ją siekti dviejų labai skirtingų dalykų, tai pasibaisėjimo prigimtinė paskirtis yra perteikti sielai staigią ir netikėtą mirtį; taigi, nors kartais kirmino prisilytėjimas, virpančio lapo šlamesys ar jo šešėlis sukelia žmogui pasibaisėjimą, pirmiausia jį užvaldo itin stiprus jaudulys, tarsi savo akimis jis regėtų mirtiną pavojų. Dėl to sielą staiga užvaldo susijaudinimas, verčiantis ją iš visų jėgų vengti tokio aiškaus blogio. Kaip tik ši geismo rūšis paprastai vadinama vengimu ar pasibjaurėjimu.

90 skirsnis

Koks geismas gimsta iš malonumo

Priešingai, malonumas iš prigimties duotas ypač tam, kad perteiktų mėgavimąsi (*jouissance*) tuo, kas teikia malonumą kaip didžiausią iš žmogui skirtų gėrybių. Štai kodėl šio mėgavimosi labai karštai siekiama. Tiesa, esama įvairių malonumo rūšių, ir iš jų gimstantys geismai nėra vienodos galios; pavyzdžiui, gražios gėlės sukelia geismą į jas žiūrėti, o vaisiai – geismą juos suvalgyti. Bet pagrindinį geismą sukelia įsivaizduojama asmens, kuris manoma gali tapti antruoju *Aš*,

tobulybė. Gamta, nustačiusi lyčių skirtumus tiek tarp žmonių, tiek tarp neprotingų gyvūnų (*animaux sans raison*), kartu į smegenis įspaudė tam tikrus įspūdžius, kurie verčia žmones po tam tikro amžiaus ir laiko vertinti save kaip netobulus ir tarsi viena visumos puse, o antrąja puse turėtų būti kitos lyties asmuo; gamta mums neparodo aiškiai, kad šios antrosios pusės turėjimas yra didžiausias gėris. Ir nors žmogus sutinka daug kitos lyties asmenų, jis netrokšta turėti jų vienu metu, nes prigimtis neįsivaizduoja, jog gali turėti daugiau nei vieną pusę. Bet kai viename žmoguje pastebima kažkas tokio, kas patinka labiau nei kituose, tada siela pajuntą jam tą prigimtinį potraukį siekti gėrio, kurį prigimtis jai perteikia kaip didžiausią iš jai skirtų gėrybių. Ir šis polinkis ar geismas, gimstantis iš malonumo, yra vadinamas dažniau meile nei anksčiau aprašyta meilės aistra. Jos apraiškos būna keistos, tačiau romanistams ir poetams jos teikia daugiausia peno.

91 skirsnis
Džiaugsmo apibrėžimas

Džiaugsmas yra malonus sielos jaudulys, sudarantis jos mėgavimosi gėriu, kurį smegenų įspūdžiai (*impressions du cerveau*) jai per-

teikia kaip savąjį, esmę. Aš sakau, jog tai sudaro mėgavimosi gėriu esmę, nes, tiesą sakant, siela negauna jokios kitos naudos iš visų jos turimų gėrybių; ir kada jie neteikia jai džiaugsmo, galima sakyti, kad ji džiaugiasi jais ne daugiau nei tada, kai jų visiškai neturėtų. Taip pat pridursiu, kad tai yra gėris, kurį smegenų įspūdžiai sielai perteikia kaip savąjį tam, kad nesuplaktų šios džiaugsmo aistros su grynai intelektualiu džiaugsmu, kurį sielai sukelia pati sielos veikla ir, galima sakyti, jis yra malonus, jos pačios sužadintas jaudulys, sudarantis jos mėgavimosi gėriu, kurį jos intelektas jai perteikia kaip savąjį, esmę. Tiesa, kol siela yra susieta su kūnu, šį intelektualų džiaugsmą beveik visada lydi kita džiaugsmo aistra. Juk vos tik mūsų intelektas suvokia, kad mums priklauso tam tikras gėris, toks skirtingas nuo viso, kas kūniška, jog neįmanoma jo net įsivaizduoti, vaizduotė iškart įspaudžia smegenyse tam tikrą įspūdį, sužadinantį dvasių judėjimą, kuris ir sukelia džiaugsmo aistrą.

92 skirsnis
Liūdesio apibrėžimas

Liūdesys yra nemalonus suglebimas (*langueur*), pasireiškiantis blogio ar trūkumo

sukeltu sielos negalavimu, kurį smegenų įspūdžiai perteikia sielai kaip jai būdingą savybę. Taip pat būna intelektualus liūdesys, kuris nėra aistra, tačiau kurį ji visada lydi.

93 skirsnis

Kokios yra šių dviejų aistrų priežastys

Kada intelektualus džiaugsmas ar liūdesys tokiu būdu sužadina tą liūdesį ar džiaugsmą, kurie yra aistros, jų priežastis yra gana akivaizdi. Iš jų apibrėžimų matyti, kad džiaugsmas kyla iš suvokimo turint tam tikrą gėrį, o liūdesys – iš suvokimo turint tam tikrą blogį ar trūkumą. Tačiau dažnai būna, kad žmogus jaučiasi liūdnas ar linksmas, negalėdamas tiksliai apibūdinti nei gėrio, nei blogio, sukėlusių šią būseną. Tai atsitinka tada, kai šis gėris ar blogis palieka savo įspūdžius smegenyse be sielos įsikišimo – kartais dėl to, kad jie priklauso tik kūnui, o kartais dėl to, kad, nors ir priklauso jie sielai, ji laiko juos ne gėriu ir ne blogiu, o kažkuo kitu, paliekančiu smegenyse su gėriu ir blogiu susijusį įspūdį.

94 skirsnis

Kaip šias aistras sužadina tik su kūnu susiję gėris ir blogis, ir kas yra kutulys (chatouillement) ir skausmas

Kai žmogus jaučiasi visiškai sveikas ir esant giedresniam nei paprastai orui, jį apima linksma nuotaika, kurią sukelia ne kokia nors intelekto funkcija, o dvasių judėjimo įspūdžiai smegenyse. Lygiai taip pat negaluojant kūnui žmogus jaučiasi liūdnas, nors ir nežino kodėl. Taigi kutulį taip dažnai lydi džiaugsmas, o skausmą – liūdesys, kad dauguma žmonių jų neskiria. Vis dėlto skirtumas tarp jų yra toks didžiulis, jog kartais galima jausti skausmą džiaugiantis ir nesmagumą – kutenant. Tačiau priežastis, kodėl kutenant paprastai jaučiamas džiaugsmas, yra tokia: visa to, kas vadinama kutuliu ar maloniu jausmu, esmė yra ta, kad jutimų objektai sužadina tam tikrą nervų judesį, kuris galėtų jiems pakenkti, jei tik nervai nebūtų pakankamai tvirti jam pasipriešinti, o kūnas nebūtų sveikas; tai smegenyse palieka įspūdį, kuris, iš prigimties skirtas sveikatai ir nervų tvirtumui liudyti, tokią nervų būseną sielai pateikia kaip jos gėrį, nes ji yra susieta su kūnu, ir todėl sukelia jai

džiaugsmą. Beveik dėl tos pačios priežasties žmogus jaučia įprastą malonumą, patirdamas įvairias aistras, net liūdesį ir neapykantą, kai šias aistras sukelia nepaprasti nuotykiai, vykstantys teatro scenoje, ar kiti panašūs dalykai, kurie niekaip negali mums pakenkti ir, jaudindami mūsų sielą, ją tarsi kutena. O priežastis, dėl kurios skausmas paprastai sukelia liūdesį, yra ta, kad skausmu vadinamas jausmas visada kyla iš kokio nors veiksmo tokio stipraus, kad jis paveikia nervus; nervai iš prigimties skirti sielai pranešti apie šio veiksmo keliamą žalą kūnui ir apie kūno silpnumą, jei šis negali priešintis; abu šiuos pavojus jie visada perteikia sielai kaip nemalonią blogybę, išskyrus tik tada, kai jie duoda naudą, didesnę už sielai sukeltą blogybę.

95 skirsnis

Kaip gali sukelti aistras
taip pat sielos nepastebimas gėris ir blogis,
nors jie yra jai būdingi,
pavyzdžiui, malonumas,
jaučiamas rizikuojant,
ar prisimenant patirtą blogį

Taigi malonumas, kurį dažnai jaučia jaunuoliai, imdamiesi sunkaus reikalo ar staty-

dami save į didelį pavojų net jei nesitiki jokios naudos ar garbės, kyla iš to, kad mintis apie žygio sunkumą jų smegenyse palieka įspūdį, susijungiantį su tuo, kurį jie galėtų susidaryti galvodami, kad gera yra jaustis ganėtinai drąsiems, ganėtinai laimingiems, vikriems ar stipriems tam, kad ryžtųsi tokiam žygiui. Kaip tik tai yra jų patiriamo malonumo priežastis. O pasitenkinimas, kurį jaučia seniai, prisimindami patirtas nelaimes, kyla iš to, jog jie įsivaizduoja esant gėrį tai, kad jie sugebėjo išlikti gyvi.

96 skirsnis

Kokie kraujo ir dvasių judesiai sukelia penkias ankstesnes aistras

Penkios aistros, kuriomis pradėjau savo aiškinimą, yra taip susijusios tarpusavyje ar priešingos viena kitai, jog kur kas lengviau jas nagrinėti kartu nei kiekvieną atskirai, kaip kad nagrinėta nuostaba. Jų priežastis glūdi ne vien tik smegenyse, kaip nuostabos atveju, bet taip pat širdyje, blužnyje, kepenyse ir kitose kūno dalyse, skirtose kraujo, o paskui ir dvasių gamybai. Nors visos venos jomis tekantį kraują plukdo į širdį, vis dėlto kartais būna, kad vienos iš jų kraują varinėja stipriau už

kitas; taip pat būna, kad angos, pro kurias kraujas plūsta į širdį ar iš jos, įvairiu metu tai išsiplečia, tai susiaurėja.

97 skirsnis

Pagrindiniai patirties duomenys, padedantys nustatyti šiuos judesius mylint

Nagrinėdamas įvairius mūsų kūno kitimus, kurie, kaip rodo patirtis, vyksta tada, kai sielą jaudina įvairios aistros, aš pastebiu, kad mylint, ypač kai meilė yra viena, t. y. kai jos nelydi didelis džiaugsmas, geismas ar liūdesys, pulsas yra lygus ir smarkesnis bei stipresnis nei paprastai, po krūtinę pasklinda maloni šiluma, o skrandis itin greitai virškina maistą. Taigi ši aistra yra naudinga sveikatai.

98 skirsnis

Neapkenčiant

Priešingai, aš pastebiu, kad neapkenčiant pulsas yra nelygus ir silpnesnis, dažnai tankesnis; krūtinėje jaučiamas šaltukas pramaišiui su nežinia kokia stipria ir skvarbia šiluma; skrandis atsisako tarnauti, atsiranda pykinimas ir norisi išvemti suvalgytą maistą, arba maistas genda, virsdamas kenksmingomis sultimis.

99 skirsnis
Džiaugiantis

Džiaugiantis pulsas yra lygus ir tankesnis nei paprastai, bet nėra toks stiprus ar smarkus kaip mylint; maloni šiluma jaučiama ne tik krūtinėje – gausiai plūstantis kraujas ją išnešioja po visas išorines kūno dalis; tačiau apetitas kartais prapuola todėl, kad virškinimas yra prastesnis nei paprastai.

100 skirsnis
Liūdint

Liūdint pulsas yra silpnas ir lėtas, širdis jaučia lyg kažkokius ją veržiančius žiedus ir šaltuką, kuris nutvilko visą kūną; tačiau geras apetitas išlieka ir jaučiama, kad skrandis toliau atlieka savo funkcijas, jei tik liūdesys nesumyšta su neapykanta.

101 skirsnis
Geidžiant

Pagaliau geidžiant aš pastebiu ypatybę, kad geismas jaudina širdį stipriau nei kuri nors kita aistra ir pripildo smegenis daugiau dvasių, kurios iš ten patekusios į raumenis

paaštrina visus pojūčius ir visas kūno dalis daro judresnes.

102 skirsnis

Kraujo ir dvasių judėjimas mylint

Šie ir daugelis kitų pastebėjimų, kuriuos reikėtų pernelyg ilgai aprašinėti, man padėjo nuspręsti, kad intelektui įsivaizduojant tam tikrą meilės objektą, šios minties sukeltas įspūdis smegenyse šeštos poros nervais nukreipia gyvybines dvasias į žarnas ir skrandį supančius raumenis tokiu būdu, kokio reikia, kad maisto sultys, virstančios šviežiu krauju, greitai nutekėtų į širdį neužtrukdamos kepenyse; šviežias kraujas tekėdamas didesne jėga nei kitose kūno dalyse gausiai plūsta į širdį ir sukelia ten stipresnį karštį, nes jis yra tirštesnis už tą kraują, kuris daug kartų įtekėdamas ir ištekėdamas iš širdies pamažu suskystėja. Todėl kraujas taip pat nukreipia į smegenis tokias dvasias, kurių dalelės yra stambesnės ir judresnės nei paprastai; šios dvasios, sustiprindamos ten susidarytą pirmosios minties įspūdį apie mylimą objektą, verčia sielą įsigilinti į šią mintį. Kaip tik tai ir yra meilės aistra.

103 skirsnis

Neapkenčiant

Priešingai, neapkenčiant pirmoji mintis apie pasibjaurėjimą keliantį objektą taip nukreipia smegenyse esančias dvasias į skrandį ir žarnas, kad jos neleidžia maisto sultims susimaišyti su krauju suspausdamos visas angas, pro kurias jis paprastai teka; be to, ji taip nukreipia jas link mažyčių blužnies nervų ir apatinės kepenų dalies, kur yra tulžies pūslė, kad kraujo dalelės, kurios paprastai ten atmetamos, išeina iš ten ir kartu su tuščiosios venos atšakomis tekančiu krauju plūsta į širdį. Dėl to atsiradusi širdies šiluma pasiskirsto labai netolygiai, nes iš blužnies tekantis kraujas nesušyla ir sunkiai suskystėja; priešingai, kraujas, tekantis iš apatinės kepenų dalies, kur yra tulžis, įkaista ir labai greitai išsiplečia. Dėl to į smegenis judančios dvasios taip pat turi labai nelygias daleles ir atlieka labai neįprastus judesius; tuo jos sustiprina ten jau įspaustas neapykantos idėjas ir nuteikia sielą kandumo ir kartėlio pilnoms mintims.

104 skirsnis
Džiaugiantis

Džiaugiantis sujaudinami ne tiek blužnies, kepenų, skrandžio ar žarnų nervai, kiek likusiųjų kūno dalių nervai, ypač aplink širdies angas esantis nervas, kuris, jas atverdamas ir išplėsdamas, duoda kraujui, kitų nervų varomam iš venų į širdį, galimybę įtekėti į ją ir ištekėti gausiau nei paprastai. O kadangi kraujas, plūstantis į širdį, čia daug kartų įtekėjo ir ištekėjo, tekėdamas iš arterijų į venas, todėl jis lengvai išsiplečia ir sudaro dvasias, kurių dalelės, būdamos labai lygios ir švelnios, tinka sudaryti ir sustiprinti smegenų įspūdžiams, nuteikiantiems sielą linksmoms ir ramioms mintims.

105 skirsnis
Liūdint

Priešingai, liūdint širdies angas supantis mažytis nervas jas labai suspaudžia, bet venų kraujo niekas nejudina, todėl į širdį jo patenka itin negausiai. Ir vis dėlto perėjos (*passages*), kuriomis iš skrandžio ir žarnų į kepenis teka maisto sultys, lieka praviros, todėl apetitas nė kiek nesumažėja, išskyrus tik tada, kai jas uždaro neapykanta, dažnai sumišusi su liūdesiu.

106 skirsnis
Geidžiant

Pagaliau geismo aistra yra ypatinga tuo, kad valia siekiant gėrio ar norint išvengti blogio greitai nukreipia smegenų dvasias į visas kitas kūno dalis, galinčias atlikti tam reikalingus veiksmus, ypač į širdį ir į ją gausiausiai krauju aprūpinančias dalis tam, kad ši, gaudama daugiau nei paprastai kraujo, nukreiptų į smegenis daugiau dvasių šios valios idėjai palaikyti ir sustiprinti, o iš ten – į visus jutimų organus ir raumenis, kuriuos galima panaudoti geismui patenkinti.

107 skirsnis
Šių judesių priežastis mylint

Iš to, kas pasakyta anksčiau, aš darau išvadą, kad tarp mūsų sielos ir mūsų kūno egzistuoja toks ryšys, jog, vienąsyk sujungus tam tikrą kūno veiksmą su tam tikra mintimi, visada, atsiradus vienam, iškart atsiranda ir kitas. To pavyzdys mums yra žmonės, kurie sirgdami su dideliu pasibjaurėjimu yra gėrę kokius nors vaistus, o paskui jaučia tą patį gerdami ar valgydami tai, kas skoniu jiems primena tuos vaistus. Ir vos tik jie su pasibjaurėjimu

pagalvoja apie vaistus, jie vėl prisimena jų skonį. Man regis, kad pirmosios mūsų sielos aistros jai susijungus su kūnu buvo tokios, jog kraujas ar kitokios sultys, patekusios į širdį, kartais labiau nei įprastas maistas tikusios jos šilumai – gyvybės pradui – palaikyti; todėl siela noriai priėmė šį maistą, t. y. jį mėgo; tuo metu dvasios iš smegenų tekėjo į raumenis, suspaudžiančius ar judinančius kūno dalis, iš kurių kraujas sruvo į širdį; tos dalys buvo skrandis ir žarnos, kurių sudirginimas padidina apetitą, arba diafragmos raumenų spaudžiamos kepenys ir plaučiai. Štai kodėl toks dvasių judėjimas paskui visada lydėjo meilės aistrą.

108 skirsnis
Neapkenčiant

Kartais, priešingai, į širdį patekdavo kokios nors svetimos sultys, netinkamos jos šilumai palaikyti ar net galėjusios ją numarinti, todėl dvasios, pakilusios iš širdies į smegenis, sielai sukeldavo neapykantos aistrą. Tuo pat metu šios dvasios iš smegenų judėjo link nervų, varančių kraują iš blužnies ir mažųjų kepenų venų į širdį, kad užkirstų kelią toms kenksmingoms sultims; be to, jos judėjo link

tų nervų, kurie galėjo sugrąžinti šias sultis atgal į žarnas ar į skrandį arba priversti skrandį jas išvemti. Dėl tos priežasties neapykantos aistrą paprastai lydi tie patys judesiai. Galima akivaizdžiai įsitikinti, kad kepenys turi nemažai venų arba gana plačių latakų, kuriais maisto sultys iš vartų venos gali patekti į tuščiąją veną, o iš ten – į širdį, visiškai nesustodamos kepenyse; taip pat yra begalė kitų, dar mažesnių latakėlių, kuriuose sultys gali užsilaikyti ir kuriuose visada, kaip ir blužnyje, yra sukauptos kraujo atsargos. Toks kraujas, būdamas tirštesnis už kitų kūno dalių kraują, geriau maitina širdies liepsną, kai ji negauna kraujo iš skrandžio ir žarnų.

109 skirsnis
Džiaugiantis

Mūsų gyvenimo pradžioje būdavo, jog mūsų venomis tekantis kraujas buvo ganėtinai tinkamas širdies šilumai palaikyti; jo mums užtekdavo tiek, kad nereikėjo jokio kito maisto. Tai sukeldavo sielai džiaugsmo aistrą ir tuo pat metu plačiau nei paprastai atverdavo širdies angas; o dvasios, gausiai plūsdamos iš smegenų ne tik į angas atveriančius nervus, bet ir apskritai į visus kitus nervus, varan-

čius veninį kraują į širdį, neleisdavo kraujui iš jos vėl sugrįžti į kepenis, blužnį, žarnas ir skrandį. Štai kodėl šie judesiai lydi džiaugsmą.

110 skirsnis
Liūdint

Kartais, priešingai, būdavo, jog kūnui trūkdavo maisto, ir sielą apimdavo pirmasis liūdesys, bent jau tas, kuris nebuvo susijęs su neapykanta. Dėl to širdies angos, gaudamos mažai kraujo, susitraukdavo ir gana nemaža kraujo dalis atplūsdavo iš blužnies, nes ji yra lyg paskutinė talpykla, aprūpinanti širdį krauju tuomet, kai jo nepakanka iš kitur. Štai kodėl liūdesį visada lydi dvasių ir nervų judesiai, skirti širdies angoms sutraukti ir į ją atvaryti blužnies kraują.

111 skirsnis
Geidžiant

Pagaliau visi pirmieji geismai, kuriuos siela galėjo turėti, būdama pirmąsyk susieta su kūnu, buvo skirti priimti visa, kas kūnui tiko, ir atmesti visa, kas jam kenkė. Kaip tik todėl dvasios tuomet pradėjo judinti visus raumenis ir jutimų organus visais įmanomais būdais.

Štai kodėl dabar, kai siela kažko nori, visas kūnas tampa vikresnis ir juda smarkiau nei paprastai. Ir kai kūnas dėl tam tikros priežasties pasiekia tokią būseną, sielos geismai tampa stipresni ir karštesni.

112 skirsnis

Kokie yra išoriniai šių aistrų požymiai

Mano išdėstyti dalykai leidžia gana gerai suprasti pulso ir kitų, mano anksčiau šioms aistroms priskirtų savybių skirtumų priežastį, todėl daugiau juos aiškinti nėra reikalo. Bet kadangi aš pažymėjau tik tai, kas pastebima kiekvienoje atskiroje aistroje ir kas reikalinga dvasių ir kraujo sukeltiems judesiams paaiškinti, man lieka dar panagrinėti daugelį išorinių aistrų požymių, paprastai lydinčių šiuos judesius. Jie geriausiai matomi tada, kai kelios aistros paprastai susimaišo tarpusavyje, o ne tada, kai jos pasireiškia atskirai. Pagrindiniai aistrų požymiai yra akių ir veido judesiai (*actions*), veido spalvos pakitimai, drebulys, suglebimas, alpulys, juokas, ašaros, dejonės ir atodūsiai.

113 skirsnis
Akių ir veido judesiai

Nėra tokios aistros, kurios neišduotų koks nors ypatingas akių judesys; kai kam ji pasireiškia taip aiškiai, kad net kvailiausi tarnai iš savo pono akių gali pastebėti, ar jis niršta ant jų ar ne. Tačiau nors ir lengva pastebėti šiuos akių judesius ir suprasti, ką jie reiškia, vis dėlto nėra lengva juos aprašyti, nes kiekvieną judesį sudaro daugybė akies judesio ir išraiškos pakitimų. Tie judesiai yra tokie skirtingi ir nežymūs, kad neįmanoma kiekvieną iš jų pastebėti atskirai, nors visiškai nesunku suprasti, ką jie reiškia paėmus juos kartu. Beveik tą patį galima pasakyti ir apie veido judesius, taip pat lydinčius aistras; tiesa, jie yra aiškesni už akių judesius, tačiau juos atskirti sunku; jie taip mažai skiriasi vienas nuo kito, kad esama žmonių, kurie verkia beveik su tokia veido išraiška, su kokia kiti juokiasi. Tiesa, esama ir gana išraiškingų judesių: pavyzdžiui, kaktos raukšlės supykus ir nosies bei lūpų judesiai piktinantis ir šaipantis, bet jie, regis, yra greičiau savaiminiai (*volontaires*) nei įgimti. Ir apskritai visi tiek veido, tiek akių judesiai keičiasi, kai siela, norėdama nuslėpti savo aistrą, stengiasi pavaizduoti priešingą

dalyką; juk šiais judesiais galima ne tik išreikšti savo aistras, bet ir jas nuslėpti.

114 skirsnis

Apie veido spalvos pakitimus

Aistros veikiamam sunku susilaikyti neparaudus ar nepabalus, nes šie pakitimai priklauso ne nuo nervų ar raumenų, kaip ankstesnieji, o nuo širdies, kurią galima vadinti aistrų šaltiniu, juolab kad ji rengia kraują ir dvasias aistroms sužadinti. Akivaizdu, kad veido spalva siejasi tik su krauju, kuris, iš širdies tolydžio tekėdamas arterijomis į visas venas ir iš visų venų į širdį daugiau ar mažiau nudažo veidą, nelygu kaip jis pripildo jo mažytes poodines venas.

115 skirsnis

*Kaip džiaugsmas verčia paraust*i

Džiaugsmas labiau paryškina ir skaisčiau nurausvina veido spalvą todėl, kad atverdamas širdies vožtuvus jis verčia kraują gyviau tekėti visomis venomis; kraujas vis labiau įšildamas ir skystėdamas tolygiai pripildo visas veido dalis, todėl žmogus ima šypsotis ir pralinksmėja.

116 skirsnis

Kaip liūdesys verčia pabalti

Liūdesys, priešingai, suspausdamas širdies angas, verčia kraują lėčiau tekėti venomis, kuris, pamažu vėsdamas ir tirštėdamas, užima mažiau vietos. Taigi tekėdamas į platesnes venas, esančias arčiau širdies, kraujas palieka daugiausia nuo širdies nutolusias venas; iš jų labiausiai išsiskiria veido venos. Dėl to veidas atrodo išbalęs ir sulysęs, ypač tada, kai liūdesys yra didelis ar staigus, kaip būna matyti išsigandus, nes netikėtumas sustiprina širdį gniaužiantį poveikį.

117 skirsnis

Kodėl žmogus liūdėdamas dažnai paraustа

Bet dažnai būna, kad žmogus liūdėdamas ne pabąla, o, priešingai, paraustа. Tai priklauso nuo kitų aistrų, susijusių su liūdesiu, t. y. su meile ar geismu, o kartais ir su neapykanta. Mat šios aistros, įkaitindamos ar išjudindamos kraują, tekantį iš kepenų, žarnų ir kitų vidaus organų, jį varo į širdį, o iš jos didžiaja arterija – į veido venas; tad liūdesys, iš abiejų pusių suspaudžiantis širdies angas, negali kraujo sulaikyti, išskyrus tik tada, kai

jis yra itin didelis. Bet vidutinis liūdesys lengvai trukdo patekusiam į veido venas kraujui nutekėti į širdį, o tuo tarpu meilė, geismas ar neapykanta jį varo iš kitų vidaus organų. Štai kodėl nuo užsilaikiusio jo venose kraujo, veidas paraudusta, ir netgi ryškiau nei džiaugiantis, nes kraujo spalva, jo tėkmei lėtėjant, ryškėja, be to, jis gali gausiau susikaupti veido venose nei tada, kai širdies angos yra plačiau atvertos. Taip daugiausia būna susigėdus, nes gėdą sudaro savimeilė ir atkaklus troškimas išvengti negarbės, o tai verčia kraują iš vidaus organų tekėti į širdį, o iš jos – arterijomis į veidą, bei taip pat esant vidutiniam liūdesiui, trukdančiam kraujui sugrįžti į širdį. Tas pats paprastai būna verkiant, nes – kaip aš pasakysiu vėliau – meilė, susijungusi su liūdesiu, dažniausiai sukelia ašaras. Tas pats būna ir pykstant, kai ūmus kerštо troškimas sumyšta su meile, neapykanta ir liūdesiu.

118 skirsnis

Apie drebulį (tremblement)

Drebulys turi dvi skirtingas priežastis: pirmoji yra ta, kad iš smegenų į nervus kartais patenka per mažai dvasių, antroji – ta, kad jų kartais patenka per daug ir todėl mažos

raumenų angos negali sandariai užsidaryti (kaip jau buvo pasakyta 11 skirsnyje, norint valdyti kūno dalių judesius, šias angas būtina sandariai uždaryti). Pirmoji priežastis išryškėja liūdint ir bijant, kaip ir drebant iš šalčio. Mat šios aistros, kaip ir šaltas oras, gali taip sutirštinti kraują, kad jis nepajėgs pakankamai aprūpinti smegenis dvasiomis tam, kad jas nukreiptų į nervus. Kita priežastis dažnai išryškėja karštai geidžiant, supykus ir išgėrus: pastarosios dvi aistros, kaip ir vynas, kartais sukelia tokį dvasių antplūdį į smegenis, kad paskui jų neįmanoma tvarkingai paskleisti po raumenis.

119 skirsnis

Apie suglebimą (langueur)

Suglebimas yra visose kūno dalyse juntamas polinkis atsipalaiduoti ir rymoti. Kaip ir drebulys, jis atsiranda dėl to, kad nervams nepakanka dvasių, bet skiriasi tuo, kad esant drebuliui smegenims trūksta dvasių ir liauka negali nukreipti jas į kokį nors raumenį; tuo tarpu esant suglebus liauka apskritai nepaskirsto jų po raumenis.

120 skirsnis

Kaip meilė ir geismas sukelia suglebimą

Aistra, kuri dažniausiai sukelia šį reiškinį, yra meilė, susieta su kokio nors dalyko, kurio įsigyti kol kas atrodo neįmanoma, geismu. Mat meilė taip užvaldo sielą, siekiančią tik meilės objekto, kad ji naudojasi visomis smegenyse esančiomis dvasiomis objektui įsivaizduoti ir sustabdo visus liaukos judesius, neatitinkančius šio tikslo. O dėl geismo, tai reikia pažymėti, kad mano jam priskirta savybė suteikti kūnui lankstumą pasireiškia tik tada, kai geidžiamas objektas yra įsivaizduojamas toks, jog galima iškart imtis ko nors, kad jį įsigytų. Jei, priešingai, žmogus įsivaizduoja, kad šiuo metu kol kas neįmanoma nieko naudingo padaryti, visas geismo sukeltas jaudulys lieka smegenyse visiškai nepaliesdamas nervų; būdamas skirtas vien geidžiamo objekto idėjai sustiprinti, jis verčia suglebti kitas kūno dalis.

121 skirsnis

Ir kitos aistros gali sukelti suglebimą

Iš tikrųjų neapykanta, liūdesys ir net džiaugsmas, šios labai stiprios aistros, gali sukelti tam tikrą suglebimą, nes jos visiškai

užvaldo sielą ir ji galvoja vien tik apie jų objektą, ypač kai su jomis susieto geismo kažką įgyti tuo metu neįmanoma patenkinti. Bet kadangi daugiau dėmesio yra skiriama norimiems nei atgrasiems ir visiems kitiems dalykams ir kadangi suglebimas nepriklauso nuo netikėtumo, o reiškiasi tik pamažu, tai jis kur kas dažniau eina kartu su meile nei su kitomis aistromis.

122 skirsnis

Apie alpulį (pâmoison)

Alpulys yra artimas mirčiai, nes mirštama užgesus širdies ugniai; alpstama taip pat jai gęstant, tačiau širdyje dar lieka truputį šilumos, kuri gali ją vėl įkurti. Esama daug kūno negalių, taip pat sukeliančių alpulį, bet iš visų aistrų, kaip žinoma, tik nepaprastas džiaugsmas gali jį sukelti. Aš manau, jis todėl sukelia alpulį, kad jam itin plačiai atvėrus širdies angas, į jas taip staigiai ir gausiai atplūsta venų kraujas, jog šiluma nepajėgia jo suskystinti pakankamai greitai, kad pakeltų mažytes odelės, dengiančias venų angas; dėl to kraujas gesina ugnį, kurią jis paprastai palaiko tolygiai tekėdamas į širdį.

123 skirsnis

Kodėl apėmus liūdesiui nealpstama

Netikėtai apėmęs liūdesys, rodos, turėtų taip suspausti širdies angas, kad širdies ugnis užgestų, bet taip nebūna, o jei ir būna, tai labai retai. Mano manymu, taip atsitinka todėl, kad širdyje niekada nebūna per mažai kraujo; jo visada pakanka šilumai palaikyti tada, kai širdies angos yra beveik užsidariusios.

124 skirsnis

Apie juoką (ris)

Juokas kyla tada, kai kraujas, arterine vena tekantis iš širdies dešiniosios ertmės, staiga pripildo plaučius ir priverčia juose esantį orą pakaitomis susispausti; paskui šis oras smarkiai išsiveržia pro gerklę, joje sukeldamas neartikuliuotą ir trankų garsą. Plaučiai prisipildo oro, kuris išeina spausdamas visus diafragmos, krūtinės ir gerklės raumenis, o jie savo ruožtu išjudina su jais susietus veido raumenis. Šis veido judėjimas kartu su neartikuliuotu ir trankiu garsu ir yra vadinamas juoku.

125 skirsnis

Kodėl juokas nelydi didžiulio džiaugsmo

Nors juokas, atrodo, yra viena iš pagrindinių džiaugsmo išraiškų, vis dėlto jį sukelia tik vidutiniškas džiaugsmas, ypač kai į jį įsimaišo truputis nuostabos ar neapykantos. Iš patirties yra žinoma, jog kai žmogus yra nepaprastai linksmas, jo džiaugsmo priežastis niekada nesukelia juoko protrūkio; negali sukelti juoko ir jokia kita priežastis, kai žmogui liūdna. Tai aiškintina tuo, kad labai džiaugiantis plaučiai prisipildo tiek kraujo, jog daugiau jų pripildyti neįmanoma.

126 skirsnis

Kokios yra pagrindinės juoko priežastys

Aš galiu paminėti tik dvi priežastis, priverčiančias plaučius staiga prisipildyti. Pirmoji priežastis – netikėta nuostaba, susieta su džiaugsmu; ji gali taip staigiai atverti širdies angas, kad iškart gausiai atplūdęs kraujas, tuščiaja vena įtekėdamas į širdies dešiniąją ertmę, suskystėja ir, išbėgdamas iš jos arterine vena, pripildo plaučius. Kita priežastis yra tam tikras skystis, kuris, susimaišęs su krauju, jį dar labiau suskystina. Matyt, taip yra todėl, kad judriausia kraujo dalis, atite-

kėjusi iš blužnies ir lengvo neapykantos jaudulio, sustiprinto nuostabos, varoma širdies link, susimaišo su gausiai iš kitų kūno dalių atitekančiu krauju, kurį varo džiaugsmas, ir dėl to kraujas suskystėja labiau nei paprastai. Lygiai taip pat galima matyti, kaip pridėjus acto staiga užverda ant ugnies inde kaitinami skysčiai, nes pati judriausia kraujo dalis, atitekanti iš blužnies, savo prigimtimi yra panaši į actą. Patirtis mus taip pat moko, kad visais atvejais, kai iš plaučių sklinda kvatojimas, jis visada šiek tiek siejasi su neapykanta ar bent su nuostaba. Tie, kurie turi nesveiką blužnį, dažnai linkę ne tik liūdėti, bet kartais ir džiaugtis bei juoktis labiau nei kiti. Tai atsitinka todėl, kad blužnis širdies link siunčia dvi kraujo rūšis – vieną labai tirštą ir sūdrią, sukeliančią liūdesį, kitą – labai skystą ir išretintą (*subtil*), sukeliančią džiaugsmą. Po smagaus juoko dažnai apima liūdna nuotaika, nes išsekus skysčiausiai blužnies kraujo daliai dažnai širdies link atplūsta kita, sūdresnė, dalis.

127 skirsnis

Kokia yra juoko priežastis piktinantis

Juokas, kartais lydintis pasipiktinimą, paprastai būna dirbtinis ir netikras. Kada jis yra

natūralus, jis, atrodo, kyla iš džiaugsmo suvokus, kad blogis, kuriuo piktinamės, mums negali pakenkti, taip pat iš nuostabos susidūrus su nauju ar netikėtu blogiu. Taigi čia iškart pasireiškia džiaugsmas, neapykanta ir nuostaba. Vis dėlto aš manau, kad juokas taip pat gali atsirasti be jokio džiaugsmo, vien tik iš pasibjaurėjimo, nukreipiančio kraują iš blužnies į širdį, kur jis suskystėja ir paskui patenka į plaučius juos lengvai pripildydamas, jeigu jie būna beveik tušti. Apskritai visa, kas taip staiga gali pripildyti plaučius, sukelia išorinį juoko įspūdį, išskyrus tą atvejį, kai liūdesys jį paverčia ašaras lydinčiomis dejonėmis ir klyksmais. Ta proga Vivèsas[6] rašo apie save, kad po ilgalaikio badavimo pirmieji kąsniai, kuriuos jis įsidėjo į burną, privertė jį juoktis. Tai galbūt atsitiko dėl to, kad jo plaučiai dėl maisto stokos negaudami kraujo staiga prisipildė pirmųjų sulčių, atitekėjusių iš skrandžio į širdį, ir kad vien valgymo vaizdinys galėjo jas ten nukreipti anksčiau, nei ten būtų patekusios suvalgyto maisto sultys.

128 skirsnis

Apie ašarų kilmę

Kaip didžiulis džiaugsmas niekada nėra juoko priežastis, taip ir ašaras sukelia ne didžiu-

lis, o tik vidutinis liūdesys, kurį papildo ar lydi tam tikro meilės ar džiaugsmo jausmas. Norint geriau suprasti jų kilmę, reikia pažymėti, kad nors visos mūsų kūno dalys išskiria tam tikrą garų kiekį, nė viena iš jų neišskiria tiek daug garų, kiek jų išskiria akys dėl savo regimųjų nervų dydžio ir daugybės mažų arterijų, kuriomis juda garai. Kaip prakaitas susidaro tik iš kitų kūno dalių išskiriamų garų, kurie jų paviršiuje virsta vandeniu, taip ašaros susidaro iš akių išskiriamų garų.

129 skirsnis
Kaip garai virsta vandeniu

„Meteoruose", aiškindamas, kaip oro garai virsta vandeniu, aš rašiau, kad tai atsitinka dėl to, jog jie yra mažiau judrūs ir gausesni nei paprastai. Aš taip pat manau, kad iš kūno išskiriantys garai yra mažiau judrūs nei paprastai, ir, nors jie nėra tokie gausūs, vis dėlto jie virsta vandeniu; štai kodėl žmogų išpila šaltas prakaitas, kartais išsiskiriantis dėl ligos sukelto silpnumo. Aš manau, kad tada, kai garai yra gerokai gausesni, jie taip pat virsta vandeniu, jeigu tik jie nėra judresni; štai kodėl fiziškai dirbantis žmogus prakaituoja. Bet akys tuo metu visiškai neprakaituoja,

nes kūnui dirbant daugiausia dvasių patenka į jį judinančius raumenis, o mažiausiai – per regimąjį nervą į akis. Ta pati medžiaga sudaro kraują, kai ji yra venose ar arterijose, dvasias – kai ji yra smegenyse, nervuose ar raumenyse, garus – kai jie iš ten išeina oro pavidalu, ir pagaliau prakaitą ar ašaras – kai ji sutirštėjusi pavirsta vandeniu ant kūno ar akių paviršiaus.

130 skirsnis

Kaip tai, kas sukelia akies skausmą, verčia verkti

Aš galiu nurodyti tik dvi priežastis, kurios iš akių išsiskiriančius garus paverčia ašaromis. Pirmoji yra tai, kad – nesvarbu, kokių aplinkybių veikiama, – pasikeičia porų, kuriomis keliauja garai, forma, nes toks pakitimas, sulėtinęs šių garų judėjimą ir pakeitęs jo tvarką, paverčia juos vandeniu. Todėl užtenka į akį patekusio krislo, kad ištrykštų ašaros; sukeldamas skausmą krislas pakeičia porų išsidėstymą: kai kurios iš jų susiaurėja, mažos garų dalelės lėčiau praeina pro tokias poras ir, užuot išsiskirdamos tolygiai kaip anksčiau ir neliesdamos viena kitos, dabar tvarkai suirus jos susiduria viena su kita, susijungia ir virsta ašaromis.

131 skirsnis

Kodėl iš liūdesio žmonės verkia

Kita verksmo priežastis yra meilės ar džiaugsmo lydimas liūdesys arba apskritai kokia nors aplinkybė, verčianti širdį varyti arterijomis daug kraujo. Liūdesys čia yra būtinas todėl, kad atšaldydamas visą kraują jis sutraukia akių poras. Bet kadangi jas sutraukdamas jis taip pat sumažina jomis praleistiną garų kiekį, tad jų neužtenka ašaroms sukelti, jei tik tuo pačiu metu šių garų kiekis nepadidėja dėl kokios nors kitos priežasties. Niekas kitas taip neprisotina garų, kaip į širdį plūstantis kraujas meilės aistrai apėmus. Taip pat mes matome, kad liūdintys žmonės verkia ne nuolat, o tik kartais, vėl prisiminę patirtas nuoskaudas.

132 skirsnis

Apie ašaras lydinčias dejones

Verkiant būna, kad plaučiai kartais staiga gausiai prisipildo kraujo, tekančio į juos ir išstumiančio juose esantį orą, kuris išsiveržda-mas su švilpesiu sukelia paprastai ašaras lydinčias dejones ir šauksmus. Šie šauksmai paprastai yra šaižesni nei tie, kurie lydi juoką, nors jie yra bemaž tos pačios kilmės. Jų

priežastis yra tai, kad nervai, praplečiantys ar sutraukiantys balso organus tam, kad balsas taptų sodresnis ar šaižesnis, yra susieti su nervais, kurie atidaro širdies angas džiaugiantis ir sutraukia liūdint; šie nervai valdo balso organus juos praplėsdami ar sutraukdami.

133 skirsnis

Kodėl vaikai ir seniai lengvai apsiverkia

Vaikai ir seniai yra linkę verkti labiau nei vidutinio amžiaus žmonės, bet jie taip daro dėl skirtingų priežasčių. Seniai dažnai verkia iš prieraišumo ir džiaugsmo, nes abi šios aistros į širdį varo daug kraujo, o iš jos – daug garų į akis; šių garų judėjimą taip sulėtina jų prigimtinis šaltumas, kad jie lengvai virsta ašaromis net ir be jokio išankstinio liūdesio. Ir jei kai kurie seniai taip pat lengvai verkia iš pykčio, tai juos verčia daryti ne kūno temperamentas, o dvasia. Taip nutinka tik tiems, kurie yra tokie silpni, kad jiems užtenka menkiausios dingsties pasiduoti sielvartui, baimei ar gailesčiui. Tas pat nutinka ir vaikams, kurie beveik niekada neverkia iš džiaugsmo, bet dažniau iš liūdesio, net jei jo nelydi meilė, nes jie visada turi pakankamai kraujo gausiai

gaminti garams, kurie sulėtinti liūdesio virsta ašaromis.

134 skirsnis

Kodėl kai kurie vaikai, užuot verkę, bąla

Vis dėlto esama vaikų, kurie iš apmaudo, užuot verkę, bąla. Tai gali liudyti jų nuovokumą ir nepaprastą drąsą, t. y. kai tai kyla iš supratimo, kad blogis yra didelis ir pasiruošia rimtai jam priešintis, kaip tai daro suaugusieji. Bet kai tai kyla iš jų polinkio į neapykantą ar į išgąstį, dažniausiai liudija piktą būdą, nes šios aistros sumažina ašarų kaupimąsi. Priešingai, mes matome, kad tie, kurie greitai pravirksta, yra linkę į meilę ir gailestį.

135 skirsnis

Apie atodūsius (soupirs)

Atodūsių priežastis gerokai skiriasi nuo ašarų priežasties, nors jie taip pat yra liūdesio prielaida, nes žmogus, užuot ėmęs verkti, kai plaučiai pilni kraujo, ima dūsauti, kai jie yra beveik tušti, ir tam tikra vilties ar džiaugsmo prošvaistė atveria veninės arterijos angą, kurią buvo užspaudęs liūdesys. Tuomet plaučiuose

užsilikęs kraujas venine arterija staiga nubėga į kairiąją širdies pusę – į ten jį varo troškimas pajusti džiaugsmą. Šis troškimas tuo metu priverčia judėti visus diafragmos ir krūtinės raumenis, ir oras pro burną greitai patenka į plaučius, užpildydamas kraujo paliktą tuštumą. Tai mes ir vadiname atodūsiu.

136 skirsnis

Iš kur kyla kai kuriems žmonėms būdingų aistrų apraiškos (effet)

Siekdamas keliais žodžiais išdėstyti tai, ką galima pridurti kalbant apie įvairias aistrų apraiškas ar priežastis, aš pasitenkinsiu tuo, jog pakartosiu principą, kuriuo čia grindžiau visą savo dėstymą. Tarp mūsų sielos ir kūno egzistuoja toks ryšys, kad vieną kartą sujungus tam tikrą kūno veiksmą su tam tikra mintimi vėliau, pasirodžius vienam, būtinai pasirodys ir kitas; be to, ne visada tas pats veiksmas susijungia su ta pačia mintimi. To užtenka, kad suprastume visa, kas yra būdinga mums ir kitiems nagrinėjant šią temą, kuri čia nėra aiškinama. Pavyzdžiui, nesunku išmąstyti, kad keistas pasibjaurėjimas, kurį kai kuriems žmonėms kelia rožių kvapas ar katės buvimas ir panašiai, atsiranda tik todėl, kad

gyvenimo pradžioje juos sukrėtė kažkas panašaus; o galbūt paveldėjo savo motinos, kuri patyrė tokį sukrėtimą būdama nėščia, jausmus. Juk akivaizdu, kad tarp motinos ir jos vaisiaus judesių egzistuoja toks ryšys, kad visa, kas kenkia jai, kenkia ir vaikui. Rožių kvapas vaikui galėjo sukelti stiprų galvos skausmą dar lopšyje, o katė galėjo jį smarkiai išgąsdinti; nors niekas to nepastebėjo, ir jis pats jau nieko neprisimena, tačiau pasibjaurėjimas rožėmis ar katėmis išlieka jo širdyje iki pat gyvenimo pabaigos.

137 skirsnis

Apie čia paaiškintų penkių aistrų paskirtį per jų santykį su kūnu

Pateikus meilės, neapykantos, geismo, džiaugsmo ir liūdesio apibrėžimus ir aptarus visus aistras sukeliančius ar lydinčius kūno judesius, mums čia telieka tik panagrinėti jų paskirtį. Dėl to reikia pažymėti, kad prigimties lėmimu visos aistros siejasi su kūnu, o sielai jos yra duotos tiek, kiek ji yra susieta su kūnu. Taigi jų prigimtinė paskirtis yra skatinti sielą prisidėti prie veiksmų, galinčių padėti išsaugoti arba patobulinti kūną. Šia prasme liūdesys ir džiaugsmas yra dvi aistros,

kurios taikomos pirmiausia. Juk perspėjimą apie tai, kas kenkia kūnui, siela gauna ne iškart, o tik įsijungus skausmo jausmui, kuris iš pradžių jai sukelia liūdesio aistrą, paskui neapykantą skausmo objektui ir pagaliau geismą jo atsikratyti. Lygiai taip pat žinią apie tai, kas naudinga kūnui, siela gauna ne iškart, o tik įsijungus kutuliui, kuris joje sužadindamas geismą gimdo meilę tam, ką ji laiko džiaugsmo priežastimi, ir pagaliau geismą įsigyti tai, kas gali pratęsti šį džiaugsmą ar vėliau sukelti kažką panašaus į jį. Iš čia matyti, kad visos penkios aistros yra labai naudingos kūnui ir kad liūdesys tam tikru atžvilgiu yra pirmoji ir naudingesnė už džiaugsmą aistra, kaip neapykanta yra naudingesnė už meilę, nes mums svarbiau pašalinti kenksmingus ir pražūtingus dalykus, nei pasiekti tam tikrą tobulybę, be kurios galima išsiversti.

138 skirsnis

Apie aistrų trūkumus ir priemones joms pataisyti

Bet nors tokia aistrų paskirtis yra natūraliausia ir nors visi neprotingi gyvūnai savo gyvenimą praleidžia tik atlikdami kūniškus judesius, panašius į tuos, kurie paprastai lydi

mūsų aistras, verčiančias mūsų sielą joms paklusti, vis dėlto aistros ne visada yra naudingos, nes esama daug kūnui kenksmingų dalykų, kurie bent iš pradžių nesukelia jokio liūdesio ar net džiugina žmogų, ir daug naudingų, nors iš pradžių jie yra jam nemalonūs. Be to, aistrų atstovaujamas gėris ir blogis beveik visada atrodo kur kas didesnis ir svarbesnis nei yra iš tikrųjų: jos verčia mus siekti vieno ir vengti kito karščiau ir uoliau nei reikia. Iš gyvūnų pavyzdžių matome, kaip juos dažnai suklaidina jaukas ir kaip vengdami mažesnės blogybės jie stačia galva puola į didesnę. Štai kodėl siekdami nesupainioti gėrio su blogiu ir niekuo per daug nesižavėti, mes turime naudotis patirtimi ir protu, kad atskirtume vieną aistrą nuo kitos ir pažintume jų tikrąją vertę.

139 skirsnis

Apie tų pačių aistrų paskirtį per jų santykį su siela, o pirmiausia apie meilę

To, kas pasakyta, užtektų, jei mes susidėtume tik iš kūno arba jeigu jis būtų mūsų geriausioji dalis, bet kadangi kūnas yra tik blogiausioji dalis, mes turime nagrinėti aistras

tiek, kiek jos priklauso nuo sielos. Ta prasme meilė ir neapykanta gimsta iš pažinimo ir eina pirma džiaugsmo ir liūdesio, išskyrus tik tada, kai pastarieji, būdami pažinimo rūšimis, užima jo vietą. Ir kada šis pažinimas yra tikras, t. y. kada tai, ką jis skatina mus mylėti, iš tiesų yra gera, o tai, ką mus verčia nekęsti, iš tiesų yra bloga, meilė yra nepalyginti geriau už neapykantą. Ji negali būti perdėta ir visada kelia džiaugsmą. Aš sakau, kad ši meilė yra nepaprastai gera, nes, susiedama mus su tikromis gėrybėmis, ji mus tobulina. Aš taip pat sakau, kad ji netampa perdėta, nes ir išskirtinė meilė mus gali tik susieti su gėrybėmis tokiu tobulu ryšiu, kad tarp meilės sau ir šios meilės nebus jokio skirtumo. O tai, aš manau, niekada negali būti blogai. Šią meilę būtinai lydi džiaugsmas todėl, kad mūsų mylimą objektą ji pristato kaip mums priklausantį gėrį.

140 skirsnis

Apie neapykantą

Priešingai, neapykanta, negali būti tokia menka, kad nekenktų ir niekada neitų kartu su liūdesiu. Aš sakau, kad ji negali būti per daug menka todėl, kad neapykanta blogiui neskatina mus imtis jokio veiksmo, kurio mus

dar stipriau neskatintų imtis neapykantai priešinga meilė gėriui – bent jau tada, kai šis gėris ir blogis yra pakankamai gerai žinomi. Aš pripažįstu, kad liūdesiu apreikšta neapykanta blogiui yra būtina kūnui; bet čia aš kalbu tik apie neapykantą, kuri kyla iš aiškesnio suvokimo ir kurią priskiriu tik sielai. Aš taip pat sakau, kad ji niekada nebūna be liūdesio, nes blogis yra tik trūkumas ir negali būti suvoktas be kokios nors realios prielaidos. Pasaulyje nėra tokio realaus dalyko, kuriame nebūtų nors lašelis gėrio; taigi neapykanta, atitolinanti mus nuo kokio nors blogio, kartu mus nutolina nuo gėrio, su kuriuo ji yra susieta, o šio gėrio stoka (*privation de ce bien*), kuris mūsų sielai atrodo kaip jos trūkumas, sužadina jai liūdesį. Pavyzdžiui, neapykanta, apsauganti mus nuo kieno nors blogų įpročių, kartu mus apsaugo ir atitolina nuo bendravimo su tuo asmeniu, kuriame mes galbūt rastume ką nors gero, o to netekę, mes pykstame. Taip ir visais kitais neapykantos atvejais galima rasti kokį nors pretekstą liūdėti.

141 skirsnis

Apie geismą, džiaugsmą ir liūdesį

Kalbant apie geismą yra akivaizdu, kad tuomet, kai jis kyla iš tikro pažinimo, jis negali

būti blogas, jei tik nėra perdėtas ir jei šis pažinimas jį valdo. Taip pat akivaizdu, kad sielos atžvilgiu džiaugsmas negali nebūti geras, o liūdesys – blogas, nes pastarasis apreiškia visus sielai blogio sukeliamus nepatogumus, o pirmasis – visą mėgavimąsi jai tenkančiu gėriu. Drįsiu pasakyti, kad jei mes neturėtume kūno, mes negalėtume nei pernelyg atsiduoti meilei ir džiaugsmui, nei pernelyg vengti neapykantos ir liūdesio. Bet aistras lydintys kūno judesiai, būdami itin smarkūs, gali gadinti sveikatą ir, priešingai, būti naudingi, jeigu jie nuosaikūs.

142 skirsnis

Apie džiaugsmą ir meilę palyginti su liūdesiu ir neapykanta

Beje, kadangi siela turi atmesti neapykantą ir liūdesį net tada, kai šios aistros kyla iš tikro pažinimo, tai juo labiau jas verta atmesti, jei jos yra pagrįstos klaidinga nuomone. Bet galima abejoti, ar meilė ir džiaugsmas yra geri ar ne, kai jie yra taip pat prastai pagrįsti. Man regis, kad panagrinėjus, kuo jos yra sielai savaime, galima pasakyti, kad net tada, kai džiaugsmas nėra toks stiprus, o meilė – nėra tokia naudinga nei tada, kai abu yra ge-

riau pagrįsti, jie yra labiau priimtini negu lygiai taip pat prastai pagrįsti liūdesys ir neapykanta. Taigi tais gyvenimo atvejais, kai negalime išvengti apgaulės, mes visada linkstame į aistras, labiau nukreiptas į gėrį nei į blogį, nors tai būtų vien dėl priežasties jo išvengti. Ir dažnai net netikras džiaugsmas yra geresnis už motyvuotą liūdesį. Bet to paties nedrįsčiau teigti apie meilę ir neapykantą, nes jei neapykanta yra teisinga, ji mus apsaugo tik nuo blogio, nuo kurio būti atsiskyrus yra gera; o nepagrįsta meilė mus traukia prie dalykų, galinčių mums pakenkti ar bent nevertų laikyti juos tokius, kokius laikome: juk tai mus menkina ir žemina.

143 skirsnis

Apie tas pačias aistras per jų santykį su geismu

Tikslumo dėlei reikia pažymėti, kad visa, ką esu pasakęs apie šias keturias aistras, turi reikšmės tik tuo atveju, kai jos yra nagrinėjamos pačios savaime ir visiškai neskatina mus imtis kokių nors veiksmų. Jei jos sužadina mums geismą, kuriuo jos veikia mūsų papročius, tai akivaizdu, kad aistros, atsiradusios klaidingu pagrindu, gali pakenkti, o aistros,

atsiradusios teisingu pagrindu, priešingai, gali padėti. Ir net jei jos yra prastai pagrįstos, džiaugsmas paprastai kenkia labiau nei liūdesys, nes pastarasis, įteigdamas santūrumą ir baimę, iš dalies skatina mūsų apdairumą, o pirmasis, pamiršus atsargumą, paverčia mus lengvabūdžiais ir nutrūktgalviais.

144 skirsnis

Apie geismus, kurių išsipildymas priklauso tik nuo mūsų

Bet kadangi šios aistros gali paskatinti mus veikti tik jų sužadinto geismo dėka, mes turime ypač rūpintis šio geismo suvaldymu; kaip tik čia ir glūdi pagrindinė moralės nauda. Kaip jau sakiau anksčiau, geismas, pagrįstas tikru pažinimu, visada yra geras, o pagrįstas klaidinga nuomone – neišvengiamai blogas. Ir man rodos, kad klaida, dažniausiai pasitaikanti apibūdinant geismus, yra tai, jog dalykai, kurie priklauso vien nuo mūsų, nėra skiriami nuo dalykų, kurie visiškai nuo mūsų nepriklauso. Apie dalykus, kurie priklauso vien nuo mūsų, t. y. nuo mūsų laisvos valios, užtenka žinoti, jog jie yra geri todėl, kad pernelyg karštai jų negeistum, todėl, kad daryti nuo mūsų priklausančius gerus darbus yra tolygu laikytis dorybės, o pernelyg geisti dorybės, ži-

noma, yra neįmanoma. Be to, mums tiesiog negali nepasisekti išpildyti geidžiamą dalyką, nes jis priklauso tik nuo mūsų, ir visada mums suteikia tokį pasitenkinimą, kokio ir tikėjomės. Žmonės dažniausiai čia klysta ne todėl, kad geidžia per daug, o kad geidžia per mažai. Geriausia priemonė nuo viso šito yra atpalaiduoti savo protą nuo kitų, nelabai naudingų geismų, o paskui pasistengti aiškiai pažinti ir atidžiai išnagrinėti visas siektinas gėrybes.

145 skirsnis

Apie geismus, kurie priklauso tik nuo kitų priežasčių, ir apie tai, kas yra atsitiktinumas (fortune)

Nedera aistringai geisti nuo mūsų nepriklausančių dalykų, kad ir kokie geri jie būtų, ne tik todėl, kad jie gali neįvykti ir mus nuliūdinti tuo giliau, kuo labiau mes jų geidėme, bet svarbiausia todėl, kad jie, užvaldę mūsų mintis, nukreipia mūsų potraukį (*affection*) į šalį nuo kitų dalykų, kurių įgyjimas priklauso nuo mūsų. Nuo šių tuščių geismų mus gali išgelbėti dvi pagrindinės priemonės: pirma – kilnumas, apie kurį pakalbėsiu vėliau, antra – nuolatinis samprotavimas apie dieviškąją Apvaizdą. Turime pripažinti, jog neįmanoma, kad kas nors įvyktų kitaip nei amžiams lėmė

Apvaizda, esanti tarsi lemtis (*fatalitė*) ar nekintanti būtinybė, kurią reikia priešpriešinti atsitiktinumui, kad jį sunaikintume kaip mūsų intelekto klaidos pagimdytą chimerą. Mes galime norėti, mūsų manymu, tik šiek tiek įmanomo dalyko; o norėti įmanomo dalyko, visiškai nepriklausančio nuo mūsų, mes galime vien galvodami, kad jis pavaldus atsitiktinumui, t. y. spėdami, kad jis gali įvykti ir kad anksčiau kažkas panašaus buvo įvykę. Bet ši nuomonė remiasi tik prielaida, kad mes nežinome visų vienokio ar kitokio padarinio priežasčių. Juk jei koks nors dalykas, mūsų manymu, pavaldus atsitiktinumui, neįvyksta, tai liudija, kad trūko vienos iš priežasčių, būtinų jam įvykti; vadinasi, jis buvo absoliučiai neįmanomas ir niekada nevyko nieko panašaus į jį, t. y. tam atsirasti irgi trūko priežasties. Jei anksčiau mes būtume į tai atkreipę dėmesį, mes niekada nebūtume manę, kad tai įmanoma ir, vadinasi, niekada nebūtume jo geidę.

146 skirsnis

Apie geismus, priklausančius nuo mūsų ir kitų

Taigi reikia visiškai atmesti plačiai paplitusią nuomonę, kad anapus mūsų egzistuoja

atsitiktinumas, kuris tvarkosi kaip jam patinka, ir įsisąmoninti, kad viską valdo dieviškoji Apvaizda, kurios amžinasis priesakas (*dēcret eternel*) yra toks neklystantis ir nekintantis, jog, išskyrus tai, kas pačios Apvaizdos noru priklauso nuo mūsų laisvos valios, mes turime galvoti, kad su mumis nevyksta nieko tokio, kas būtų atsitiktina ir nenulemta iš aukščiau. Vadinasi, mes negalime – nebent per klaidą – geisti, kad kažkas įvyktų kitaip. Tačiau kadangi dauguma mūsų geismų siejasi su dalykais, kurie visiškai nepriklauso nei nuo mūsų, nei nuo kitų, mes turime tiksliai atskirti juose tai, kas priklauso tik nuo mūsų, kad vien tai būtų mūsų geismo objektas. Be to, nors tokiu atveju sėkmę turime laikyti visiškai nulemta ir nekintančia, kad jos visiškai nesietume su mūsų geismu, vis dėlto mes galime apsvarstyti visas priežastis, leidžiančias mums daugiau ar mažiau tikėtis sėkmės, kad valdytume savo veiksmus. Pavyzdžiui, jei mes esant reikalui turime kur nors vykti, tai galime pasirinkti vieną kelią iš dviejų, iš kurių vienas paprastai yra saugesnis už kitą; tačiau Apvaizda galbūt lėmė taip, kad vykdami keliu, kurį laikėme saugesniu, mes buvome apiplėšti, o pasirinkę kitą, priešingai, būtume išvengę bet kokio pavojaus. Vis dėlto mes

neturime būti abejingi vieno ar kito kelio pasirinkimui bei guostis lemties priesako neišvengiamybe. Juk protas nori, kad mes pasirinktume paprastai saugesnį kelią, ir mūsų geismas turi būti įvykdytas, kai pasukame juo, kad ir kokia nelaimė mūsų ten lauktų, nes ji, būdama mūsų požiūriu neišvengiama, mums nedavė pagrindo tikėtis jos išvengti, o tik daryti tai, ką mums patarė mūsų intelektas. Manau, mes tą ir padarėme. Akivaizdu, kad išmokus skirti lemtį nuo atsitiktinumo galima lengvai išmokti valdyti savo geismus, nes jei jų išsipildymas priklauso tik nuo mūsų, jie visada mus gali visiškai patenkinti.

147 skirsnis

Apie vidinius sielos jaudulius

Čia aš pridursiu tik vienintelį samprotavimą, kuris, man regis, leis mums užkirsti kelią bet kokiam aistrų sukeltam nemalonumui. Tiek mūsų gėris, tiek blogis daugiausia priklauso nuo vidinių, vien pačios sielos sukeltų jaudulių. Tuo pastarieji skiriasi nuo aistrų, visada priklausančių nuo kokio nors dvasių judesio. Ir nors sielos jauduliai yra dažnai susiję su juos primenančiomis aistromis, jie gali dažnai pasitaikyti ir kartu su kitomis aistro-

mis ar net kilti iš jiems priešingų aistrų. Pavyzdžiui, gali būti, kad vyras, apraudantis savo mirusią žmoną, pykteltų, jeigu ji prisikeltų; galbūt jo širdį spaudžia liūdesys, kurį kelia laidotuvių vaizdas ir žmogaus, su kuriuo jis buvo pratęs bendrauti, netektis; galbūt jo vaizduotėje iškylančios kelios meilės ar gailesčio prošvaistės verčia jį raudoti iš visos širdies, bet vis dėlto pačioje sielos gilumoje jis jaučia slaptą džiaugsmą; šis sielos jaudulys yra toks stiprus, kad jį lydintis liūdesys ir ašaros negali jo nuslopinti iki galo. Kai mes skaitome apie nepaprastus nuotykius ar matome juos scenoje, tai jie mums gali sukelti liūdesį, kartais džiaugsmą, meilę ar neapykantą, apskritai visas aistras, nelygu kaip mūsų vaizduotę veikia įvairūs objektai; bet kartu patiriame mumyse sužadinto jausmo malonumą, ir šis malonumas yra intelektualus džiaugsmas, gimstantis iš liūdesio lygiai taip pat, kaip iš visų kitų aistrų.

148 skirsnis

Dorybės laikymasis yra pagrindinė priemonė nuo aistrų

Vidiniai jauduliai mus veikia giliau ir todėl valdo mus kur kas stipriau nei aistros,

kurios, nors atsiranda kartu su jais, skiriasi nuo jų. Akivaizdu, kad kol siela jaus vidinį pasitenkinimą, išoriniai rūpesčiai niekada negalės jai pakenkti. Priešingai – jie tik sustiprins jos džiaugsmą, nes, matydama, kad rūpesčiai jos negali įveikti, ji pajus savo tobulumą. O kad mūsų siela būtų patenkinta, ji tik privalo tvirtai laikytis dorybės. Kiekvienas gyvenąs taip, kad jo sąžinė negali jam nieko prikišti, daro viską, ką mano esant geriausia, – o tai, mano manymu, ir reiškia laikytis dorybės. Iš tokio supratimo kyląs pasitenkinimas yra toks galingas, kad jo dėka žmogus jaučiasi laimingas, ir patys audringiausi aistrų protrūkiai negali sudrumsti jo dvasinės ramybės.

Trečia dalis

APIE ATSKIRAS AISTRAS

149 skirsnis

Apie pagarbą ir panieką

Išnagrinėjęs šešias pirmines aistras, kurios yra giminės, o visos kitos yra jų rūšys, dabar aš trumpai apibūdinsiu kiekvienos kitos aistros ypatumus. Jas vardydamas aš laikysiuosi tos pačios tvarkos, kokia jas išvardijau anksčiau. Pirmosios dvi aistros yra pagarba ir panieka. Nors šie pavadinimai paprastai reiškia tik nešališkas nuomones dėl vieno ar kito dalyko vertės, vis dėlto kadangi šios nuomonės sukelia aistras, dar neturinčias atskirų pavadinimų, tai, man rodos, jas galima priskirti prie šių dviejų aistrų. Pagarba, būdama aistra, yra sielos polinkis įsivaizduoti gerbiamo dalyko vertę. Šį polinkį sukelia ypatingas dvasių judėjimas į smegenis atplūstantiems atitinkamiems įspūdžiams sustiprinti. Priešingai, panieka yra sielos polinkis parodyti niekinamo objekto niekingumą ar menkumą, kurį

sukelia šio menkumo idėją stiprinantis dvasių judėjimas.

150 skirsnis

Šios aistros tėra tik nuostabos rūšys

Taigi šios dvi aistros tėra tik nuostabos rūšys, nes kai mes nesistebime nei objekto didybe, nei menkumu, mes nepervertiname ar nesumenkiname jo reikšmės, nustatytos protu; tokiu atveju mes jį gerbiame ar niekiname be jokios aistros. Ir nors pagarbą mumyse dažnai sužadina meilė, o panieką – neapykanta, tai nėra visuotinis reiškinys; jis aiškintinas tik didesniu ar mažesniu polinkiu įvertinti objekto didybę ar menkumą atsižvelgiant į didesnį ar mažesnį prieraišumą jam.

151 skirsnis

Save galima gerbti arba niekinti

Šios dvi aistros paprastai gali būti siejamos su bet kokiais objektais, bet ypatingą reikšmę jos įgyja tuomet, kai jas susiejame su savimi, t. y. kai mes gerbiame arba niekiname savo orumą. Šias aistras sukeliantis dvasių judėjimas pasireiškia taip akivaizdžiai, kad net pakeičia veido bruožus, gestus, eiseną ir ap-

skritai visus veiksmus tų, kurie apie save mano geriau ar blogiau nei paprastai.

152 skirsnis

Dėl kokios priežasties galima gerbti save

Kadangi viena iš pagrindinių išminties taisyklių numato, kaip ir kodėl reikia gerbti ar niekinti save, aš čia pamėginsiu išsakyti savo nuomonę. Aš matau tik vienintelę priežastį, pateisinančią mūsų savigarbą, – tai mūsų laisvą valią ir mūsų norų valdymą. Juk tik mūsų veiksmai, priklausantys nuo šios laisvos valios, teikia pagrindą mus girti ar peikti. Laisva valia, leisdama mums valdyti save, iš dalies mus prilygina Dievui, jeigu tik iš bailumo mes neprarasime jo teikiamų teisių.

153 skirsnis

Kas sudaro kilnumą

Taigi, aš manau, kad tikrasis kilnumas, leidžiantis žmogui teisėtai gerbti save, pasireiškia tuo, kad, viena vertus, mes suprantame, jog jam priklauso tik laisvė valdyti savo norus ir kad gyrimas ar peikimas priklauso tik nuo to, kaip gerai ar blogai mes naudojamės šia laisve; kita vertus, jis pasireiškia tuo, kad

žmogus jaučia savyje tvirtą ir nuolatinį ryžtą deramai naudotis šia laisve, t. y. visada noriai imtis tų dalykų, kuriuos jis laiko geriausiais, ir juos užbaigti. Kaip tik tai ir reiškia laikytis dorybės.

154 skirsnis
Kas trukdo niekinti kitus

Tie, kam yra nesvetima ši savimonė ir savigarbos jausmas, lengvai įsitikins, kad kiekvienas kitas žmogus gali jaustis lygiai taip pat, nes šis jausmas neturi nieko tokio, kas priklausytų nuo kitų. Štai kodėl tokie žmonės niekada nieko neniekina; nors jie dažnai mato kitų klaidas, atskleidžiančias jų silpnybes, vis dėlto jie yra greičiau linkę jiems atleisti, o ne priekaištauti, ir tiki, kad kiti suklydo greičiau iš nežinojimo nei iš blogos valios. Jie nelaiko save blogesnius už tuos, kurie turtingesni ar garbingesni, kurie protingesni, mokytesni, gražesni ar apskritai kuo nors pranašesni; lygiai taip pat jie nelaiko save geresnius už tuos, kuriuos jie savo ruožtu pranoksta, nes visa tai jiems atrodo gana nereikšminga, palyginti su gera valia, už kurią jie gerbia save ir kuri, jų manymu, daugiau ar mažiau būdinga kiekvienam.

155 skirsnis

Kas sudaro dorybingo nuolankumo esmę

Taigi kilniausieji paprastai yra nuolankiausi, o dorybingo nuolankumo esmę sudaro tai, kad mes mąstome apie mūsų prigimties silpnumą, apie klaidas, kurias kadaise padarėme ar dar galime padaryti, apie tai, kad jos nėra mažesnės už klaidas, kurias galėjo padaryti kiti, ir todėl mes nekeliame savęs aukščiau kitų bei manome, kad kiti, turėdami laisvą valią, gali ja pasinaudoti ne blogiau už mus.

156 skirsnis

Kokios yra kilnumo savybės ir kokiu būdu jis padeda nuo visų aistrų kraštutinybių

Visi kilnūs žmonės iš prigimties yra linkę atlikti žygdarbius, bet niekada nesiima daryti to, ko nesijaučia galį padaryti. Ir kadangi jie mano, jog geriausia yra daryti gera kitiems žmonėms nepaisant savo interesų, tai jie visada su visais yra nepaprastai mandagūs, draugiški ir paslaugūs. Kartu jie yra visiški savo aistrų šeimininkai, o tai ypač pasakytina apie tokias aistras kaip pavyduliavimas ir pavydas, nes jie mano, kad neverta siekti viso to, kas nuo jų nepriklauso. Jie nejaučia neapykantos

žmonėms, nes juos gerbia, ir jų nebijo, nes tiki jų dorumu; pagaliau jie nejaučia pykčio, nes nelabai vertindami visa, kas nuo jų nepriklauso, jie niekada neparodo priešams, kad tie gali juos kuo nors įžeisti.

157 skirsnis
Apie puikybę

Visi gerai manantys apie save dėl kokios nors kitos priežasties, kad ir kokia ji būtų, iš tikrųjų yra išpuikę, o ne kilnūs. Puikybė visada yra rimta yda ir tuo rimtesnė, kuo mažiau išpuikėliai turi pagrindo gerbti save. Pati ydingiausia puikybė yra ta, kai žmogus yra išpuikęs be jokios priežasties, t. y. kai jis nemano, jog yra kuo nors nusipelnęs, už ką jį reikėtų gerbti, o išpuikęs tik todėl, kad visiškai nepaiso nuopelnų, ir įsivaizduodamas, kad garbė tėra tik pasisavinimas, mano, jog daugiau garbės tenka tam, kas jos daugiau pasisavina. Ši aistra yra tokia absurdiška ir beprasmė, kad aš vargu ar patikėčiau, jog esama žmonių, kurie jai pasiduotų, jei tik nebūtų nepelnytų pagyrų. Tačiau pataikavimas yra taip paplitęs, kad ir didžiausias nedorėlis dažnai yra gerbiamas už tai, už ką jį verta tik smerkti, o ne girti. Tai suteikia progą net visiškiems

neišmanėliams ir bukagalviams pasiduoti šiai puikybei.

158 skirsnis

Puikybės apraiškos yra priešingos kilnumo apraiškoms

Jei žmogaus savigarbos priežastis, nesvarbu kokia, nėra jo vidinis noras, iš kurio, kaip sakiau, kyla kilnumas, panaudoti laisvą valią geram tikslui, tai tokia savigarba visada pagimdo itin smerktiną puikybę, kuri taip skiriasi nuo tikro kilnumo, kad jos apraiškos yra visiškos jo priešybės. Visos kitos gėrybės, pavyzdžiui, protas, grožis, turtas, pagarbos ženklai ir t. t., paprastai yra didžiai vertinamos dėl to, kad jos būdingos tik nedaugeliui, ir jų prigimtis daugiausia yra tokia, kad jos negali būti skirtos daugeliui. Todėl pasipūtėliai mėgina pažeminti visus kitus ir būdami savo troškimų vergais jie visada pasiduoda neapykantai, pavydui, pavyduliavimui ar pykčiui.

159 skirsnis

Apie ydingą nuolankumą

Niekingumas ar ydingas nuolankumas pasireiškia tuo, kad žmogus jaučiasi esąs silpnas ar neryžtingas ir, tarsi naudotųsi tik daline

valios laisve, jis negali susilaikyti nuo poelgių, kurių, jis žino, vėliau gailėsis. Jis taip pat įsitikins, kad negali savarankiškai egzistuoti ir atsisakyti dalykų, kurių įsigijimas priklauso nuo kitų. Taigi ydingas nuolankumas yra tiesioginė kilnumo priešybė, ir dažnai būna, kad niekingiausia dvasia yra pati arogantiškiausia ir išdidžiausia, o pati kilniausia – kukliausia ir nuolankiausia. Tvirtos ir kilnios dvasios žmonių nuotaika visiškai nesikeičia nuo jų gerovės ar juos ištikusių nelaimių, o tuo tarpu silpnos ir niekingos dvasios žmones valdo atsitiktinumas; gerovė juos verčia pasipūsti ne mažiau, nei nelaimė – nusižeminti. Dažnai mes matome, kaip jie gėdingai žeminasi prieš tuos, iš kurių laukia kokios nors naudos ar kokios nors piktadarystės, bet tuo pačiu metu jie akiplėšiškai pasikelia prieš tuos, iš kurių jie nieko nelaukia ir kurių nebijo.

160 skirsnis

Koks yra šių aistrų sukeltas dvasių judėjimas

Beje, kad puikybė ir niekingumas yra ne tik ydos, bet ir aistros, nesunku suprasti, nes jų sukeltą jaudulį išduoda išorė tų, kurie staiga pasipučia ar kuriuos prislegia kokia nors

nauja aplinkybė. Bet ar kilnumas ir nuolankumas, būdamos dorybės, taip pat yra aistros, galima suabejoti, nes jų sukelti judesiai yra ne tokie akivaizdūs ir atrodo, kad dorybė simbolizuoja aistrą ne tokiu mastu kokiu yda. Vis dėlto aš nematau priežasties, kodėl tas pats dvasių judėjimas, sustiprinantis tam tikrą mintį, kada ji yra nepagrįsta, negali jos sustiprinti ir tada, kai ji yra teisinga. O kadangi puikybė ir kilnumas siejasi tik su gera nuomone apie save ir skiriasi tik tuo, kad išpuikėlio nuomonė yra nepagrįsta, o kilniadvasio – teisinga, tai puikybę ir kilnumą, man regis, galima susieti su viena aistra, kurią sužadina judesys, susidedantis iš nuostabos, džiaugsmo ir meilės sau bei gerbiamam objektui judesių. Priešingai, nuolankumą žadinantį judesį, nesvarbu dorybingą ar ydingą, sudaro nuostabos, liūdesio ir meilės sau judesiai, sumišę su neapykanta trūkumams, verčiantiems niekinti save. Skirtumas, kurį įžvelgiu tarp šių judesių, yra tik tas, kad nuostabos judesys turi dvi ypatybes: pirma, netikėtumas iš pat pradžių jį sustiprina, antra, jo tąsa yra tolygi, t. y. dvasios toliau vienodu srautu teka į smegenis. Pirmoji ypatybė būdingesnė puikybei ir niekingumui nei kilnumui ir dorybingam nuolankumui; antroji, priešingai, būdingesnė

pastariesiems nei pirmiesiems. Taip yra dėl to, kad yda paprastai kyla iš nežinojimo, ir tie, kurie prasčiausiai pažįsta pačius save, yra daugiausia linkę didžiuotis ir žemintis; juk kiekviena naujovė juos verčia nustebti, o prisiskirdami šią naujovę jie save gerbia ar niekina atsižvelgdami į tai, ar ji yra jiems naudinga, ar ne. Bet kadangi dažnai būna, kad po parodytos puikybės jie patiria žeminančią nesėkmę, jų aistrų judesys yra permainingas. Priešingai, kilnumas neturi nieko tokio, kas nederėtų su dorybingu nuolankumu ir kas galėtų pakeisti dvasių judėjimą. Kaip tik todėl jų judesiai yra tvirti, tolygūs ir visada vienodi. Bet šie judesiai daugiausia kyla ne iš nuostabos, nes tie, kurie taip gerbia save, gerai žino savigarbos priežastis. Vis dėlto galima pasakyti, kad šios priežastys yra tokios nepaprastos (t. y. gebėjimas naudotis laisva valia, leidžiantis vertinti save, ir šį gebėjimą turinčio subjekto silpnybės, nekeliančios pagarbos sau), jog kai tik pagalvoji apie jas, jos nepaliauja stebinti.

161 skirsnis

Kaip siekiama kilnumo

Reikia pažymėti, kad dorybėmis paprastai vadinami sielos įpročiai, nuteikiantys ją tam

tikroms mintims; taigi įpročiai skiriasi nuo šių minčių, bet gali jas sukelti ir patys būti jų sukelti. Taip pat reikia pažymėti, kad šias mintis gali sukelti pati siela, bet dažnai būna, kad jas sustiprina tam tikras dvasių judėjimas, – tuomet jos yra tiek dorybės apraiškos, tiek sielos aistros. Taigi, regis, nėra jokios kitos dorybės, kurią garbinga kilmė palaikytų taip, kaip ta, kuria remdamasis žmogus save teisingai įvertina. Nesunku suprasti, kad sielos, kurias į mūsų kūnus įpūtė Dievas, nėra vienodai taurios ir stiprios (todėl šią dorybę, vadovaudamasis mūsų kalbos vartosena, pavadinau kilnumu, o ne didžiadvasiškumu, kaip tai daro scholastika, kurioje ji nėra gerai žinoma), tačiau akivaizdu, kad geras auklėjimas labai padeda taisyti įgimtus trūkumus. Viena vertus, dažniau įsigilinus į tai, kas yra laisva valia ir koks didelis yra jos pranašumas, susijęs su tvirtu ryžtu ją panaudoti geram tikslui, o kita vertus – į tai, kokie tušti ir bevaisiai yra garbėtroškas kamuojantys rūpesčiai, galima savyje sužadinti aistrą, o paskui pasiekti kilnumo dorybę, esančią visų kitų dorybių šaltiniu ir pagrindine priemone nuo aistrų kraštutinybių. Man rodos, kad šis samprotavimas vertas dėmesio.

162 skirsnis
Apie gerbimą

Gerbimas arba pagarba yra sielos polinkis ne tik gerbti pagarbų objektą, bet ir su tam tikra baime paklusti jam siekiant pelnyti jo palankumą. Taigi mes gerbiame tik laisvas priežastis, kurios, mūsų manymu, gali padaryti mums daug gero ar blogo, bet nežinome, ką iš šių dviejų. Mes ne šiaip sau gerbiame, o greičiau mylime ir garbiname tai, iš ko laukiame gero, ir neapkenčiame tai, iš ko laukiame tik blogo; jeigu mes manome, kad šio gėrio ar blogio priežastis nėra laisva, mes jai nepaklūstame nesistengdami pelnyti jos palankumo. Taigi kai pagonys garbino miškus, šaltinius ar kalnus, jie meldėsi ne šiems negyviems daiktams, o, jų manymu, juos valdančioms dievybėms. Dvasių judėjimą, sužadinantį šią aistrą, sudaro judesys, sukeliantis nuostabą, ir judesys, sukeliantis baimę, apie kurį aš kalbėsiu vėliau.

163 skirsnis
Apie niekinimą

Vis dėlto tai, ką aš vadinu niekinimu, yra sielos polinkis niekinti laisvą priežastį ma-

nant, kad pagal savo prigimtį ši priežastis galėtų padaryti mums daug gero ar blogo, tačiau ji yra tiek silpnesnė už mus, kad negali padaryti nei vieno, nei kito. Jos sukeltą dvasių judėjimą sudaro judesiai, kurie sukelia nuostabą ir saugumo jausmą arba narsą.

164 skirsnis

Apie šių dviejų aistrų paskirtį

Šių aistrų panaudojimą geram ar blogam nulemia dvasios kilnumas ir silpnumas ar niekingumas. Juk kuo tauresnės ir kilnesnės dvasios yra žmogus, tuo labiau jis yra linkęs atiduoti kiekvienam savo; taip yra atskleidžiamas ne tik gilus nuolankumas Dievui, bet ir nesibjaurint išreiškiama derama pagarba kiekvienam pagal jo užimamą padėtį ir autoritetą; niekinamos tik ydos. Priešingai, tie, kurie yra niekingos ir silpnos dvasios, yra linkę be saiko nusidėti; kartais jie gerbia ir bijo tai, kas verta vien paniekos, kartais įžūliai niekina tai, kas verta didžiausios pagarbos. Dažnai jie labai greitai pereina nuo kraštutinio bedieviškumo prie prietaringumo ir nuo prietaringumo prie bedieviškumo, ir nėra tokios ydos ar beprotystės, kurios jie nesugebėtų griebtis.

165 skirsnis

Apie viltį ir baimę

Viltis yra sielos polinkis įtikinti save, kad jos troškimas išsipildys; šį polinkį sukelia ypatingas dvasių judėjimas, t. y. džiaugsmo, sumišusio su troškimu, judėjimas. Baimė yra sielos polinkis įtikinti save, kad jos troškimas neišsipildys. Reikia pažymėti, kad nors šios dvi aistros yra priešingos viena kitai, vis dėlto jos gali pasirodyti kartu, t. y. tada, kai vienu metu svarstomi skirtingi argumentai, iš kurių vieni yra už tai, kad troškimas išsipildys lengvai, o kiti – kad sunkiai.

166 skirsnis

Apie užtikrintumą ir nusivylimą

Kiekviena troškimą lydinti aistra palieka vietos ir kitai, nes kai nusivylimas yra toks stiprus, jog visiškai nuveja baimę, jis pakeičia prigimtį ir vadinasi užtikrintumu ar saviklio-va. O kai yra įsitikinimas, kad troškimas išsipildys, tai nors troškimas ir toliau tęsiasi, vis dėlto troškimo aistros sukeltas jaudulys, vertęs su nerimu siekti troškimo išsipildymo, liaujasi. Lygiai taip pat, kai baimė yra tokia didelė, jog atima bet kokią viltį, ji virsta nusi-

vylimu, o nusivylimas, pateikdamas geidžiamą dalyką kaip neįmanomą, visiškai nuslopina troškimą, nukreiptą tik į tai, kas įmanoma.

167 skirsnis
Apie pavyduliavimą

Pavyduliavimas yra baimės rūšis, susijusi su troškimu išsaugoti kokią nors turimą gėrybę; jis remiasi ne tiek svariais argumentais, įtikinančiais, kad ją galima prarasti, kiek jos aukštu įvertinimu, kuris verčia atsižvelgti į menkiausius įtarimo motyvus, laikomus nepaprastai svarbiais argumentais.

168 skirsnis
Kada ši aistra gali būti garbinga

Kadangi būtina labiau rūpintis svarbesnių, o ne menkesnių gėrybių išsaugojimu, tam tikrais atvejais ši aistra gali būti pagrįsta ir garbinga. Pavyzdžiui, karvedys, ginantis itin svarbią tvirtovę, turi teisę elgtis lyg pavyduolis, t. y. numatyti visas priemones, kuriomis priešas gali ją užimti; juk niekas nepeikia garbingos moters už tai, kad ji uoliai kaip pavyduolė saugo savo garbę, t. y. už tai, kad ji ne tik saugojasi blogo poelgio, bet ir vengia menkiausio motyvo piktoms apkalboms.

169 skirsnis

Už ką ši aistra yra smerktina

Tačiau žmonės išjuokia šykštuolį, kada jis pavydžiai sergsti savo turtą nenuleisdamas nuo jo akių ir bijodamas nuo jo atsitraukti, kad jo nepavogtų, nes jie mano, jog neverta taip akylai saugoti pinigų. Taip pat žmonės smerkia vyrą, pavyduliaujantį žmonai, nes tai rodo, kad jis jos iš tikrųjų nemyli ir yra prastos nuomonės apie save ar apie ją. Aš sakau, kad jis jos iš tikrųjų nemyli, nes jei tikrai ją mylėtų, apskritai nebūtų linkęs jos įtarinėti. Tiesą sakant, jis myli ne ją, o tą gėrybę, kuri, jo nuomone, yra gera tuo, kad jis ją turi. Jis nebijotų jos netekti, jei nemanytų, kad jis to nenusipelnė ar kad jo žmona yra jam neištikima. Žodžiu, ši aistra siejasi tik su įtarinėjimais ir nepasitikėjimu, nes pavyduliavimas, tiesą sakant, yra tik siekimas išvengti kokio nors blogio, kai yra rimtas pagrindas jo bijoti.

170 skirsnis

Apie neryžtingumą

Neryžtingumas taip pat yra baimės rūšis; išlaikydamas galimų sielos veiksmų pusiausvyrą, jis lemia atsisakymą priimti sprendimą

ir tuo sudaro galimybę rinktis dar neapsisprendus. Šia prasme neryžtingumas išties yra šiuo tuo naudingas. Bet jei jis trunka ilgiau nei dera ir svarstymui yra gaištamas veiksmams būtinas laikas, tuomet ši aistra yra itin žalinga. Aš sakau, kad jis yra baimės rūšis, nors neryžtingumas gali apimti ir kai renkamasi iš kelių vienodai vertingų dalykų, kai abejojama bei svyruojama visiškai jų nebijant. Mat šią neryžtingumo rūšį sukelia akivaizdus objektas, o ne koks nors dvasių jaudulys; štai kodėl ji nėra aistra, jei netikrumą sustiprina baimė suklysti renkantis. Bet ši baimė yra tokia įprasta ir kai kuriems asmenims tokia stipri, jog dažnai, net kai jie neturi pasirinkimo ir jiems reikia priimti ar atmesti tik vieną dalyką, ji juos sulaiko ir verčia beprasmiškai ieškoti kažko kito. Kaip tik tai ir yra kraštutinis neryžtingumas, kylantis iš karšto troškimo gerai elgtis ir iš intelekto silpnybės, kai jis neturi aiškių ir tikslių, o tik daugybę miglotų sąvokų. Štai kodėl priemonė įveikti šią kraštutinybę yra įprotis priimti užtikrintus ir pagrįstus sprendimus dėl visų dalykų, su kuriais mes susiduriame, ir tikėjimas, kad visada atliekame savo pareigą darydami, mūsų nuomone, visa, kas geriausia, nors tuomet gal ir klystame.

171 skirsnis

Apie drąsą ir narsą

Drąsa, jei ji yra aistra, o ne įprotis ar įgimtas polinkis, yra tam tikras įkarštis ar susijaudinimas, nuteikiantis sielą ryžtingai imtis norimų dalykų, kad ir kokie jie būtų. O narsa yra drąsos rūšis, įkvepianti sielą imtis pavojingiausių dalykų.

172 skirsnis

Apie rungtyniavimą

Rungtyniavimas taip pat yra drąsos rūšis, bet kita prasme. Drąsą galima nagrinėti kaip tipą, kurį, viena vertus, sudaro tiek rūšių, kiek yra skirtingų jo objektų, o, kita vertus, tiek rūšių, kiek yra jo priežasčių; pirmuoju atveju drąsos rūšis yra narsa, antruoju – rungtyniavimas. Pastarasis yra ne kas kita, o įkarštis, skatinantis sielą imtis to, ką ji tikisi sėkmingai padaryti, nes patyrė, kad tai pavyko kitiems. Taigi rungtyniavimas yra drąsos rūšis, kurios išorinė priežastis yra matytas pavyzdys. Aš sakau „išorinė priežastis", nes kartu su ja visada turi egzistuoti ir vidinė; pastaroji pasireiškia kūno polinkiu į tai, kad troškimas ir viltis varytų kraują į širdį su to-

kia jėga, jog nei baimė, nei nusivylimas negalėtų kaip nors tam sukliudyti.

173 skirsnis

Kaip narsa priklauso nuo vilties

Nors reikia pažymėti, kad narsos objektas yra sunkumas, paprastai lydintis baimę ar net nusivylimą, ir daugiausia narsos ir drąsos prireikia itin pavojingais ir beviltiškais atvejais, vis dėlto siekiant ryžtingai pasipriešinti iškylantiems sunkumams būtina puoselėti viltį ar net tvirtai tikėti sumanymo sėkme. Bet šis tikslas skiriasi nuo narsos objekto, nes negalima tvirtai tikėti ir nusivilti tuo pačiu dalyku vienu metu. Taigi, kai Decijai[7] puldami priešus ėjo į tikrą pražūtį, jų narsos objektas buvo sunkumas išlikti gyvam šio mūšio metu. Jis jiems sukėlė tik nusivylimą, nes jie neabejojo, kad žus, tačiau savo pavyzdžiu siekė įkvėpti kareivius ir iškovoti pergalę, kurios jie dar laukė; galbūt taip jie siekė pomirtinės šlovės, kurią tvirtai tikėjo pelnysią.

174 skirsnis

Apie bailumą ir išgąstį

Bailumas yra visiška drąsos priešybė. Kaip tik suglebimas ar abejingumas trukdo sielai

atlikti tai, ką ji padarytų, būdama apsaugota nuo šios aistros. O išgąstį ar siaubą, kaip narsos priešybes, reikia laikyti ne tik abejingumu, bet ir sielos apstulbimu ir sumišimu, pakertančiu jos galią priešintis nujaučiamam blogiui.

175 skirsnis
Apie bailumo paskirtį

Aš negaliu savęs įtikinti, kad prigimtis žmonėms būtų davusi kokią nors visiškai ydingą aistrą, neturinčią nieko gera ar girtina, tačiau man labai sunku atspėti, kokia yra pastarųjų dviejų aistrų paskirtis. Man tik rodos, kad tam tikra bailumo paskirtis yra išvaduoti nuo vargų, kuriems žmogus, remdamasis tikėtinais motyvais, galėtų ryžtis, jei tik kiti, labiau įtikinami motyvai, parodantys pirmųjų bergždumą, nesukeltų šios aistros. Be to, bailumas išvaduodamas sielą nuo šių vargų padeda ir kūnui: sulaikydamas dvasių judėjimą, jis neleidžia tuščiai eikvoti jėgų. Bet paprastai bailumas yra labai žalingas, nes sulaiko valią nuo naudingos veiklos. O kadangi jis apima tik pristigus vilties ar troškimo, tad norint jį įveikti reikia stiprinti savyje šias dvi aistras.

176 skirsnis

Apie išgąsčio paskirtį

O dėl išgąsčio ar siaubo, tai aš nematau, kad jie kada nors galėtų būti girtini ar naudingi. Be to, jie yra ne kokios nors ypatingos aistros, o tik kraštutinė bailumo, apstulbimo ir baimės apraiška, visada ydinga, lygiai kaip narsa yra kraštutinė drąsa, visada gera, nes ja visada siekiama kilnaus tikslo. O kadangi pagrindinė išgąsčio priežastis yra staigmena, tai geriausia priemonė išsivaduoti nuo jos – iš anksto numatyti ir pasirengti visokiems atsitiktinumams, kurie gali sukelti baimę.

177 skirsnis

Apie sąžinės graužatį

Sąžinės graužatis yra liūdesio rūšis, kylanti mums abejojant, ar tai, ką darome ar padarėme, yra gerai ar ne. Ši graužatis yra būtina abejonės prielaida. Jei žmogus būtų tvirtai įsitikinęs, kad elgiasi blogai, jis susilaikytų nuo to, nes valia nukreipta tik į tai, kur matyti tam tikra gėrio tikimybė. Ir jei žmogus būtų įsitikinęs tuo, kad pasielgė blogai, tai jį kamuotų ne tik sąžinės graužatis, bet ir atgaila. Tad šios aistros paskirtis – priversti svarstyti, ar poelgis, kuriuo abejojame, yra geras ar

ne, ir užkirsti tam kelią kitą kartą, kai nesi įsitikinęs poelgio gerumu. Bet kadangi sąžinės graužatis leidžia nujausti blogį, tai būtų geriau, jei jam iš viso nebūtų pagrindo; jam būtų galima užkirsti kelią tomis pačiomis priemonėmis, kurios padeda atsikratyti neryžtingumo.

178 skirsnis

Apie patyčias

Pajuoka ar patyčios yra su neapykanta sumišusio džiaugsmo rūšis, kylanti tuomet, kai pastebima nedidelė kokio nors žmogaus blogybė, kurios, manoma, jis nusipelno. Kiti, nekęsdami tos blogybės, džiaugiasi matydami ją tame, kas, jų nuomone, jos nusipelno. Ir jei tai įvyksta netikėtai, žmogus iš staigios nuostabos ima juoktis – kaip buvo sakyta apie juoko prigimtį. Bet ši blogybė turi būti nedidelė, nes jei ji didelė, tai negalima manyti, kad jos ištiktas žmogus to nusipelnė, nebent jis yra itin bjauraus būdo ir visų nekenčiamas.

179 skirsnis

Kodėl netobuliausieji paprastai būna didžiausi pašaipūnai

Mes matome, kad tie, kurie turi akivaizdžių trūkumų, pavyzdžiui, šlubiai, vienaakiai,

kupriai ar viešai suniekinti, yra ypač linkę tyčiotis, nes, norėdami ir kitus matyti tokius pat suniekintus kaip jie patys, džiūgauja dėl kitų nelaimių ir mano, kad jie to buvo verti.

180 skirsnis

Apie pašaipos paskirtį

Tuo tarpu kukli pašaipa, kuri veiksmingai pasmerkia ydas jas komiškai pavaizduodama, bet jų neišjuokdama ir neparodydama neapykantos žmonėms, yra ne aistra, o garbingo žmogaus bruožas, atskleidžiantis jo linksmą būdą ir dvasinę ramybę. Tai yra ne tik dorybės, bet dažnai ir sąmojingumo požymis, pasireiškiantis sugebėjimu komiškai pavaizduoti pašaipos objektą.

181 skirsnis

Apie juoko paskirtį pašiepiant

Nėra nieko nepadoraus, jei juokiesi girdėdamas kitų pašaipą; ji gali būti tokia, kad tik sielvartaujantis nesijuoktų. Bet kai pats šaipaisi, tau būtų pravartu susilaikyti nuo juoko, kad neatrodytum nustebęs dėl savo paties pasakojimo ir nesistebėtum savo paties išmone. Tai klausytojus labiau imponuotų.

182 skirsnis

Apie pavydą

Tai, kas apskritai vadinama pavydu, yra yda, kurios esmę sudaro prigimtinis iškrypimas, verčiantis kai kuriuos žmones apmaudauti dėl kitiems tenkančių gėrybių. Bet čia šį žodį aš vartoju apibūdinti aistrai, kuri ne visada yra ydinga. Pavydas, būdamas aistra, yra liūdesio rūšis, sumišusi su neapykanta, kylančia pamačius, kad gėrybė teko kažkam kitam, kas, manoma, yra jos nevertas. Bet taip galvoti galima tik apie likimo dovanas, o dėl sielos ir kūno gėrybių, duotų nuo gimimo, tai kiekvienas, gavęs jas iš Dievo, yra jų vertas anksčiau, nei jis galėjo padaryti kokią nors blogybę.

183 skirsnis

Kaip jis gali būti teisingas ar neteisingas

Bet jei likimas ką nors apdovanoja gėrybėmis, kurių jis iš tiesų yra nevertas, ir jei mūsų pavydas kyla vien todėl, kad iš prigimties mylėdami teisingumą, mes apmaudaujame, jog dalijant gėrybes jos nebuvo laikytasi, tai tokį uolumą galima pateisinti, ypač jei kitiems pavydima gėrybė jų rankose gali virsti blogybe, pavyzdžiui, jei ši gėrybė yra koks nors postas

ar tarnyba, kurią turėdami jie gali blogai elgtis. Net kai mes norime tos pačios gėrybės, o ją turėti mums trukdo tai, kad ji priklauso kitiems, jos nelabai nusipelniusiems asmenims, ir ši aistra dėl to paūmėja, jai vis tiek yra atleistina, jei tik joje glūdinti neapykanta yra susijusi vien su neteisingomis pavydimų gėrybių dalybomis, o ne su jas turinčiais ar dalijančiais asmenimis. Maža yra tokių teisingų ir kilnių žmonių, kurie nejaustų neapykantos kokios nors gėrybės gavėjams, kurios negalima išdalyti daugeliui ir kurios jie norėjo patys, nors jos gavėjai yra ne mažiau ar net daugiau verti. Paprastai kitiems labiausiai pavydima garbės. Nors kitų garbė netrukdo mums siekti garbės, vis dėlto ji apsunkina mums kelią į ją ir pakelia jos kainą.

184 skirsnis

Kodėl pavyduolių veidas būna švininės spalvos

Žodžiu, nė vien yda taip nekenkia žmonių gerovei kaip pavydas, nes juo užsikrėtę žmonės ne tik patys kankinasi, bet ir kiek galėdami apkartina gyvenimą kitiems. Paprastai jų veidas būna švininės spalvos, t. y. blyškus, gelsvai juodas lyg mėlynė, todėl lotynų kalboje pavydas yra vadinamas *livor*[8]. Tai visiškai

sutampa su tuo, ką esu anksčiau pasakęs apie kraujo judėjimą liūdint ir nekenčiant. Nekenčiant geltonoji tulžis, tekanti iš apatinės kepenų dalies, ir juodoji tulžis, tekanti iš blužnies, širdies arterijomis išplinta po visas venas, o veninis kraujas yra šaltesnis ir teka lėčiau nei paprastai, todėl veidas pamėlsta. Bet kadangi tiek geltonoji, tiek juodoji tulžis gali sruventi venomis ir dėl daugybės kitų priežasčių ir kadangi pavydas ją varo venomis ne tokiais kiekiais, kad pakeistų veido spalvą, tai, jei aistra nėra itin stipri ir ilgalaikė, negalima laikyti pavyduoliais visų, kurie turi tokią veido spalvą.

185 skirsnis

Apie gailestį

Gailestis yra liūdesio rūšis, sumišusi su meile ar gera valia tiems, kuriuos mes matome kenčiant nuo, mūsų manymu, nepelnytos nelaimės. Taigi ji yra priešinga pavydui todėl, kad jos objektas yra kitas, ir priešinga patyčiai dėl kitokio požiūrio į svetimą bėdą.

186 skirsnis

Kas yra didžiausias gailiaširdis

Regis, tie, kurie jaučiasi labai silpni ir negailestingai blaškomi likimo negandų, yra la-

biausiai linkę į šią aistrą todėl, kad jie įsivaizduoja, jog kitus ištikusi nelaimė galėjo ištikti ir juos. Taigi gailestis juos apima greičiau iš meilės sau nei iš meilės kitam.

187 skirsnis

Kodėl kilniausieji visada patiria šią aistrą

Vis dėlto kilniausios ir tvirčiausios dvasios žmonės, nebijantys jokio blogio ir nepavaldūs likimo galiai, yra linkę užjausti žmones matydami jų negalią ir girdėdami jų skundus, nes kilnumas nulemia jų geranoriškumą kiekvienam. Bet šio gailesčio sukeltas liūdesys nėra toks kartus kaip liūdesys, kurį sukelia tragiški įvykiai teatro scenoje; jis yra veikiau išorinis nei vidinis sielos pojūtis. Vis dėlto žmogui malonu manyti, kad atlieka savo pareigą užjausdamas nelaiminguosius. Tačiau kalbant apie gailestį matyti esminis skirtumas: prastuomenė užjaučia tuos, kurie skundžiasi, nes mano, kad šių kenčiančiųjų bėdos yra labai didelės, tuo tarpu pagrindinis kilniųjų gailesčio objektas yra silpnybė tų, kuriuos jie girdi skundžiantis, nes mano, kad nėra didesnės blogybės už negalinčių stojiškai kentėti žmonių bailumą. Ir nors jie nekenčia ydų, jie nejaučia jokios neapykantos tiems, kurie joms pasiduoda, o tik jų gailisi.

188 skirsnis

Kas nepatiria šio jausmo

Tik piktavaliai ir pavyduoliai, iš prigimties nekenčiantys žmonių giminės, taip pat nepaprasti storžieviai ir likimo malonių taip apakinti ar dėl nelaimių netekę vilties žmonės, kurie nebegalvoja, kad ir juos gali ištikti dar kokia nors nelaimė, nejaučia kitiems gailesčio.

189 skirsnis

Kodėl ši aistra pravirkdo

Apimti šios aistros žmonės lengvai pravirksta, nes meilė, nukreipdama daug kraujo į širdį, verčia akis išskirti daug garų, o liūdesio šaltis, sulėtindamas šių garų judėjimą, kaip buvo sakyta anksčiau, paverčia juos ašaromis.

190 skirsnis

Apie pasitenkinimą

Pasitenkinimas, kurį nuolat jaučia dorybės besilaikantys žmonės, yra jų sielos įprotis, vadinamas ramybe ar ramia sąžine. Bet pasitenkinimas, kurį patiria tas, kuris neseniai padarė, jo nuomone, gerą darbą, yra aistra, t. y. džiaugsmo rūšis, kurią aš laikau maloniausia iš visų, nes jo priežastis priklauso tik nuo mū-

sų. Vis dėlto kai ši priežastis nėra pagrįsta, t. y. kai veiksmai, teikiantys žmogui malonumą, nėra labai svarbūs ar net ydingi, toks pasitenkinimas kelia juoką ir gimdo tik puikybę ir įžūlią arogancją. Tai ypač matyti iš tų, kurie laiko save pamaldžiais, o iš tikrųjų tėra tik davatkos ir prietaringi šventeivos; prisidengę tuo, kad dažnai lanko bažnyčią, karštai meldžiasi, vaikšto trumpai apsikirpę, pasninkauja, duoda išmaldą, jie mano esą visiškai tobuli ir įsivaizduoja esą tokie Dievo numylėtiniai, kad negalėtų padaryti nieko, kas jam nepatiktų, ir kad visa, ką jiems diktuoja aistra, yra šaunus uolumas, nors kartais ji verčia juos daryti šiurpiausius nusikaltimus, kokius tik gali žmogus padaryti, pavyzdžiui, išduoti savo miestus, nužudyti valdovus, išnaikinti ištisas tautas vien už tai, kad nesilaiko jų pažiūrų[9].

191 skirsnis

Apie atgailą

Atgaila yra tiesioginė pasitenkinimo priešybė; ji yra liūdesio rūšis, kylanti iš mūsų įsitikinimo, kad padarėme kažką bloga; ji yra labai karti, nes jos priežastis priklauso tik nuo mūsų. Vis dėlto tai netrukdo jai būti ir itin

naudingai, kai poelgis, kurį padarę gailimės, iš tiesų yra blogas ir kai aiškiai suprantame, kad ji mus verčia kitą kartą pasielgti geriau. Tačiau dažnai būna, kad silpnadvasiai apgailestauja dėl savo poelgių tiksliai nežinodami, ar jie pasielgė blogai ar ne; jie įsitikinę, jog pasielgė blogai vien todėl, kad bijo, ir jei būtų pasielgę priešingai, jie lygiai taip pat gailėtųsi. Toks jų trūkumas yra apgailėtinas, ir priemonė įveikti jį yra tokia pati kaip ir priemonė prieš neryžtingumą.

192 skirsnis

Apie palankumą

Palankumas, tiesą sakant, yra gero troškimas tam, kam esame prielankūs, bet šį žodį aš čia vartoju apibūdinti tokiam prielankumui, kurį sukėlė kokia nors geradarystė to, kam esame palankūs. Juk mes esame natūraliai linkę mylėti tuos, kurie, mūsų manymu, daro geradarybes, net jei iš to mes negauname jokios naudos. Taip suprastas palankumas yra meilės, o ne troškimo rūšis, nors jį visada lydi gero troškimas palankumą pelniusiam asmeniui. Ji paprastai siejasi su gailesčiu todėl, kad nelaimėlius užklumpančios bėdos verčia mus labiau susimąstyti apie jų nuopelnus.

193 skirsnis

Apie dėkingumą

Dėkingumas taip pat yra meilės rūšis, kurią mumyse sužadina koks nors kito žmogaus veiksmas ir todėl mes manome, kad jis padarė ar bent ketino padaryti mums kažką gera. Taigi šiai aistrai yra būdinga tas pat, kas ir palankumui; maža to, ji yra pagrįsta mus jaudinančiu veiksmu, už kurį mes norime atsilyginti. Štai kodėl dėkingumą kur kas labiau rodo tauresni ir kilnesni žmonės.

194 skirsnis

Apie nedėkingumą

Nedėkingumas nėra aistra, nes prigimtis nedavė mums jokio dvasių judėjimo, kurį ji sužadintų; ji tėra tik yda, visiškai priešinga dėkingumui, nes pastarasis visada yra dorybė ir vienas iš pagrindinių žmonių visuomenės saitų. Štai kodėl ši yda yra būdinga tik šiurkštiems ir paikai pasipūtusiems žmonėms, manantiems, kad jiems viskas priklauso, arba kvailiams, kurie visiškai nesusimąsto apie gaunamas geradarybes, arba silpniems ir niekingiems žmonėms, kurie jausdami savo

silpnybę ir savo poreikį nusižeminę siekia kitų pagalbos, o ją gavę juos niekina, nes neturėdami noro atsilyginti jiems tuo pačiu ar nesitikėdami, jog tai galės padaryti, bei įsivaizduodami, kad visi yra tokie savanaudžiai kaip ir jie ir kad viskas daroma tik už atlygį, manosi apgavę savo geradarius.

195 skirsnis

Apie pasipiktinimą

Pasipiktinimas yra neapykantos ar pasibjaurėjimo rūšis, natūraliai jaučiama tiems, kurie mums padarė kažką bloga, nesvarbu, kas tai būtų. Ši aistra yra dažnai painiojama su pavydu ar gailesčiu, bet vis dėlto jos objektas yra visiškai skirtingas, nes paprastai piktinamasi tais, kurie daro gera ar bloga to nenusipelniusiems asmenims, pavydima tiems, kurie nepelnytai gauna tai, kas gera, o gailimasi tų, kurie nepelnytai kenčia nuo blogio. Tiesa, turto, kurio tas asmuo nenusipelno, turėjimas, taip pat iš dalies yra blogis. Galbūt dėl šios priežasties Aristotelis ir jo šalininkai manydami, kad pavydas visada yra yda, tą pavydą, kuris nėra ydingas, pavadino pasipiktinimu.

196 skirsnis

Kodėl pasipiktinimas yra kartais susijęs su gailesčiu, o kartais – su patyčiomis

Darydamas bloga šiek tiek ir pats nuo jo kenti; štai kodėl vienų pasipiktinimas siejasi su gailesčiu, o kitų – su patyčiomis, nelygu geranoriškai ar piktavališkai jie žiūri į tuos, kuriuos mato klystant. Taigi Demokrito juokas ir Herakleito verksmas[10] gali kilti dėl tos pačios priežasties.

197 skirsnis

Apie tai, kad pasipiktinimą dažnai lydi nuostaba ir kad jis dera su džiaugsmu

Pasipiktinimą taip pat dažnai lydi nuostaba, nes paprastai esame linkę manyti, kad viskas bus taip, kaip, mūsų manymu, turi būti, t. y. gerai. Štai kodėl įvykiams pasukus kita linkme, mums tai būna netikėta ir mes tuo stebimės. Pasipiktinimas taip pat dera su džiaugsmu, nors paprastai jį lydi liūdesys. Kai įsitikiname, kad blogis, kuris verčia mus piktintis, negali mums pakenkti, ir manome, kad nenorėtume padaryti nieko panašaus, tada

mes pajuntame malonumą; galbūt tai yra viena iš juoko priežasčių, kartais lydinčio šią aistrą.

198 skirsnis

Apie jo paskirtį

Beje, galima pastebėti, kad kur kas dažniau piktinasi tie, kurie nori atrodyti dorybingi, nei tie, kurie iš tiesų tokie yra. Mat nors tie, kurie myli dorybę, negali be tam tikro pasibjaurėjimo nematyti kitų ydų, tačiau jie piktinasi tik labai didelėmis ir nepaprastomis ydomis. Sunku ir liūdna smarkiai piktintis dėl smulkmenų; neteisinga piktintis tuo, kas to visiškai nenusipelno; įžūlu ir beprasmiška neapriboti šios aistros objekto vien žmonių veiksmais ir taikyti ją Dievo ar gamtos kūriniams, kaip daro tie, kurie visada būdami nepatenkinti savo padėtimi ir savo likimu drįsta peikti pasaulio sandarą ir Apvaizdos paslaptis.

199 skirsnis

Apie pyktį

Pyktis taip pat yra neapykantos ar pasibjaurėjimo rūšis, ir jį mes jaučiame tiems, kurie padarė mums kažką bloga ar kurie mėgino pakenkti ne kam nors apskritai, o konkrečiai

mums. Taigi pykčiui yra būdinga tas pat, kas pasipiktinimui, tik jis dar priklauso nuo veiksmo, kuris yra nukreiptas prieš mus ir už kurį mes trokštame atkeršyti. Šis troškimas beveik visada lydimas pykčio ir yra tiesiogiai priešingas dėkingumui, lygiai kaip pasipiktinimas – palankumui. Tačiau pyktis yra nepalyginti stipresnis už šias tris aistras todėl, kad mus akina atkaklus troškimas pašalinti kenkėjus ir atkeršyti už kenkimą. Troškimas, susijungęs su meile sau, supykus sukelia tokį pat kraujo sujudimą, kokį gali sužadinti drąsa ir narsa. Neapykanta daugiausia sužadina tulžies kraują, tekantį iš blužnies ir mažųjų kepenų venų, ir nukreipia jį į širdį, kur jis būdamas gausus ir sumišęs su tulžimi sukelia šilumą, aitresnę ir kaitresnę už meilės ar džiaugsmo sukeliamą šilumą.

200 skirsnis

Kodėl reikia mažiau bijoti tų, kuriuos pyktis verčia rausti, nei tų, kuriuos jis verčia balti

Išoriniai šios aistros požymiai skiriasi priklausomai nuo įvairaus žmonių temperamento ir kitų pykčio keliamų ar jį lydinčių aistrų įvairovės. Taigi mes matome, kad vieni žmonės

įpykę bąla ar dreba, o kiti rausta ar net verkia. Paprastai manoma, kad labiau reikia bijoti bąlančiųjų nei raustančiųjų pykčio. Priežastis yra ta, jog žmonės, norėdami ar galėdami atkeršyti tik grimasa ar žodžiais, nuo pat susijaudinimo pradžios panaudoja visą savo karštį ir savo jėgą ir dėl to išrausta; o kartais apgailestavimas ir savigaila negalint atkeršyti sugraudina iki ašarų. Priešingai, tie, kurie susivaldo ir pasiryžta baisiam kerštui, nuliūsta, nes mano, kad jie privalo atkeršyti už veiksmus, sukėlusius jų pyktį; jie taip pat kartais bijo blogio, kurį gali sukelti jų apsisprendimas, todėl jie pirmiausia bąla, šąla ir dreba. Bet vėliau imdamiesi sumanyto keršto, jie įkaista tuo labiau, kuo šaltesni jie buvo iš pradžių; panašiai kaip drugys, kuris prasidėjęs šaltu drebuliu paprastai krečia itin stipriai.

201 skirsnis

Esama dviejų pykčio rūšių; labai geri žmonės labiausiai yra linkę į pirmąją

Tai mums iš anksto parodo, kad galima skirti dvi pykčio rūšis: viena yra ūmi ir išoriškai akivaizdi, tačiau veikia silpnai ir yra lengvai pažabojama; kita pasireiškia ne iš karto, ta-

čiau labiau aitrina širdį ir sukelia labai pavojingų padarinių. Labai geri ir labai mylintys žmonės labiausiai yra linkę į pirmąją rūšį, nes ji kyla ne iš gilios neapykantos, bet iš staiga juos apėmusio pasibjaurėjimo; mat jie yra pratę manyti, kad viskas turi vykti taip, kaip, jų nuomone, yra geriausia, o reikalams pakrypus kitaip, jie stebisi ir įsižeidžia dažnai netgi tada, kai tas reikalas nėra su jais susijęs, nes būdami prie ko nors prisirišę jie rūpinasi mylimų žmonių reikalais ne mažiau nei savais. Tai, kas kitiems keltų tik pasipiktinimą, jiems sukelia pyktį. Kadangi dėl polinkio mylėti jų širdyje susikaupia daug šilumos ir kraujo, tai kilus pasibjaurėjimui į kraują patenka tulžies, kuri smarkiai sujaudina kraują. Vis dėlto tas jaudulys trunka neilgai, nes staigmenos galia nėra ilgalaikė, ir vos tik jiems paaiškėja, kad jų pykčio priežastis neturėjo juos taip sujaudinti, jie ima atgailauti.

202 skirsnis

Silpnos ir niekingos sielos pasiduoda kitokiai pykčio rūšiai

Kita pykčio rūšis, kurioje vyrauja neapykanta ir liūdesys, iš pradžių niekuo akivaizdžiai neišsiskiria, nebent tik veido blyškumu.

Tačiau jos galia dėl jaudulio, kurį sukelia kraują kaitinantis karštas troškimas keršyti, pamažu auga; kraujas, susimaišęs su tulžimi, kuri iš apatinės kepenų dalies ir blužnies plūsta į širdį, sukelia joje stiprų ir aitrų karštį. Ir kaip pačios kilniausios sielos jaučia didžiausią dėkingumą, taip didžiausios puikybės, liguistumo ir niekingumo apimtos sielos labiausiai pasiduoda šiai pykčio rūšiai, nes įžeidimai joms rodosi tuo didesni, kuo labiau jų puikybė verčia jas vertinti save ir tas gėrybes, kurių jos netenka; pastarąsias jos vertina tuo labiau, kuo silpnesnės ir niekingesnės yra jų sielos, nes šios gėrybės priklauso nuo kitų.

203 skirsnis

Kilnumas yra priemonė nuo pykčio kraštutinybių

Beje, nors pykčio aistra mums naudinga tam, kad nesiduotume įžeidinėjami, vis dėlto nėra jokios kitos aistros, kurios kraštutinybių reikėtų vengti taip atsargiai, kaip šios, nes trukdydama blaiviai protauti ji mus dažnai verčia klysti, o paskui dėl to atgailauti; kartais šios kraštutinybės mums neleidžia deramai atsakyti į įžeidimą, o tai būtų įmanoma susijaudinus mažiau. Bet kadangi kraštutiny-

bes daugiausia sukelia puikybė, aš manau, geriausia priemonė nuo jų yra kilnumas, nes kilnus žmogus neteikia per daug reikšmės gėrybėms, kurių jis gali netekti, ir, priešingai, itin vertina laisvę ir absoliučią savitvardą, kurios netenka jausdamasis įžeistas; į įžeidimą jis reaguoja tik panieka ar bent pasipiktinimu, tuo tarpu kiti dėl to paprastai įsižeidžia.

204 skirsnis

Apie garbę

Garbe aš vadinu džiaugsmo rūšį, grindžiamą meile sau ir kylančią iš prielaidos ar vilties susilaukti kitų pagyrimo. Taigi garbė skiriasi nuo vidinio pasitenkinimo, patiriamo supratus, jog padarei gerą darbą. Juk kartais mus giria visai ne už tai, ką laikome gerais darbais ir smerkia už tai, ką laikome geriausiu poelgiu. Bet abi aistros yra dvi savigarbos ir dvi džiaugsmo rūšys, nes kitų pagarba yra savigarbos priežastis.

205 skirsnis

Apie gėdą

Priešingai, gėda yra taip pat meile sau pagrįsta liūdesio rūšis, kylanti iš baimės

susilaukti priekaišto. Be to, gėda yra kuklumo arba nuolankumo ir nepasitikėjimo savimi rūšis. Juk kai žmogus taip gerbia save, jog negali įsivaizduoti, kad kas nors gali jį niekinti, jį sugėdinti nelengva.

206 skirsnis

Apie šių dviejų aistrų paskirtį

Garbės ir gėdos paskirtis yra vienoda, nes jos abi skatina siekti dorybės: viena – viltimi, kita – baime. Būtina tik teisingai vertinti tai, kas iš tiesų nusipelno priekaištavimo ar pagyrimo, kad nesigėdintum savo gerų darbų ir nesipuikuotum savo ydomis, o tai dažnai pasitaiko. Tačiau nėra gerai visiškai atsikratyti šių aistrų, kaip tai kadaise padarė kinikai[11]. Nors apskritai žmonės sprendžia itin prastai, bet kadangi mes negalime gyventi be jų ir mums svarbu, kad jie mus gerbtų atsižvelgdami į mūsų viešus poelgius, mes dažnai turime paisyti jų nuomonės labiau negu savo.

207 skirsnis

Apie begėdiškumą

Begėdiškumas, arba įžūlumas, būdamas gėdos, o dažnai ir garbės panieka, nėra aistra, nes mumyse nėra jokio ypatingo jos sukelto

dvasių judėjimo; ši yda yra gėdos ir garbės aistrų, kurios yra geros, priešybė, panašiai kaip nedėkingumas yra dėkingumo, o žiaurumas – gailesčio priešybės. Įžūlumą iš esmės lemia ne kartą patirti dideli įžeidimai. Jaunystėje kiekvienas įsivaizduoja, jog pagyrimas yra gėris, o nešlovė – blogis, kuris gyvenime turi didesnę reikšmę nei atrodo iš pirmo žvilgsnio, tad kelis kartus skaudžiai įžeistas asmuo jaučiasi paniekintas ir visų atstumtas. Todėl tie, kurie gėrį ir blogį laiko tik fiziniais patogumais, matydami, kad įžeidimai jiems nekliudo toliau mėgautis šiais patogumais, o kartais juos net pagerina, suįžūlėja, nes atsipalaiduoja nuo daugelio garbės įpareigojamų suvaržymų, o jei patyrę nelaimę jie netenka ir gėrybių, atsiranda gailestingų žmonių, kurie juos sušelpia.

208 skirsnis

Apie pasidygėjimą

Pasidygėjimas yra liūdesio rūšis, kurią sukelia ta pati priežastis, kadaise teikusi džiaugsmą, nes mes taip jau sutverti, kad daugelis mėgstamų dalykų mums būna geri tik kurį laiką, o paskui įgrysta. Dažniausiai taip sakoma apie gėrimą ir valgį – jie mums

naudingi, kai mes turime apetitą, ir kenksmingi, kai jo nėra. Kadangi tuomet jie liaujasi buvę malonaus skonio, šią aistrą mes ir pavadinome pasidygėjimu.

209 skirsnis

Apie apgailestavimą

Apgailestavimas taip pat yra liūdesio rūšis, įgaunanti savotišką kartėlį todėl, kad visada yra susijusi su tam tikra neviltimi ir mėgavimosi sukelto malonumo prisiminimu, nes mes visada gailimės gėrybių, kurios kadaise teikė mums džiaugsmą ir kurias praradome be vilties ilgainiui susigrąžinti jas tokias, kokios jos buvo anksčiau.

210 skirsnis

Apie džiūgavimą

Pagaliau tai, ką aš vadinu džiūgavimu, yra džiaugsmo rūšis, ypatinga tuo, kad ji sustiprėja prisiminus patirtas nelaimes, kurių mes atsikratėme tarsi sunkios, ilgai mūsų pečius slėgusios naštos. Šiose pastarosiose trijose aistrose aš nematau nieko ypatinga, ir čia jas pateikiau tik remdamasis savo anksčiau išvardytų aistrų tvarka. Tačiau šis išvardijimas,

man regis, mums yra naudingas, nes parodo, kad mes nepraleidome nieko, kas verta aptarti.

211 skirsnis

Pagrindinė priemonė nuo aistrų

Nūnai, kai mes pažinome visas aistras, mes turime pagrindo mažiau jų bijoti nei anksčiau. Juk matome, kad iš prigimties jos visos yra geros ir kad mes turime vengti jomis netinkamai naudotis ar vengti jų kraštutinybių; mano išvardytų priemonių tam turėtų pakakti, jei tik kiekvienas jas uoliai naudotų. Bet kadangi prie šių priemonių aš priskyriau išankstinį apmąstymą (*prēmēditation*) ir sumanumą (*industrie*), kuriais žmogus gali ištaisyti savo būdo ydas, stengdamasis savyje atskirti kraujo ir dvasių judėjimą nuo tų minčių, su kuriomis šis judėjimas yra paprastai susijęs, aš pripažįstu, jog nedaug yra asmenų, pakankamai pasirengusių priešintis visiems atsitiktinumams ir kad nėra tokios žmogiškosios išminties, kuri galėtų priešintis aistroms iš anksto gerai nepasiruošusi, nes aistros objektų sužadinti kraujo judesiai labai greitai lydi smegenyse susiformavusius įspūdžius ir priklauso nuo

organų išdėstymo, o ne nuo sielos tarpininkavimo. Taip pat daugelis nepajėgia susilaikyti nuo juoko, kai jie yra kutenami, nors jokio malonumo čia nėra, nes džiaugsmo ir netikėtumo įspūdis, kadaise sukėlęs juoką, vėl atgimsta jų vaizduotėje ir nejučiom pripildo jų plaučius iš širdies atplūdusio kraujo. Tie, kurie iš prigimties yra linkę pasiduoti džiaugsmo, gailesčio, išgąsčio ar pykčio jauduliams, nesusilaiko neapalpę, nepravirkę, nesudrebėję kaip sergantys drugiu, kada jų vaizduotę smarkiai paveikia koks nors aistros objektas. Tokiu atveju vienintelis dalykas, kurį aš norėčiau nurodyti kaip universaliausią ir tinkamiausią priemonę nuo aistrų kraštutinybių, yra toks: kraujui įkaitus reikia būti santūriam ir prisiminti, kad visa, kas kyla vaizduotėje, yra linkę apgauti sielą, ir argumentai, kalbantys aistros objekto naudai, atrodo esą kur kas stipresni nei yra iš tikrųjų, o priešingi argumentai – kur kas silpnesni. Kai aistra verčia imtis dalykų, kuriuos galima neskubėti vykdyti, reikia susilaikyti nuo noro priimti sprendimą tuoj pat ir mintis nukreipti kitur, kol laikas ir rimtis neapmaldys kraujo jaudulio. Kai aistra skatina griebtis veiksmų, kurių būtina imtis nedelsiant, valia turi būti nukreip-

ta svarstyti ir įsiklausyti į prieš aistrą nukreiptus argumentus, nors jie ir atrodytų esą silpnesni. Netikėtai užpuolus priešui aplinkybės dažnai spaudžia ir nėra laiko ilgai galvoti, tačiau tas, kas, regis, yra pratęs apmąstyti savo veiksmus, visada, net pajutęs išgąstį, stengsis negalvoti apie pavojų ir suras argumentų, jog saugiau ir garbingiau bus priešintis, o ne bėgti. Ir, priešingai, kiekvienas, pajutęs, jog troškimas atkeršyti ir pyktis verčia juos galvotrūkčiais pulti priešą, tegu pagalvoja, kad neprotinga žūti, jei galima išsigelbėti neužsitraukus nešlovės ir kad esant nelygioms jėgoms verčiau garbingai pasitraukti ar užbaigti karinę kampaniją, nei beatodairiškai žengti į neišvengiamą pražūtį.

212 skirsnis

Šio gyvenimo gėris ir blogis priklauso tik nuo aistrų

Beje, siela gali turėti savo ypatingų malonumų, bet tie, kurie jai ir kūnui yra bendri, visiškai priklauso nuo aistrų, todėl labiausiai susijaudinantys žmonės gali visapusiškai mėgautis šio gyvenimo saldybe. Tiesa, jie gali patirti ir daugiausia kartėlio, jei nemoka

valdyti aistrų ir jei likimas jiems nepalankus. Bet išmintis labiausiai naudinga tuo, kad ji moko nugalėti savo aistras ir jas valdyti taip sumaniai, jog būtų galima lengvai ištverti jų sukeliamas kančias ir iš to net patirti džiaugsmą.

RENÉ DESCARTES'O GYVENIMAS IR FILOSOFIJA

Sielos fiziologija ir etika

Naujosios epochos ženklai. Naujieji gamtos mokslų atradimai Renesanso laikais nors ir sunkiai, bet vis dėlto pamažu pro inkvizicijos ir scholastikos užtvaras skynėsi kelią į vis platesnį pripažinimą, versdami keistis ir pačią Renesanso estetizuotą sensualistinę mąstyseną. XVI amžius subrandino ne tik socialines, bet ir kultūrines prielaidas perėjimui į naują epochą – *racionalizmo* amžių, iškėlusį uždavinį pertvarkyti mokslo pagrindus. Intensyviai buvo ieškoma tokio mokslinio metodo, kuris taptų archimediškuoju atramos tašku perlaužiant nuo antikos laikų nusistovėjusią mąstymo kryptį. Šį kartą jau nebuvo gręžiojamasi į praeitį, į antiką, kaip Renesanso laikais, arba į didingą kietai suaustą scholastikos sistemą, o stabtelėta ir pamėginta gilintis į paties proto galias. Antikos autoritetai, taip pat ir scholastinė filosofija buvo netgi ignoruojama, nors kaip tik jų dėka Renesansas ir išugdė tą laisvą asmenybę, subrandino savarankišką protą, dabar panūdusį

remiantis pačiu savimi pamėginti naujai spręsti iš praeities paveldėtas pasaulio pažinimo problemas.

Vis labiau įsigalintį racionalizmą tenkino tik absoliuti, amžina, nekintanti visiems priimtina ir būtina tiesa. Sąlyginis žinojimas buvo nepatikimas. Pažinimo šaltiniu ir tiesos kriterijumi buvo laikomas ne juslinis patyrimas, o protas, dedukcinis samprotavimas, loginė žinių struktūra. Tačiau, reikia pripažinti, racionalizmas perlenkė lazdą tapatindamas realią empirinę priežastį su loginiu pagrindimu, teigdamas, jog loginiai dedukciniai vediniai, aksiominės teorijos atspindi realius pasaulio ryšius (*causa est ratio et ratio est causa*), t. y. buvo tikima, kad iš savęs paties galima sužinoti daugiau negu iš kitų. Renesanso dvasiai buvo būdingas estetinis entuziazmas, o racionalizmas skelbė pažinimo optimizmą.

Naujo pažinimo metodo paieška vedė prie loginio, matematizuoto visų problemų tyrinėjimo. Besiformuojančios didžiosios filosofinės sistemos kaip tik ir rėmėsi, kalbant to meto terminais, vadinamuoju geometriniu metodu (*more geometrico*). Filosofijoje ir apskritai moksle vienu metu išryškėjo dvi tokio metodo modifikacijos – empirinė indukcija ir racionalistinė dedukcija. Pirmoji skleidėsi daugiausia Anglijoje (Francis Baconas, Johnas Locke), o antroji kontinentinėje Europoje – Prancūzijoje, Vokietijoje ir kt. (René Descartes'as, Benediktas Spinoza, Gottfriedas Wilhelmas Leibnizas).

Taigi mokslo pertvarkos siekis, naujo metodo paieškos, mokslinių tyrimų logizavimas ir matematizavimas,

didžiųjų iš esmės naujų filosofinių sistemų formavimasis, racionalaus pažinimo optimizmas – tai būdingiausi naujos epochos bruožai, kuriuos geriausiai įkūnijo vienas iš XVII amžiaus genijų – Descartes'as. Jis pasiūlė naują metodą, kuriuo remdamasis ne tik sumodeliavo šiuolaikinės filosofijos pradmenis, bet ir padarė istorinius atradimus specialiuosiuose moksluose: *matematikoje* – įvedė raidinį dydžių žymėjimą, pritaikęs algebrines lygtis sukūrė analizinę geometriją, pagrįstą kintamų dydžių samprata, parengė diferencialinio skaičiavimo prielaidas; *fizikoje* – pirmasis suformulavo šviesos lūžio dėsnį, rimties ir judėjimo inercijos dėsnį; *biologijoje* – atskleidė fizinių ir psichinių veiksmų sąveikos mechaniką, aprašė reflekso veikimą. Tačiau pirmiausia Descartes'as įėjo į istoriją kaip šiuolaikinės filosofijos pradininkas, pamėginęs surėsti filosofijos rūmą *ex novo*.

Gyvenimas ir kūryba. Descartes'as gimė 1596 m. kovo 31 d. nedideliame Turenės provincijos Lajė (La Haye) miestelyje pasiturinčio ir apsišvietusio dvarininko šeimoje. Kadangi tėvas Joachimas Descartes'as (1563–1640) karaliaus įsakymu dar 1585 m. buvo paskirtas Bretanės provincijos parlamento patarėju ir beveik nuolat turėjo gyventi Bretanėje, vaikais (o jų – keturi, René buvo jauniausias) rūpinosi motina Jeanne Brochar. Tačiau vos jaunėliui sukako vieni metai, nuo džiovos ji mirė (1597 05 16), ir vaikų globą perėmė senelė iš motinos pusės. Kadangi René iš mažens taip pat buvo silpnos sveikatos, nuolat kosčiojo, gydytojai ir

jam pranašavo motinos lemtį. Dėl to neskubėjo anksti atiduoti jo į mokyklą. Tik kai jam sukako dešimt metų, René įstojo į ką tik (1604 m.) jėzuitų įsteigtą La Flešo (La Flèche) kolegiją.

La Flešo kolegijoje (1606–1614). Tai buvo vidurinio mokslo įstaiga, globojama paties karaliaus Henriko II, ir turėjo karališkosios kolegijos (Collège Royal) titulą. Kadangi čia buvo surinkti aukštos kvalifikacijos pedagogai, kolegija netrukus išgarsėjo ne tik Prancūzijoje, bet ir už jos ribų. Descartes'as čia pateko į kolegijos rektoriaus Étienne'o Charlet (1570–1652), tolimo giminaičio iš motinos pusės, globą. Atsižvelgdamas į silpną vaiko sveikatą ir į nepaprastus jo gabumus matematikai, rektorius atleido jį nuo rytinių pamokų, kad jis galėtų ilgiau pamiegoti, turėjo jis čia ir atskirą miegamąjį. Vėliau tai tapo įpročiu, kurio jis laikėsi visą gyvenimą. Tačiau tas rytmečio valandas, praleistas lovoje, Descartes'as skirdavo filosofiniams apmąstymams bei mokyklos užduotims atlikti. Kaip vėliau jis prisipažino, lovoje jam gimusios svarbiausios idėjos ir atradimai.

Kolegijoje pirmuosius penkerius metus buvo mokoma kalbų ir humanitarinių dalykų, o likusius trejus metus – filosofijos, matematikos, fizikos. Tuo metu, kai čia mokėsi Descartes'as, filosofiją dėstė François Veronas ir Éstienne'as Noelis (1581–1660), o mokomasi buvo iš ispanų teologo kardinolo Pranciškaus Toledičio (Franciscus Toletus, 1532–1593/6) ir portugalų filoso-

fo Pedro da Fonsecos (1528–1599) sudarytų logikos ir filosofijos vadovėlių. Matematikos buvo mokoma iš vadinamojo „naujųjų amžių Eukleido" Kristoforo Klavijaus (Christophorus Clavius, 1537–1612) vadovėlio „Algebra" (1609 m.). Kolegijoje taip pat buvo mokoma fechtuotis, žaisti kėgliais, o šventiniai renginiai neapsieidavo be spektaklio (komedijos ar baleto). Descartes'as taip pat domėjosi poezija, pats rašė eiles, dalyvaudavo šeštadieniniuose ir platesnio masto mėnesiniuose filosofijos disputuose. Kolegija turėjo turtingą biblioteką, tačiau Descartes'as skaitė mažai. Atostogas jis leisdavo pas savo seneles, nes tėvas 1599 m. antrą kartą vedęs bretonę Anne Morin (1579–1634), su kuria susilaukė dar dviejų vaikų (Joachimo ir Anne), nuolatinai gyveno Bretanėje, Reno mieste (netoli Nanto), čia 1607 m. nusipirkęs namą.

Apsisprendimo metas (1614–1618). Kolegijoje Descartes'as praleido aštuonerius ar dešimt metų. Čia įgijo gerą visapusišką išsimokslinimą, prilygstantį universitetiniam išsimokslinimui. Baigęs mokslus, Descartes'as kurį laiką praleido pas tėvą, nes abi senelės buvo ką tik mirusios. Sustiprėjus sveikatai René reikėjo rinktis kokią nors profesiją. Tėvas siūlė kariškio arba dvasininko kelią. Tačiau Descartes'o netraukė nei viena, nei kita, be to, buvo dar per jaunas. Jam pavyko įtikinti tėvą, kad leistų pagyventi Paryžiuje. Čia Descartes'as, kaip dauguma jaunų dvarininkaičių, kurį laiką gyveno gana laisvai, nevengė bohemos, susidėjo su lengvabūdžiais

draugais, įsitraukė į kortavimą, kur jam, kaip gabiam matematikui, mokančiam gerai apskaičiuoti, sekėsi neblogai. Laimei, toks gyvenimas greitai nusibodo, jis subrendo. Pasislėpęs nuo draugų Sen Žermeno priemiestyje, jis pasinėrė į apmąstymus. Manoma, kad tuo metu Descartes'as susidraugavo su matematiku, vėliau tapusiu garsiu mokslo koordinatoriumi Europoje vienuoliu Marinu Mersenne'u (1588–1648) bei matematiku ir fiziku Claude'u Mydorge'u (1585–1647), kurie skatino jį atsidėti mokslams. Paryžiuje Descartes'as toliau gilino teisės ir medicinos žinias, o apie 1616 m. Puatjė universitete išlaikė teisės bakalauro ir licenciato egzaminus. 1617 m. rudenį apsilankęs pas tėvą Bretanėje jis vis dėlto nusprendžia pasirinkti kariškio karjerą. Tėvas leidžia jam parduoti dalį kaip palikimą atitekusių dvarų, kad gautos pajamos užtikrintų nepriklausomą kariškio gyvenimą. Nuo to laiko pagal paveldėto dvaro Puatu provincijoje pavadinimą Descartes'as pasivadino senjoru *du Perronu.*

Karo tarnyboje (1618–1622). To meto jaunimą traukė ne Prancūzijos, o Olandijos armija, kuri buvo organizuota pagal naujausius karo mokslo pagrindus. 1618 m. vasarą Descartes'as išvyksta savanoriu į Olandiją, iš pradžių patenka į Bredo miesto karo mokyklą, skirtą užsieniečiams, o po metų paskiriamas į čia stovėjusį pulką, vadovaujamą žymaus karvedžio Morico Nasausiečio (Moritz von Nassau, 1567–1625). Brede Descartes'ui nutinka lemtingas įvykis: sykį vaikštinė-

damas miesto gatvėmis jis stabtelėjo prie viešosios skelbimų lentos, kur jo dėmesį patraukė vienas skelbimas. Kadangi jis dar nebuvo pakankamai pramokęs olandų kalbos, tad paprašė šį skelbimą išversti į lotynų ar prancūzų kalbą taip pat juo susidomėjusio nepažįstamojo, kuris tuoj pat patenkino Descartes'o prašymą. Tai buvo nelengvo matematikos uždavinio sąlyga. Nepažįstamasis už savo paslaugą paprašė išspręsti šį uždavinį. Ir kaip jis nustebo, kai kitą rytą Descartes'as pateikė jam šio uždavinio sprendimą. Tas nepažįstamasis, pasirodo, buvo žymus olandų medikas, matematikas ir fizikas Isaacas Beeckmanas (1588–1637), tuo metu iš Midelburgo trumpam atvykęs į Bredą. (Vėliau jis dirbo Utrechte ir Roterdame, o nuo 1627 m. buvo Dordrechto kolegijos rektorius.) Nuo to laiko prasidėjo ilga ir artima šių dviejų mokslo vyrų draugystė. Beeckmanas padarė nemažą įtaką Descartes'o mokslinių interesų formavimuisi, ypač jį sudomino Beeckmano požiūris į matematikos ir fizikos ryšį. Beeckmanui išvykus iš Bredo, Descartes'as jį lankydavo Midelburge, kur tuo metu jis gyveno. Yra žinoma, kad Descartes'as pateikė jam tuo metu mokslininkus itin dominusių kūno kritimo tuštumoje, skysčio slėgio ir kitų fizikos problemų matematinį sprendimą. O sąlygų, kurioms esant jusliniai kūnai sukelia estetinį pasigėrėjimą matematinės išraiškos ieškojimai paskatino Descartes'ą parašyti traktatą „Muzikos kompendiumas" („Compendium musicae", parašytas 1618 m. pabaigoje, bet pirmą kartą išspausdintas po Descartes'o mirties 1650 m.), kurį paskyrė Beeckmanui.

Olandijoje Descartes'as ilgai neužsibuvo. Jam pabodo armijoje tvyrojęs neveiklumas, knietėjo susipažinti su kitomis Europos šalimis, su tų šalių mokslo žmonėmis. Tuo metu Vidurio Europoje vis labiau žiebėsi Trisdešimties metų karas. Jis nusprendė pereiti į katalikų armiją. 1619 m. balandį Descartes'as išvyksta į Vokietiją ir įstoja į 1609 m. susikūrusios Katalikų lygos vado Bavarijos hercogo Maksimiliano kariuomenę. 1619 m. rugsėjį jis dalyvavo Šv. Romos imperatoriaus Ferdinando II (1578–1637) karūnavimo iškilmėse, o tų metų žiemą praleido Ulme, kur tuo metu buvo dislokuota armija.

Ulmas garsėjo kaip inžinerijos ir matematikos mokslo centras, čia veikė inžinerijos mokykla, vyko intensyvūs matematikos tyrimai siekiant juos pritaikyti malūnų statybai, fortifikacijai ir karo technikai. Šioje mokykloje dirbo pagarsėjęs inžinierius ir matematikas Johannas Faulhaberis (1580–1635), knygos „Aritmetikos stebuklai" (1622 m.) autorius. Tuo metu buvo pats diskusijos dėl kometų tarp Ulmo gimnazijos rektoriaus Johanno Baptisto Hebenstreito ir Faulhaberio įkarštis. Descartes'as netruko susipažinti su Faulhaberiu. Jų susitikimai, matematikos ir fizikos problemų svarstymai truko keletą mėnesių. (Kadangi Faulhaberis priklausė slaptam rozenkroicerių ordinui, kurį ir katalikai, ir protestantai laikė nusikalstamu, tai ir Descartes'as, jam grįžus į Paryžių, buvo įtariamas priklausęs šiai mistinei religinei organizacijai, bet tai mažai tikėtina.)

Ulme, kaip rašo Descartes'as savo traktato „Samprotavimas apie metodą" antroje dalyje, po ilgų apmąs-

tymų jis patyrė savotišką sąmonės nušvitimą. Tai buvo 1619 m. naktį iš lapkričio 10-osios į 11-ąją. Sėdėdamas šiltame kambaryje prie židinio jis susapnavo tris sapnus, kurių metu jis padarė tris atradimus: 1) gimė idėja, kad turi egzistuoti tam tikras bendras mokslas, kuris apimtų viską – tai visuotinė matematika *(mathesis universalis)*; 2) sukūrė naują visų matematinių dydžių algebrinio žymėjimo lotynų kalbos abėcėlės raidėmis sistemą; 3) atrado pagrindinį analizinės geometrijos principą: matematinius dydžius galima išreikšti geometrinėmis figūromis, o pastarąsias – algebrinėmis lygtimis.

Šiuos atradimus Descartes'as laikė Dievo atsiųstais ženklais, todėl jis, kaip katalikas, laikydamasis tradicinių tikėjimo apeigų, davė įžadą aplankyti stebuklingą šventą vietą. Tuo metu jam buvo vos 24 metai.

Manoma, kad 1620 m. pradžioje Descartes'as buvo susitikęs su didžiuoju vokiečių astronomu ir matematiku Johannesu Kepleriu (1571–1630).

1620 m. padidėjo karinė įtampa. Hercogo Maksimiliano Bavariečio armija išsirengė į žygį prieš sukilusią Čekiją. Kartu su ja pavasarį pasitraukė iš Ulmo ir Descartes'as. Lapkričio 8 d. įvyko mūšis prie Byla Horos (netoli Prahos). Kad Descartes'as būtų dalyvavęs karo veiksmuose, nėra tikrų žinių. Manoma, jog po šio mūšio jis kurį laiką praleido Prahoje, čia apžiūrėjo danų astronomo Tycho Brahe's (1546–1601) astronominius prietaisus. Po to persikraustė į Bohemiją, o 1621 pavasarį su grafo Karlo Bucquoi'aus (1571–1621) armija

patraukė į Vengriją prieš Gaboro Bethleno (1580–1629), čekų protestantų sąjungininko, armiją. Žygis buvo nesėkmingas; Bucquoi'us žuvo ir Descartes'as nusprendė mesti karinę tarnybą. Iš Vengrijos jis vyksta į Sileziją, iš čia Lenkijos pasieniu per Pomeraniją ir Baltijos pajūrį lapkričio mėnesį sugrįžta į Olandiją ir netrukus susirengia grįžti tėvynėn. Šį kartą nusprendė grįžti laivu. Bet kai tik įsėdo ir iš jūreivių kalbų nugirdo apie gresiantį susidorojimą su juo, Descartes'as suprato patekęs pas piratus. Tuomet jis kartu su savo tarnu išsitraukė špagas ir privertė piratus juos išlaipinti į krantą. Kokiu būdu ir kada grįžo į Prancūziją, nėra tiksliai žinoma, tačiau 1622 m. vasarį jis jau buvo tėvynėje. Pavasarį aplankęs tėvą ir sutvarkęs turtinius paveldėjimo reikalus Puatu, 1622–1623 m. žiemą praleido Paryžiuje, o pavasarį susirengė į kelionę po Italiją.

Kelionė į Italiją (1623–1625). Pretekstas išvykti į Italiją buvo sutvarkyti supainiotus vieno Italijoje mirusio giminaičio reikalus. O iš tikrųjų Descartes'ą Italija traukė kaip pasaulinio mokslo ir kultūros židinys. Tuo metu visoje Europoje buvo nuskambėję Galileo Galilei'aus (1564–1642) atradimai, jauno fiziko Evangelistos Torricelli'o (1608–1647) atmosferos slėgio tyrimai.

Pakeliui į Italiją jis aplankė Šveicariją, pabuvojo Ciūriche, Bazelyje ir kitose vietose. Atsidūręs Venecijoje tradicinio karnavalo metu jis stebėjo simbolinę dožo tuoktuvių su Adrijos jūra ceremoniją. Iš čia aplankė Marijos stebuklo išgarsintą Loretą ir tuo įvykdė duotą

įžadą dar tą atmintiną 1619 m. naktį, kai jam staiga atsivėrė trys atradimų idėjos. 1623 m. lapkritį per Florenciją ir Toskaną, kur gyveno šešiasdešimtmetis Galilei, atvyko į Romą, tačiau susitikti su garsiuoju mokslininku arba nepanoro, arba neišdrįso. 1624 m. Descartes'as atvyko į Turiną, iš čia per Pjemontą kelias vedė jau į Prancūziją. Didelį įspūdį jam paliko Alpės, čia 1625 m. gegužės mėnesį stebėjo lavinos griūtį, kurią vėliau aprašė savo traktate „Meteorai".

Italijoje ilgiau užsibūti Descartes'as nenorėjo, jis skundėsi karštu ir drėgnu klimatu, bet iš tikrųjų, žinodamas Galilei'aus persekiojimo istoriją, bijojo susidurti su Katalikų bažnyčios reakcija dėl savo naujų idėjų. Grįžęs į tėvynę, 1625 m. vasaros pabaigoje aplankė tėvą Bretanėje ir įsikūrė savo pamėgtame nuošaliame Paryžiaus priemiestyje Sen Žermene.

Vėl Paryžiuje (1625–1628). Dabar Descartes'as nusprendė atsidėti vien tik mokslams. Tarpininkaujat Mersenne'ui jis palaikė ryšius su tuo metu Paryžiuje gyvenusiais pasižymėjusiais mokslininkais, Paryžiaus akademijos nariais, tarp jų su matematikais Pierre'u de Fermat (1601–1665), Gilles'u Personnier de Robervaliu (1602–1675), Étienne'u Pascaliu (1588–1651) ir jo sūnumi Blaise'u Pascaliu (1623–1662), Bernard'u Frenicle de Bessy (apie 1605–1675), jau minėtu Mydorge'u, Florimond'u Debeaune (1601–1652), Claude'u Gaspard'u Bachet de Méziriacu (1581–1638), matematiku ir lingvistu Claude'u Hardy (apie 1598–1678), filosofu

Pierre'u Gassendi (1592–1655) ir kitais. Lankydavosi ir jam simpatizavusio popiežiaus nuncijaus kardinolo Guidi de Bagno (m. 1641 m.) namuose, kur būdavo rengiami mokslininkų pobūviai ir diskusijos. Kartą Descartes'as buvo pakviestas pasiklausyti kažkokio šarlatano mediko ir chemiko Sieuro de Chandoux paskaitos, kurioje esą bus paskelbti naujos filosofijos principai. Be šeimininko, čia dalyvavo Mersenne'as, Étienne'as de Villebressieux, kardinolas Pierre'as de Bérulle (1575–1629). Po paskaitos Descartes'as tylėjo, tačiau šeimininkas vis dėlto išprovokavo jį pasisakyti. Descartes'as mandagiai sukritikavo lektorių ir pirmą kartą viešai išdėstė savo naujojo metodo esmę. Visi buvo sužavėti Descartes'o argumentais ir jo mąstymo galia. Po to kardinolas de Bérulle, 1611 m. įkūręs religinę broliją „Kristaus oratorija", siekusia reformuoti Katalikų bažnyčią, kad ji atitiktų epochos reikalavimus, mėgino patraukti Descartes'ą į savo pusę, kad šis prisidėtų prie Bažnyčios reformos. Tačiau jis nenorėjo veltis į religinius ginčus, nes „oratorionai" skelbė jėzuitams priešingus principus (vėliau jų doktrina tapo jansenizmo pagrindu), o Descartes'as siekė palaikyti gerus santykius ir su jėzuitais, ir su oratorionais, kad tik išlaikytų mokslo ir savo paties nepriklausomybę nuo bet kokių interesų grupių įtakos, juo labiau kad tuo metu jam nedavė ramybės mintis neatidėliotinai apibendrinti savo dešimties metų apmąstymus, galutinai suformuoti naujo metodo pagrindus ir raštu išdėstyti juo paremtą filosofijos sistemą. Šiems Descartes'o sumanymams realizuo-

ti Paryžius buvo nelabai tinkama vieta. Intensyvus didmiesčio gyvenimas, ryšiai su kolegomis trukdė susikaupti, todėl jis vėl prisiminė savo universitetais ir tolerancija garsėjusią Olandiją ir pradėjo ruoštis kelionėn.

Olandijos periodas (1628–1649). Pasiėmęs keletą knygų, Bibliją ir Tomo Akviniečio raštus, Descartes'as 1628 m. rudenį jau buvo Olandijoje. Pastovios gyvenamosios vietos čia neturėjo. Pirmiausia apsistojo Dordrechte, kur gyveno senas jo bičiulis Beeckmanas. Porą kartų susitikęs su juo, Descartes'as 1629 m. vasarį persikėlė į universitetinį Franekerio miestą. Čia užsiregistravo universiteto studentu – matyt, jį domino matematiko Adriaenszo Mecijaus (Metius, 1571–1635) paskaitos. Tų pačių metų rudenį persikėlė į Amsterdamą, kuriame išbūna iki 1635 m., išskyrus epizodinius išvykimus į Leideną (1630 m.), kur taip pat buvo užsirašęs matematikos studentu, Daniją (1631 m.), Deventerį (1632 m.). 1935 m. pavasarį jis jau gyvena Utrechte, 1636–1637 m. – Leidene, 1638–1639 m. – Sanporte, 1640 m. – Gardervijke ir vėl Leidene, 1641–1643 m. – Endegeste.

Gyvendamas Olandijoje Descartes'as toliau gilina matematikos ir fizikos žinias, atlikinėja anatominius ir fiziologinius bandymus, palaiko ryšius su jam artimos profesijos mokslininkais, intensyviai su jais susirašinėja, polemizuodamas įvairiais matematikos, fizikos, filosofijos klausimais. Tarp jo pažįstamų mokslininkų Olandijoje, be Beeckmano, buvo Leideno universiteto

matematikos profesoriai Fransas van Schootenas (1615–1660), Jokūbas Golijus (Jacobus Golius; *tikr.* Jakob Gool, 1596–1667), pasiūlęs Descartes'ui geometrinį uždavinį, kurį spręsdamas ir suformulavo pagrindines savo analizinės geometrijos idėjas. Ypač artimai bendravo su Constantijnu Huygensu (1596–1687), kurio šeimoje augo garsusis mokslininkas Christiaanas Huygensas (1629–1695), glaudžius ryšius palaikė su filosofu Henri'u Regnier (1593–1639), matematiku ir fiziku Martynu Hortenzijumi (Martinus Hortensius, *tikr.* Martin Van den Hove, 1605–1639), gydytoju, Luveno universiteto rektoriumi Vopisku Fortunatu Plempijumi (Vopiscus Fortunatus Plempius, 1601–1671) ir kitais. Nenutraukė ryšių ir su Paryžiaus mokslininkais, intensyviai susirašinėjo su Mersenne'u, kuris netgi aplankė Descartes'ą Olandijoje, o su Paryžiaus laikų draugu inžinieriumi Villebressieux, su kuriuo yra padaręs keletą atradimų, vienu metu netgi gyveno tame pačiame name Amsterdame, kai šis irgi persikėlė į Olandiją.

Kaip tik Olandijoje Descartes'as ir parašo savo istorinius filosofijos bei gamtotyros veikalus. Vos tik jie buvo išspausdinti ir išsiuntinėti įvairių šalių universitetų mokslininkams, susilaukė didelio atgarsio. Palankiai, tačiau pakankamai ir kritiškai juos vertino Mersenn'o aplinkos mokslo žmonės Prancūzijoje ir kitose šalyse. Olandijoje Descartes'o idėjas gynė ir propagavo jo draugai iš Utrechto universiteto – gydytojas Henrikas Regijus (Henricus Regius; *tikr.* Hendrik De Roy; Le Roy, 1598–1679), filosofas Regnier, retorikos profeso-

rius Emilijus, profesorius Kiprianas. Tačiau priešininkų ir aršių kritikų buvo kur kas daugiau negu šalininkų. Utrechtas ir buvo toji vieta, kur kilo pirmieji Descartes'o šalininkų ir priešininkų susidūrimai. Ypač piktai ir pavojingai Descartes'ą užsipuolė universiteto rektorius, protestantų teologas Gisbertas Voecijus (Gisbertus Voetius, 1589–1616), savo pamfletuose apie „Marijos draugiją" ir „Dekartiškoji filosofija, arba nuostabus naujas René Descartes'o filosofijos metodas" lygindamas Descartes'ą su Giordano Bruno (1548–1600) ir Julijumi Cezare Vanini'u (1585–1619), neseniai už savo pažiūras sudegintais ant laužo. O kai Descartes'as parašė didžiulės apimties atsakymą „René Descartes'o laiškas žymiausiam vyrui Gisbertui Voecijui, kuriame nagrinėjamos dvi ką tik Utrechte kartu išleistos knygos Voecijui apginti – viena apie „Marijos broliją", kita apie Descartes'o filosofiją" (1643 m.), prieš Descartes'ą buvo iškelta byla. Ir tik Prancūzijos diplomatui, Orano princui padedant Descartes'ui pavyko apsiginti.

Vos tik pasibaigė Utrecho universiteto teologų puolimai, 1647 m. prieš Descartes'ą sukilo Leideno universiteto protestantai. Teologai Jokūbas Revijus (1586–1658) ir Jokūbas Triglandijus (1583–1654) filosofiniuose disputuose Descartes'ą vadino eretiku ir ateistu.

Descartes'ą kritikavo ir katalikų teologai, jėzuitai, tik daug nuosaikiau ir korektiškiau. Luveno katalikiškojo universiteto profesoriai Plempijus, Fromondas, Sirmansas polemizavo su gamtamokslinių Descartes'o veikalų idėjomis kaip prieštaraujančiomis scholastinei

filosofijai. Descartes'o kritikų netrūko ir Prancūzijoje. Tarp jų minėtini Jeanas Baptiste Morinas (1583–1656), Jeanas de Beaugrand'as. Ypač daug kritikos susilaukė „Apmąstymai apie pirmąją filosofiją". Labiausiai išsiskyrė Paryžiaus kolegijos filosofas, fizikas ir matematikas jėzuitas Pierre'as Bourdinas (1595–1653) bei Liono universiteto profesorius fizikas ir filosofas jėzuitas Honoré Fabri (1606–1688). Tačiau rimčiausi kritikai buvo Thomas Hobbesas (1588–1679) ir Pierre'as Gassendi (1592–1655). Descartes'as polemizuodavo su savo oponentais, rašydavo jiems išsamius dalykiškus atsakymus. Diskusijos ir užsipuolimai paskatino jį imtis apibendrinančio veikalo, kuriame pamėgino nuosekliai išdėstyti savo požiūrį į diskusijas keliančias filosofijos problemas. Tai buvo „Filosofijos pradai", kurie pasirodė 1644 m.

Diskusijos ir puolimai truko beveik aštuonerius metus. Descartes'o priešininkams pavyko pasiekti, kad jo filosofijos dėstymas 1642 m. būtų uždraustas Utrechto, 1648 m. – Leideno ir 1662 m. – Luveno universitetuose.

Polemikos su teologais įkarštyje kaip savotiška dvasios atvanga Descartes'ui buvo draugystė ir kelerius metus trukęs jo susirašinėjimas su Olandijoje laikinai prieglobstį radusia Pfalco kurfiursto Frydricho V, buvusio Čekijos (Bohemijos) karaliaus (1619 m.), vyresniąja dukra Elžbieta (Elisabeth, 1618–1680). Ji pasižymėjo neeiliniais gabumais, mokėjo keletą kalbų, domėjosi matematika, astronomija, fizika ir ypač filosfiniais moralės klausimais. Buvo ji susipažinusi ir su Descartes'o

filosofija. Sužinojusi, kad Descartes'as, kurį ji laikė išminčiumi, taip pat gyvena Olandijoje, tarpininkaujant vienam filosofo pažįstamam, 1642 m. prasidėjo intensyvus jųdviejų susirašinėjimas. Ji sugebėjo priversti Descartes'ą jai atsiverti, jis mielai dalijosi su ja net ir asmeninio savo gyvenimo įpročiais, o šito iš jo nedaug kas susilaukdavo. Jis brangino draugystę su Elžbieta, ir jai 1646 m. išvykus į Vokietiją tęsė su ja susirašinėjimą. (Vėliau ji įstojo į Vestfalijos vienuolyną, tapo jo igumene, čia ir mirė.)

Išvargintas Olandijos teologų išpuolių bei norėdamas pataisyti santykius su savo kritikais jėzuitais, Descartes'as nusprendžia apsilankyti tėvynėje, kurioje nebuvo nuo 1628 metų. Nepavyko jam apsilankyti nei tėvo, nei sesers Jeanne laidotuvėse 1640 m. 1644 metų birželį Descartes'as atvažiuoja į Paryžių, apsistoja pas savo draugą, jo veikalų į prancūzų kalbą vertėją abatą Claude'ą Picot (1601–1668). Taip pat aplanko draugus ir artimuosius Bretanėje ir Puatu. Šio lankymosi metu jis susipažįsta su būsimu Prancūzijos pasiuntiniu Švedijoje Hectoru Pierre'u Chanut (1601–1662), su kuriuo vėliau artimai susidraugauja, susitaiko su savo kritiku jėzuitu Bourdinu ir vėlyvą tų pačių metų rudenį grįžta į Olandiją.

Antrasis Descartes'o lankymasis tėvynėje sutapo su jo „Filosofijos pradų"prancūziškojo vertimo rengimu Paryžiuje 1647 m. vasarą. Vėl aplankęs savo artimuosius Bretanėje ir Puatu, šį kartą jis susitinka su savo

rimčiausiu kritiku Gassendi, aplanko Blaise Pascalį, dalyvauja jam demonstruojant vadinamąjį Torricelli'o bandymą, įrodantį esant atmosferos slėgį. Į Olandiją grįžo spalio mėnesį.

Vos grįžęs jis gauna žinią, kad Prancūzijos vyriausybė paskyrė jam 3000 lirų pensiją. Descartes'as, manydamas, kad tėvynė pagaliau įvertino jo nuopelnus mokslui, ėmė galvoti apie visišką sugrįžimą į tėvynę. 1648 m. gegužės mėnesį Descartes'as vėl atvyksta į Paryžių su didelėmis viltimis sutvarkyti juridinius pensijos reikalus. Tačiau šį kartą čia jis randa niūrią atmosferą. Prancūzija apimta politinės krizės, tvyro pilietinio karo grėsmė, prasideda vadinamoji Fronda (judėjimas prieš absoliutizmą 1648–1653). Descartes'o viltys gauti pensiją subliuško, be to, jis pajuto visišką abejingumą. Neteikė malonumo ir anglų markizo Williamo Cavendisho Newcastle'o (1592–1676) surengtas priėmimas, į kurį jis buvo pakviestas kartu su tuo metu Paryžiuje buvusiu Hobbesu ir Gassendi. Rugpjūčio mėnesį gatvėse pasirodžius barikadoms Descartes'as skubiai grįžo į Olandiją, net nespėjęs atsisveikinti su mirties patale gulinčiu savo ilgamečiu draugu Mersenne'u.

Paskutinieji gyvenimo metai (1649–1650). Dar per pirmąjį Descartes'o lankymąsi Paryžiuje (1644 m.) prasidėjusi pažintis su Chanut, kuris nuo 1645 m. tapo Prancūzijos pasiuntiniu Švedijoje, buvo lemtinga Descartes'ui. Chanut, simpatizuodamas pagarsėjusiam mokslininkui, stengėsi proteguoti jo filosofijos idėjas

jaunos, bet ambicingos Švedijos karalienės Kristinos (Christine, 1626–1689), karaliaus Gustavo II Adolfo (Gustaf II Adolf, 1594–1632) dukters, aplinkoje. Savo laiškuose Descartes'ui Chanut perteikdavo karalienės pageidavimus atsakyti į kai kuriuos filosofinius klausimus. Ir Descartes'as siųsdavo karalienei ilgus laiškus, kuriuose analizuodavo daugiausia karalienę dominančias moralės problemas, siuntė jai ir savo traktatą apie aistras bei šešių laiškų, rašytų Elžbietai, kopijas. Be to, lydėdamas karalienę po šalį, Chanut buvo verčiamas skaityti jai antikos poetus, filosofus moralistus, tarp jų ir Descartes'o raštus. Susipažinusi su Descartes'o filosofija, karalienė panoro, kad Descartes'as taptų jos filosofijos mokytoju. Tokiomis aplinkybėmis Descartes'as gauna lemtingą karalienės kvietimą vykti į Švediją. Kurį laiką paabejojęs Descartes'as sutiko, ir karalienė 1649 m. pavasarį pasiuntė į Olandiją laivą su admirolu Klaudijumi Flemingu pristatyti filosofą į Švediją. Tačiau Descartes'as atsisakė vykti, aiškindamasis, kad jis dar nepasirengęs ir kad negali sau leisti, jog dėl tokio menko asmens kaip jis reikėtų siųsti tokį žymų admirolą. Tuokart laivas grįžo į Švediją be Descartes'o. Tačiau tikroji priežastis greičiausiai buvo Descartes'o dvejonė dėl atšiauraus Švedijos klimato. Mat jis itin mėgo šilumą, sakydavo, kad tik šilumoje jam gimsta naujos idėjos (prisiminkime atvejį Ulme).

Tik po Chanut įkalbinėjimų rudeniop, rugsėjo 1-ąją Descartes'as išplaukė į Švediją. Stokholme jis apsistojo Prancūzijos pasiuntinybėje. Po audiencijos pas karalie-

nę Descartes'as kurį laiką buvo tarsi užmirštas ir nuobodžiavo, todėl labai apsidžiaugė, kai gavo pasiūlymą parašyti eiles karalienės rūmų rengiamoms iškilmėms Vestfalio taikos sutarties (1648 m.), žyminčios Trisdešimties metų karo pabaigą, pasirašymo proga. O Descartes'as turėjo poetinių sugebėjimų, jaunystėje mėgo poeziją, pats mėgino eiliuoti, be to, tai rodė ir jo filosofinė kūryba bei literatūrine forma pasižymintys laiškai. Taip radosi poetinis kūrinys „Taikos gimimas", kurio rankraštis ilgą laiką buvo nežinomas ir atrastas tik 1920 m. Upsaloje. Parašęs šias eiles Descartes'as taip įsitraukė į poeziją, jog ėmė rašyti pastorales. Kartu turėdamas laisvo laiko jis tvarkė savo rankraščius, vykdė atmosferos slėgio tyrimus.

Kadangi karalienė rengėsi įsteigti Švedijos mokslų akademiją, Descartes'as gavo užduotį parengti Akademijos nuostatus. Karalienė net ketino jį paskirti Akademijos prezidentu, bet Descartes'as nenorėjo ir į nuostatus įrašė paragrafą, draudžiantį skirti Akademijos prezidentu svetimšalį.

Pagaliau po kurio laiko karalienė pateikė Descartes'ui filosofijos pamokų tvarkaraštį, kuris užsiėmimus numatė anksti rytą nuo 5 iki 9 valandos tris kartus per savaitę. Descartes'ui, įpratusiam rytais ilgiau pamiegoti, sunku buvo įveikti savo įpročius, tačiau nedrįso prieštarauti karalienei. Reikėjo keltis dar prieš aušrą, nes kelias nuo Prancūzijos pasiuntinybės iki karalienės rūmų buvo gana ilgas. Be to, tais metais pasitaikė itin atšiauri žiema. Ką tik plaučių uždegimu buvo persir-

gęs pasiuntinys Chanut, netrukus persišaldęs susirgo ir Descartes'as. 1650 m. vasario 1 d. grįždamas po pietų iš karalienės rūmų, kur buvo pakviestas aptarti Akademijos projekto, jis pasijuto blogai ir kitą dieną visai atgulė. Kadangi rūmų gydytojas prancūzas du Rijė, su kuriuo Descartes'as palaikė gerus santykius, buvo išvykęs į Prancūziją, jis atsisakė naujai paskirto gydytojo vokiečio Johanno van Wulleno paslaugų. O ligonio būklė vis blogėjo. Tik karalienei įsakius Descartes'as sutiko būti apžiūrimas Wulleno, bet kai šis pasiūlė nuleisti kraują, Descartes'as atkirto: „Tausokite prancūzišką kraują". Gydėsi tik tabako nuoviru, tačiau ligonio būklė negerėjo. Jausdamas artėjančią mirtį Descartes'as padiktavo laišką broliams, prašydamas nepalikti be priežiūros nusenusios jo žindyvės, kurią labai mylėjo ir ja visuomet rūpinosi. Netrukus prasidėjo agonija ir taręs sau „Laikas kelionėn, manoji siela" mirė. Tai buvo 1650 metų vasario 11 d. 4 val. ryto.

Jaunasis Christiaanas Huygensas, vėliau tapęs garsiu olandų matematiku ir fiziku, sujaudintas žinios apie savo mylimo mokslininko, kurį šiltai prisimindavo nuo tų dienų, kai šis dažnai lankydavosi jo tėvo namuose Leidene, mirtį, sukūrė Descartes'ui skirtą eilėraštį. Jame yra ir tokie posmai:

Siela, kuri tiek išminties slaptingos
Atvėrė protui, jau paliko mus
Ir šį pasaulį, vaizdą jo didingą
Sukūrus iš chaoso glūdumos.

Gamtos pirmiausia buvo apraudotas,
Prieš ją Dekartas lenkėsi, tačiau
Kaip fakelas užgeso didis protas,
Užtat idėjos jo sušvito dar skaisčiau.

Iškilmingų laidotuvių nebuvo, nors to karalienė ir pageidavo. Kadangi Stokholme nebuvo katalikiškų kapinių, Descartes'ą palaidojo vaikų kapinėse. Po 16 metų jo palaikai buvo pervežti į Paryžių ir palaidoti iš pradžių Šv. Pauliaus, o 1667 m. Šv. Januarijaus bažnyčioje. Nuo 1819 m. Descartes'o palaikai ilsisi Sen Žermeno de Prė bažnyčioje.

Visas Descartes'o gyvenimas praėjo Trisdešimties metų karo (1618–1648) fone. Su šio karo pradžia sutapo pirmieji jo savarankiško gyvenimo žingsniai, kai jis, savanoriu tarnaudamas Olandijos, Vokietijos, Vengrijos armijose, blaškėsi po Europą. Likimas lėmė, kad ir paskutinėmis savo gyvenimo dienomis jis gavo progą pašlovinti šio karo baigtį eilėmis. Tačiau, atrodo, karo atmosfera jo gyvenimo ir kūrybos nelabai paveikė.

Descartes'o kūrybos likimas. Kūrybinis Descartes'o palikimas nemažas. Rašė jis ir lotynų, kurią puikiai išmoko La Flešo kolegijoje, ir prancūzų kalbomis. Toji dvikalbystė jau rodė, kad prasideda nauja epocha, kad keičiasi požiūris į gimtąją kalbą. Svarbiausi jo lotynų kalba parašyti veikalai dar jam gyvam esant jo šalininkų buvo išversti į prancūzų kalbą, kuriuos autorius pats peržiūrėjo, redagavo, taisė ir pildė. Tačiau jam gyvam esant buvo išleistos tik keturios jo knygos:

1) *„Samprotavimas apie metodą gerai nukreipti savo protą ir surasti mokslų tiesą"* kartu su trimis priedais, kuriuos sudaro savarankiški traktatai, vadinamosios esė (*essais*): „Dioptrika", „Meteorai" ir „Geometrija" („Discours de la méthode pour bien conduire sa raison, et chercher le verité dans les sciences. Plus La Dioptrique, La Météores et La Géométrie", 1637 m.);

2) *„Apmąstymai apie pirmąją filosofiją, kuriais įrodinėjamas Dievo buvimas ir sielos nemirtingumas"* („Meditationes de prima philosophia in qua Dei existentia et animae immortalitas demonstratur", 1641 m.); jo prieduose pateikti Katero (Caterus), Paryžiaus filosofų, teologų ir matematikų ratelio, Hobbeso, Antoine'o Arnauld (1612–1694), Gassendi ir Gerard'o Desarques'o (1593–1662) kritiški atsiliepimai (prieštaravimai) bei Descartes'o atsakymai į juos; 1642 m. pasirodė antrasis leidimas šiek tiek pakeistu pavadinimu ir septintuoju – jėzuito Bourdino – atsiliepimu bei autoriaus atsakymu: „Apmąstymai apie pirmąją filosofiją, kuriais įrodinėjamas Dievo buvimas ir skirtumas tarp žmogaus sielos ir kūno" („Meditationes de prima philosophia, in quibus Dei existentia, et animae humanae a corpore distinctio demonstrantur"); 1647 m. Paryžiuje buvo išleistas pataisytas šio traktato vertimas į prancūzų kalbą, kuris dažnai vadinamas „Metafiziniais apmąstymais" („Méditations métaphysiques");

3) *„Filosofijos pradai"* („Principia philosophiae", 1644 m.; prancūzų kalba – 1647 m.), dedikuoti princesei Elžbietai;

4) *„Sielos aistros“* („Les passions de l'âme“, 1649 m.; lotynų kalba – 1650 m.).

Tačiau didžioji Descartes'o raštų dalis liko rankraščiuose. Kai kurie iš jų dingo, kai kas atrandama iki šiol to meto mokslo žmonių archyvuose. Svarbiausius savo rankraštinius veikalus Descartes'as vežiodavosi su savimi. Buvo juos išsivežęs ir į Švediją. Po jo mirties juos aprašė pasiuntinys Chanut ir išsiuntė į Paryžių. Juos gabenęs laivas Senos upėje ties Luvru paskendo, tačiau po trijų dienų jie buvo ištraukti iš vandens, išdžiovinti ir vėliau paskelbti. Tarp jų buvo: 1) itin reikšmingas, bet nebaigtas traktatas *„Proto vadovavimo taisyklės“* („Regulae ad directionem ingenii“, rašytas 1628–1629 m., paskelbtas 1701 m.); iš sumanytų 36 taisyklių aprašyta tik 18; 2) traktato *„Pasaulis, arba Traktatas apie šviesą“* („Le Monde ou Traité de la lumière“, rašytas 1633–1634 m.) sutrumpintas variantas; originalas nerastas iki šiol; 3) *„Žmogaus kūno ir visų jo funkcijų, priklausomų ir nepriklausomų nuo sielos, taip pat jo organų susiformavimo svarbiausių priežasčių aprašymas“* („La description du corps humain et de toutes ses fonctions, tant de celles, qui ne dépendent pas de l'âme, que de celles, qui en dépendent, et aussi la principale cause de la formation de ses membres“, parašytas 1648 m., paskelbtas 1664 m.); dvi paskutines šio nebaigto veikalo dalis (ketvirtąją ir penktąją) Descartes'as pavadino traktatu „Apie gyvūno susiformavimą“ („De la formation de l'animal“); 4) Descartes'o 1619–1621 m. dienoraštis; 5) nemaža matematikos ir fizikos veikalų fragmentų.

Iš kitų išlikusių Descartes'o raštų dar minėtinas *„Muzikos kompendiumas"* („Compendium musicae", parašytas 1618 m., paskelbtas 1650 m.) – pats pirmasis jo mokslinis darbas, dedikuotas Beeckmanui; taip pat *„Traktatas apie žmogų"* („Traité de l'homme", paskelbtas 1677 m.), laikomas „Pasaulio"aštuonioliktuoju skyriumi; nebaigtas jaunystės metais rašytas traktatas *„Tiesos ieškojimas remiantis prigimtine šviesa, kuri savaime be religijos ir filosofijos įsikišimo lemia nuomonę, kurią turi turėti padorus žmogus apie visus daiktus, galinčius pavergti jo mintis, ir prasiskverbia į pačių įdomiausių mokslų paslaptis"* („La recherche de la verité par la lumière naturelle qui toute pure, et sans emprunter le secours de la religion ni de la philosophie, determine les opinions que doit avoir un honeste homme, touchant toutes les choses qui peuvent occuper sa pensée, et penetre jusque dans les secrets des plus curieuses sciences", paskelbtas 1701 m.), rastas tarp Leibnizo rankraščių.

Tačiau dalis Descartes'o rankraščių, kuriuos išvykdamas į Švediją buvo palikęs saugoti Leideno medikui Kornelijui van Hoogelandui, vėliau dingo. Iš žinomų neišlikusių jo ankstyvųjų darbų yra „Kai kurios pastabos apie mokslus", „Kai kurie dalykai apie algebrą", „Kai kurie dalykai, pavadinti „Demokritika", „Esė", taip pat 12 puslapių rankraštis „Olimpika", kuriame aprašyti trys sapnai, kuriuos jis susapnavo 1619 m. lapkričio 10 d. Ulme, bei didokas fragmentas „Sveiko proto studija" („Studium bonae mentis").

Nemažas epistolinis Descartes'o palikimas – išliko 498 laiškai, iš jų 63 rašyti lotynų kalba. Kai kurie laiškai

savo apimtimi ir svarba Descartes'o filosofijai suprasti prilygsta nedideliems traktatams. Pirmiausia minėtini laiškai Mersenne'ui mokslo reikalais, princesei Elžbietai sielos ir kūno sąveikos bei moralės klausimais, laiškai apie meilę Švedijos karalienei Kristinai, poleminiai laiškai prieš protestantų ir katalikų teologus, tarp kurių didžiausias, daugiau kaip šimto puslapių laiškas Gisbertui Voecijui (1643 m.) bei „Apologetinis laiškas Utrechto miesto valdžiai prieš ponus Voecijus, tėvą ir sūnų" (1645 m.) ir kt.

Ir nepaskelbti Descartes'o rankraščiai plito nuorašais, veikė to meto mokslo visuomenę. Jo šalininkai naujas Descartes'o mokslo idėjas ir filosofiją skelbė žymiausiuose to meto Europos universitetuose.

1663 m. Descartes'o filosofijos veikalai buvo įtraukti į Vatikano sudarytą „Draudžiamųjų knygų sąrašą" („Index librorum prohibitorum"), o 1671 m. Prancūzijos karaliaus įsaku Descartes'o filosofija buvo uždrausta dėstyti Sorbonos universitete.

Daugelis Descartes'o rankraščių pirmą kartą buvo paskelbta 1701 m. Amsterdame išleistame jo pomirtiniame raštų rinkinyje „Opuscula posthuma Cartesii physica et mathematica". Vėliau buvo ne kartą mėginta surinkti jo raštus į vieną vietą ir išleisti pilną rinkinį: 1670–1683 išleisti 8 tomai; 1692–1704 m. – 9 tomai, 1724–1729 m. – 13 tomų. Reikšmingesnis buvo prancūzų filosofo Victoro Cousino (1792–1867) parengtas 11 tomų Descartes'o raštų leidimas. Tačiau pats išsamiausias jo raštų leidimas buvo parengtas Descartes'o 300

metų jubiliejaus proga – tai 12 tomų rinkinys, išleistas 1897–1913 m. Paryžiuje. Jį papildė 1936–1963 m. Paryžiuje išleistas 8 tomų Descartes'o susirašinėjimo rinkinys.

Gyvenimo būdo ir asmens bruožai. Descartes'as buvo nedidelio ūgio, bet tiesios figūros, pablyškusio veido, tamsiai pilkų akių, juodų plaukų. Jaunystėje, kaip ir dera dvarininkaičiui, mėgo madingai rengtis, nešiojosi špagą. Pradėjęs žilti (apie 40 savo gyvenimo metus) ėmė nešioti peruką. Mėgo jis patogų gyvenimą, šiltą būstą, visada samdydavosi gerai parinktas virėjas, tarnus, su kuriais sugyveno draugiškai, rūpinosi jų išsilavinimu (kai kurie iš jų, pavyzdžiui, Villebressieux, Guttovenas, Henrikas Schluteris ir kt., vėliau netgi tapo žinomais mokslininkais).

Buvo jis karšto temperamento, bet apdairus, sugebėdavo susivaldyti ginčų metu. Itin vertino ramybę ir nepriklausomumą, nesivaikė šlovės, nesirūpino skelbti savo raštų, buvo labai savarankiškas, nepripažino jokių autoritetų. Skaitydavo jis mažai, o jei ir pakliūdavo į rankas kokia nors jį dominanti knyga, jis ją tik perversdavo ir atidėdavo į šalį. Jo bibliotekoje nebuvo netgi garsiojo senovės graikų matematiko Eukleido (Εὐκλείδης, IV a. pr. Kr.) veikalo „Pradmenys" (Στοιχεῖα). Kai sykį vienas lankytojas jo paprašė parodyti savo biblioteką, Descartes'as nusivedė svečią į gretimą kambarį, atidarė spintos duris, kur buvo sukrauta anatomijos bandymams įsigyta veršiuko skerdiena, ir pasakė: „Štai mano biblioteka".

Visą gyvenimą Descartes'as laikėsi dar vaikystėje susiformavusio gyvenimo būdo ir darbo režimo. Rytais mėgdavo ilgiau pamiegoti, o pabudęs nesikeldavo ir dar lovoje apmąstydavo filosofines problemas, matematikos uždavinių sprendimus. (Tokio režimo laikytis jis patarė ir Pascaliui, kai šis pasiskundė negalavimu, – nesikelti iš lovos tol, kol pavargs nuo gulėjimo.) Ir kai Švedijos karalienė Kristina privertė jį sulaužyti nusistovėjusį gyvenimo režimą, Descartes'as už tai sumokėjo savo mirtimi. Dieną jis skirdavo fizikos ir anatomijos bandymams, eidavo į skerdyklas parsinešti gyvūnų organų. Į dienos pabaigą eidavo pasivaikščioti, susitikinėdavo su draugais, rašydavo laiškus, kuriuose jis kartais išdėstydavo tokias mintis, kokių nedrįsdavo po Galilei'aus pasmerkimo pateikti savo knygose. Po to Descartes'as sėsdavo prie darbo stalo ir dirbdavo iki išnaktų.

Nors visas savo proto galias ir savo asmeninį gyvenimą skyrė mokslui ir filosofijai, tačiau nebuvo atsiskyrėlis ar asketas. Dar gyvendamas Paryžiuje jis nevengė linksmos draugijos, lankė koncertus, spektaklius, skaitė madingus romanus, poeziją, mėgo kortuoti. Netgi žinoma, kad buvo įsivėlęs į dvikovą, o špagos valdymo technikos išmoko dar La Flešo kolegijoje. Dvikovos metu išmušęs priešininkui iš rankų špagą jo pagailėjo, pareikalavęs prisiekti, kad jis daugiau nesirodys su špaga damos, dėl kurios susikivirčijo, akyse. Tačiau toks gyvenimas trukdavo neilgai – staiga jis dingdavo iš viešumos gyvenimo ir pasinerdavo į savo apmąsty-

mus bei eksperimentus. Jis vadovavosi dar iš romėnų poeto Ovidijaus (43 m. pr. Kr. – 18 po Kr.) pasiskolinta mintimi, kurią viename laiške suformulavo taip: „Laimingai gyveno tas, kas gerai pasislėpė" (*„Bene vixit, bene qui latuit"*). Nelabai jį domino meilės ir šeimos klausimai. Dar 1625 m. sugrįžęs iš kelionės po Italiją jis tvirtai nusprendė niekada neužimti jokios valdininko tarnybos ir niekada nevesti. Tiesa, Paryžiuje viena dama, vardu Rose, pretendavo tapti jo žmona, tačiau Descartes'as jai galantiškai paaiškino, jog „neįmanoma rasti grožio, kuris prilygtų Tiesos grožiui". O kartą vienoje draugijoje jis pareiškė dar atviriau: „Sunkiausia pasaulyje rasti gražią moterį, gerą knygą ir tikrą pamokslininką".

Vis dėlto gyvenant Olandijoje, jo gyvenimo kelyje buvo užsimezgęs romanas su viena moterimi, trukęs šešerius metus. Tai buvo 1633–1634 m. jam gyvenant Deventeryje. Apie tą moterį žinoma nedaug. Ji buvo kilusi iš Deventerio, protestantų tikėjimo, jos vardas Hijlena Jans, tarnavo Amsterdame pas vienus Descartes'o pažįstamus. Iš pradžių jie susirašinėjo laiškais (visi jie dingę), paskui ji persikėlė į Deventerį, gyveno čia kartu, 1635 m. gimė jiems duktė Francine, kurią Descartes'as labai mylėjo ir rūpinosi jos auklėjimu. Tačiau savo santykių su Hijlena jis niekada nebuvo juridiškai įteisinęs. Kai 1640 m. Descartes'as persikėlė į Leideną rūpintis savo knygos „Apmąstymai apie pirmąją filosofiją" išleidimu, Francine susirgo skarlatina ir mirė. Descartes'as skaudžiai išgyveno jos netektį. Netrukus iš jo akiračio dingo ir Hijlena.

Vėliau jo gyvenimo kely pasitaikė ir kitos moterys – tai minėtoji princesė Elžbieta, su kuria ilgai susirašinėjo ir draugavo, bei išsilavinusi literatė Anna Maria van Schurman (1607–1678). Tačiau tai buvo ne daugiau kaip draugiški ryšiai, užsimezgę bendrų interesų pagrindu. Ištikimiausia ir mylimiausia Descartes'o gyvenimo palydovė buvo filosofija ir mokslo tiesa.

Descartes'o filosofijos apžvalga. Descartes'o filosofijoje XVII a. racionalizmas įgavo klasikinės formos išraišką. Jo idealas buvo pažinimo visuotinumas. Kaip mitologija pasaulio struktūrą aiškino mitinio pasaulio medžio įvaizdžiu, taip Descartes'as įsivaizdavo pasaulio pažinimo struktūrą, įžvelgdamas visuotinį ryšį tarp visų pažinimo sričių. Mitinis pasaulio medis Descartes'o vizijoje virto filosofiniu medžiu, kurio šaknys – metafizika, kamienas – fizika, o šakos – etika, mechanika ir visi kiti mokslai. Tad ir pažinimas turėtų plėtotis ne nuo atskiro prie bendro, bet atvirkščiai – nuo bendro prie atskiro. Visos tiesos plaukia viena iš kitos ir yra tarpusavyje susijusios vieningu ryšiu. Tai buvo dedukcinė nuostata, kuria jis ir vadovavosi.

Tačiau norint realizuoti tą visuotinio pažinimo siekį, reikia turėti atitinkamą universalų instrumentą. Descartes'as nuo to ir pradėjo. Jo paieškų ir ilgų apmąstymų rezultatas ir buvo bendro visiems mokslams pažinimo metodo atradimas. Šį metodą jis suformulavo keturiomis taisyklėmis, kurias paskelbė savo traktato „Samprotavimas apie metodą" antroje dalyje:

„Pirmoji taisyklė: niekuomet nelaikyti tikru jokio dalyko, kol akivaizdžiai įsitikinsiu, kad jis tikrai toks yra; kitaip sakant, rūpestingai vengti skubotumo bei išankstinio nusistatymo ir į sprendimus įjungti tik tai, kas mano protui yra taip aišku ir ryšku, jog nebelieka jokių abejonių.

Antroji taisyklė: kiekvieną mano analizuojamą keblų dalyką skaidyti į tiek dalių, kiek tai įmanoma ir būtina jam geriau įveikti.

Trečioji taisyklė: laikytis tam tikros mąstymo tvarkos, pradėti nuo pačių paprasčiausių ir lengviausiai pažįstamų dalykų ir palaipsniui pereiti prie sudėtingiausių pažinimo, tarti esant tvarką ir ten, kur mąstymo objektai natūraliai neina vienas po kito.

Ir paskutinioji taisyklė: visada daryti tokius išsamius išvardijimus ir tokias nuodugnias apžvalgas, kad būtum tikras, jog niekas nepraleista".

Pirmoji taisyklė postuluoja pažinimo intuityvumą, kurio svarbiausi bruožai – aiškumas ir akivaizdumas *(clair et distinct)*. Descartes'as pataria abejoti visomis tiesomis, bet tik ne intuityvia proto saviraiška. Intuityvų pažinimą jis tapatino su savaiminėmis tiesomis, aksiomomis.

Antroji taisyklė numato ne tik empirinę pažinimui prieinamo objekto, bet ir paties mąstymo apie jį analizę, kuri turi parengti dedukcinę samprotavimo eigą. Tai, ko gera, pati svarbiausia metodo taisyklė, atliekanti ryšio tarp pirmos ir antros taisyklės funkciją.

Trečioji taisyklė reikalauja dedukcinio samprotavimo. Tačiau Descartes'o dedukcija paremta ne silogiz-

mais ir ne empiriniais faktais, kurie ją paverstų indukcija, bet prigimtinės proto šviesos *(lumen naturale)*, t. y. intuicijos, duomenimis.

Ketvirtoji taisyklė orientuoja į indukcinę analizę, vedančią į visišką pažinimą, į pilnąją indukciją. Artėjimas prie maksimalaus pažinimo išsamumo veda prie tiesos patikimumo, jos aiškumo ir akivaizdumo, t. y. indukciją paverčia dedukcija, o ši atveda prie intuicijos. Taigi indukcija tėra tik dalinis dedukcijos atvejis. Kartu ši taisyklė reikalauja ir dedukcijos išsamumo – ką nors praleidus, dedukcinį samprotavimą ištiktų nesėkmė. Pastarosios taisyklės reikalavimai taikytini ir pirmosioms taisyklėms, nes Descartes'o metodo esmė – pažinimo procese griežtai laikytis tvarkos ir nuoseklumo, kad nebūtų jokių pertrūkių ir praleidimų.

Apibendrinant galima pasakyti, kad Descartes'o metodas buvo iš esmės dedukcinis. Juo remdamasis jis tikėjosi įgyvendinti racionalizmo amžiaus svajonę – viską iki galo suskaičiuoti ir išmatuoti, t. y. sukurti „visuotinę matematiką" *(mathesis universalis)*.

Nors savo metodą Descartes'as laikė universaliu, pritaikomu ne tik filosofijai, tačiau jo taikymą parodė tik filosofijoje. Šis metodas rodo, jog pirmiausia Descartes'ui rūpėjo ne žinojimo tikrumas, teisingumas, bet jo absoliutus *neabejotinumas*, kuris akcentuojamas pirmoje taisyklėje. Mintį, jog pažinimo procesą visuomet lydi abejojimo galimybės visuotinumas, Descartes'as grindė dviem argumentais: pirma, kad mūsų jutimo organai dažnai klysta atspindėdami išorinį juslinį pasaulį,

ir visiškai tikėtina, kad joks objektas nėra tiksliai toks, kokį mus verčia matyti ar jausti mūsų juslės. Nors Descartes'as juslinį pažinimą vadina miglotu, tamsiu, neaiškiu, pasyviu, silpninančiu intelekto aktyvumą, tačiau jo visiškai neatmeta – jis tik siūlo juo naudotis kritiškai, dažniausiai analizės stadijoje ir žiūrėti į jį kaip į tarpinių grandžių tarp priežasties ir pasekmės pažinimo šaltinį. Antra, mes dažnai klystame ir dedukciškai samprotaudami ar matematiškai skaičiuodami. Juk mūsų mintys ir vaizdiniai, kurie mums kyla būdraujant, lygiai taip pat aplanko mus ir sapne, kur jie nėra tikri. Tad visa, kas patenka į mūsų sąmonę, atrodo nė kiek ne tikriau negu sapne.

Vis dėlto kai visuotinio abejojimo galimybė pradedama taikyti metafizikoje, Descartes'o metodas įgyja dramatišką atspalvį, ypač kai reikia kalbėti apie tikėjimą visagaliu Dievu kūrėju. Tuomet ir iškyla lemtingas klausimas: „Iš kur man žinoti, ar jis nepadarė taip, kad iš tikrųjų nėra jokios žemės, jokio tįsaus kūno, jokios figūros, jokio dydžio, jokios vietos?" („Metafiziniai apmąstymai", I). Bet mums vis dėlto atrodo, kad visa tai egzistuoja. O gal, abejoja Descartes'as, „kažkoks ne tik gudrus ir apgaulus, bet ir galingas pikto genijus *(genius malignus)* panaudojo visą savo išmonę mane apgauti" (Ten pat, I).

Descartes'o abejojimo postulavimas suartina jį su skeptikais, kuriuos jis mėgo ir studijavo, tačiau jo abejojimas labiau panašus į Sokrato siūlomą neigimo metodą pažinime. Descartes'o abejojime glūdi ir paties abejojimo įveikimo numatymas.

Iškėlęs visuotinio abejojimo principą Descartes'as žengia antrą žingsnį: „Pastebėjęs, kad tiesa *mąstau, taigi esu (cogito ergo sum; je pense, donc je suis)* yra tokia tvirta ir nesugriaunama, jog visos keisčiausios skeptikų prielaidos bejėgės ją išjudinti, aš nusprendžiau be baimės galįs ją laikyti pirmuoju savo kuriamos filosofijos principu" („Samprotavimas apie metodą", IV).

Reikia pasakyti, kad Descartes'as nebuvo originalus, keldamas abejojimo problemą. Dar Aristotelis „Nikomacho etikoje" kėlė panašią problemą ir Augustinas (354–430) yra teigęs: jeigu abejoju, vadinasi, egzistuoju *(si fallor, sum)*. Šią mintį dažnai kartodavo ir scholastai.

Taip Descartes'as per abejojimą prieina neabejotiną akivaizdžią tiesą: kai mąstomas visų tiesų klaidingumas, būtina, kad egzistuotų tai, kas mąsto *(res cogitans)*, t. y. mąstantysis subjektas, *Aš*, savimonė. Taigi pačiame abejojimo fakte glūdi egzistavimo neabejotinumas, atsiskleidžia didinga tikroji būtis, esanti aukščiau už bet kokias abejones.

Descartes'o *cogito* ir tapo tuo archimediškuoju atramos tašku, tuo pamatu, ant kurio surėsta jo ontologija.

Tačiau ar ši formulė neveda į savimonės uždarumą, į solipsizmą? Toks klausimas kilo ir Descartes'ui. Todėl siekdamas atkurti abejonės nutrauktą ryšį su išoriniu pasauliu ir patvirtinti, kad toks pasaulis egzistuoja, t. y. pereitų nuo savimonės prie išorinio pasaulio pažinimo ir įgytų patikimų žinių apie išorinį pasaulį, Descartes'as leidžiasi į tokį Dievo sąvokos, arba idėjos, aiškinimą.

Tas neabejotinas *res cogitans*, mūsų savimonė, yra kupina daugybės idėjų. Tačiau vienos iš jų yra akivaizdžios tiesos, o kitos – abejotinos. Descartes'as skiria tris idėjų rūšis: vienos yra kilusios iš išorės, per juslinį patyrimą – tai vadinamosios įgytosios idėjos *(ideae adventitiae)*, kitos yra mano sąmonės mąstymo procese sukurtos idėjos *(ideae* a *me ipso factae)*, o trečiosios yra įgimtos idėjos *(ideae innatae)*, kurias į mūsų sąmonę yra įdiegusi aukštesnioji instancija (Dievas). Pirmosios dvi idėjų rūšys esą teikia sujauktą, sudrumstą pažinimą, tik įgimtos idėjos yra akivaizdžių tiesų šaltinis. Prie jų Descartes'as priskiria tokias sąvokas kaip „būtis", „Dievas", „egzistavimas", „skaičius" ir pan. bei sąmonės ir laisvos valios faktus, taip pat tokias aksiomas kaip „negalima vienu metu būti ir nebūti", „kiekvienas daiktas turi priežastį", „linija susideda iš taškų", „nėra atributo be substancijos", „du plius du yra keturi" ir pan.

Dievas Descartes'ui reikalingas kaip pasaulio egzistavimo ir jo pažinimo garantas. Dievo idėja negali kilti nei iš išorinio pasaulio, kurio juslinis suvokimas gali mus klaidinti, nei ją sukurti mūsų sąmonė, nes žmogus, kaip baigtinė būtybė, negali turėti beribės substancijos idėjos. Priešingu atveju jis turėtų laikyti save tobula ir beribe būtybe ir užimti visagalio Kūrėjo vietą, taigi reikėtų pripažinti, kad padarinys turi daugiau realumo ir tobulumo už savo priežastį, o tai prieštarautų principui, kad iš nieko niekas neatsiranda *(ex nihilo nihil fit)*.

Vadinasi, belieka sutikti, kad Dievo idėja yra įgimta, Dievo esą įterpta į mūsų sielą. Tai pati akivaizdžiausia idėja, nes ji esanti aiški, nesudėtinga ir paprasta. Dievo esybė yra vienintelė, kuri turi būti mąstoma kaip *causa sui*, kaip būtinai egzistuojanti. Egzistencija yra neatskiriama, sintetinė Dievo būties dalis. Dievas ir egzistencija negali būti mąstomi atskirai. Taigi mąstymo struktūra tokia: aš mąstau Dievą, vadinasi, Dievas yra. Tai ontologinis Dievo būties įrodymo argumentas, atėjęs iš viduramžių ir būdingas pirmiausia Anzelmui Kenterberiečiui (1033–1109), kuris savo traktate „Proslogionas" teigė: mąstant, kad yra Dievas, negalima mąstyti, kad Dievo nėra *(nullus quippe intelligens in quod Deus est potest cogitare quia Deus non est)*. Siekdamas užpildyti išorinio pasaulio pažinimo turinį Descartes'as iškelia du esminius Dievo idėjos bruožus: tobulumą ir teisingumą. Jei Dievas yra tobula esybė *(ens perfectissimum)*, jis negali būti piktavalis *(Deus malignus)*, – jis turi būti absoliučiai teisingas, vadinasi, mums Dievas yra įdiegęs būtent teisingo pažinimo sugebėjimą, kurį Descartes'as vadina prigimtine proto šviesa. Tai esąs visiškai patikimas pažinimo instrumentas, tik juo naudotis reikia atsargiai, nes jis teisinga laiko tik tai, kas absoliučiai aišku ir akivaizdu. Taigi Dievo teisingumas lemia pasaulio pažinimo teisingumą.

Dievas yra vienintelė substancija, kuri gali egzistuoti pati savaime, be ko nors kito buvimo, o visos kitos substancijos egzistuoja tik Dievo dėka. Tarp tų kitų yra dvi substancijos, kurios gali egzistuoti savarankiškai –

tai *dvasia* ir *materija*. Jos priklauso tik nuo Dievo. Esminis dvasios atributas yra mąstymas *(cogitatio)*, o materijos – stereometrinis tįsumas *(extensio)*. Tįsumui suprasti Descartes'as pateikia tokį pavyzdį: pakaitinus vaško gabaliuką, pakinta jo spalva, forma, dydis, skonis, kvapas ir t. t. Todėl vaško esmės pažinimas negalimas jutimo organais. Vienintelė savybė, kuri lieka nepakitusi, yra tįsumas. Jo dėka vaškas išlieka vašku, nors kitos jo savybės ir pakito (žr. „Metafiziniai apmąstymai", II).

Materijos tapatinimas su tįsumu vedė prie svarbios išvados – prie korpuskulinės materijos sudėties ir prie begalinio jos dalumo pripažinimo. Descartes'o supratimu, materija susideda ne iš neskaidomų elementų – atomų, o iš korpuskulų (kūnelių), kurios susiformavo iš pasaulinio sukūrinio chaoso (pirminės materijos). Korpuskulų būta trejopos prigimties: iš vienų susidarė ugninė, labai išretėjusi, visą pasaulį persmelkianti, skvarbi medžiaga, iš kitų – oras, o iš trečių – žemė, kieta tanki medžiaga, sudaryta iš pačių stambiausių ir lėčiausiai judančių korpuskulų. Tai atitinka tris pirminius agregatinius medžiagos būvius. Sukūrinio judėjimo dėka iš ugninės, kaip pačios lengviausios medžiagos, esą susidarė saulė ir žvaigždės, iš orinės – dangūs, o iš žemės – planetos ir kometos. Pagal Descartes'o kosmologiją, toks pasaulis vystosi nuolat sudėtingėdamas ir tobulėdamas.

Korpuskulas Descartes'as laikė jau realiai nedalomais elementais, tačiau kaip matematinės substancijos

jos gali būti mąstomos kaip dalomos iki begalybės. Vadinasi, ir materijos tįsumas yra mąstomas kaip neribotas (Descartes'as sąmoningai vengė termino „begalinis" ir rinkosi, jo manymu, neutralesnį), atitinkamai neribota ir amžina yra visata. Descartes'as nepripažino esant tuščios nematerialios erdvės. Kai tik materija ištįsta, sutirštėja ar susitraukia, atsiradusias joje poras (plyšius) tuoj pat užpildo kiti kūnai. Tai Descartes'as įrodinėja, pateikdamas sausos ir vandens prisigėrusios kempinės pavyzdį (žr. „Filosofijos pradai", II, 6). Tuščios erdvės esą negali būti. Kai Pascalis, 1647 m. demonstruodamas Descartes'ui atmosferos slėgio buvimą įrodantį bandymą, paklausė jo, kas yra ta tuštuma, atsiradusi uždaro mėgintuvėlio viršuje pasmukus gyvsidabrio stulpeliui, jis atsakė: labai išretėjusi, subtili skaidri materija. Vadinasi, Descartes'as taip pat tapatino tįsumą ir erdvę. O jeigu tuštumos nėra ir visos medžiagos dalelės yra susilietusios, tai tereikia tik pajudinti vieną dalelę, ir tuoj sujuda visos kitos, persikeldamos į viena kitos vietą. Tą judesį esą lemiančios dvi priežastys: pirmoji (vidinė) – Dievas, sukūręs materiją kartu su tam tikru judesio ir rimties kiekiu, kurį visada išlaiko, net ir entropijos atveju; antroji (išorinė) – mechaniniai gamtos dėsniai, lemiantys judėjimą, sukeltą tik išorinio slėgio ir smūgio (žr. „Filosofijos pradai", II, 46–52). O šiaip kiekvienas kūnas visada siekia išlaikyti savo turimą būseną ir ją keičia tik išorinių priežasčių verčiamas. Pirmapradis judėjimas esąs tiesiaeigis, iš jo kyla visi kiti. Tai ir yra ne kas kita, kaip Descartes'o

postuluojamas rimties ir judesio inercijos principas. (žr. „Filosofijos pradai", II, 37).

Toks supaprastintas mechaninis pasaulio modelis turėjo padėti protui pažinti pasaulį ir jį valdyti. Descartes'o mėginimas unifikuoti tikrovės įvairovę ir nepastovumą pavertė ją lengvai valdomu mechaniniu modeliu, kurį jis pritaikė ir gyviems organizmams.

Kyla klausimas, o kur yra Dievo vieta tokiame Descartes'o pasaulyje, jeigu Dievas čia yra tik pasaulio kūrėjas ir sergėtojas, bet jame nedalyvauja net kaip tą pasaulį sugyvinanti ir išjudinanti dvasia. Dievas tokiam pasauliui yra tarsi svetimas – jis anapus pasaulio. Kai anglų teologas Henry More'as (1614–1687) paklausė Descartes'o, kur yra Dievas, jis laiške jam buvo priverstas atsakyti: „Niekur" *(Nullibi)*. Dėl tokio atsakymo Descartes'o šalininkai buvo vadinami nulibistais, t. y. bedieviais.

Tačiau dviejų substancijų – pasaulio ir Dievo kaip nesukurtos tobulos būties, atitinkamai kūno ir sielos – visiško savarankiškumo pripažinimas toli gražu nėra ateizmas, o tik dvigubas dualizmas – vienas iš būdingiausių Descartes'o filosofijos bruožų. Kaip jau minėjome, šių dviejų savarankiškų substancijų atributai yra tįsumas ir mąstymas, kurie savo ruožtu pasižymi įvairiomis savybėmis, modifikacijomis. Tai modusai, kuriuos reikia skirti nuo atributų. Tik Dievas neturi modusų – jam būdingi vien atributai. O, sakykime, pavidalas, dalumas, judėjimas, skaičius, vieta, laikas, t. y. visa, ką galima pajusti, įsivaizduoti, apskaičiuoti

tik siejant su tįsumu, yra tįsumo modusai, o suvokimas, įsivaizdavimas, noras, t. y. visa, kas siejasi su suvokimo ir pažinimo procesu, mąstymu, yra mąstymo modusai. Kita vertus, kadangi modusus galima suvokti tik siejant juos su tįsumu ir mąstymu, jų suvokimas nėra aiškus ir akivaizdus. Tuo tarpu tįsumą galima įsivaizduoti jo nesiejant su nieku, nei su forma, nei su judėjimu, arba mąstymą – nesiejant nei su įsivaizdavimu ar jausmais, todėl šie atributai yra suvokiami aiškiai ir akivaizdžiai.

Tačiau yra tokių modifikacijų kaip alkis, troškulys, įvairios sielos aistros bei visi pojūčiai (skausmo, kutulio, šviesos, spalvų, garsų, kvapų, šilumos ir t. t.), kurie atsiranda dėl vadinamosios fizinės įtakos *(influcsus physicus)*, lemiančios glaudžią mūsų kūno ir sielos sąveiką (žr. „Filosofijos pradai", I, 48). Taip Descartes'as sudaro galimybę paaiškinti psichinius faktus, kai postuluojamas sielos ir kūno savarankiškumas ir dualizmas.

Kaip tokia sąveika atsiranda ir kas įgalina perėjimą iš to, kas fiziška, į tai, kas dvasiška, ir atvirkščiai, t. y. kaip atsiranda afektai arba aistros, Descartes'as aiškina savo antropologijoje, kuri išdėstyta „Traktate apie žmogų". Jos išeities pozicija – taip pat sielos ir kūno dualizmas. Tačiau žmoguje šios dvi substacijos priverstos sąveikauti, nes tik žmogus turi ir kūną, ir sielą. O neorganiniai kūnai, taip pat ir gyvūnai, turi tik kūnus. Sielai reikia tam tikros būveinės, o kūnui reikia sielos kaip vadovo. Tačiau tai nereiškia, kad žmoguje siela ir kūnas praranda savo savarankiškumą. Žmo-

gaus kūnas nieko negali sukelti ar pakeisti sieloje, o siela – kūne, tačiau tai, kas vyksta sieloje, kūnas gali pakreipti kita linkme, atitinkamai ir siela gali pakeisti kūno vyksmų kryptį. O šiaip šios dvi substancijos išlaiko savarankiškumą. Žmogaus kūnas esąs lygiai toks pat mechaninis automatas kaip ir gyvūnų kūnas. Šių savarankiškų substancijų ryšį sąlygoja vadinamosios *gyvybinės dvasios (esprits animaux)*, kurias Descartes'as apibūdina taip: „Jos yra lyg švelnus dvelkimas arba lyg labai tyra ir gyva ugnis, kuri nuolat ir gausiai kildama iš širdies į smegenis, iš smegenų nervais eina į raumenis ir išjudina visas kūno dalis" („Samprotavimas apie metodą", V). Jos susidaro iš nuo širdies šilumos išretėjusio kraujo dalelių. Kai toks sušilęs ir išretėjęs kraujas, plūsdamas į smegenis tiesiausiomis arterijomis, susiduria su vis siaurėjančiomis perėjomis, į smegenis patenka tik pačios judriausios ir smulkiausios dalelytės, kurios ir sudaro gyvybines dvasias, o kitos ne tokios mažos dalelės išsisklaido po kitas kūno vietas. Šios smulkiausios dalelės ir patenka į smegenų centrą, kur yra vienintelis neporinis smegenų organas – kankorėžinė liauka *(glandula pinealis)*. Čia ir yra pagrindinis dviejų substancijų – sielos ir kūno – ryšio punktas. Iš čia gyvybinės dvasios siunčiamos tarsi impulsai nervais į visus periferinius kūno organus ir taip sukeliami kūno judesiai. Vadinasi, gyvybinės dvasios yra materialūs elementai, kuriems būdingas tįsumas. Jų veikimui nereikalingas sielos įsikišimas.

Iš tokios Descartes'o „sielos fiziologijos" jo šalininkas Regijus padarė materialistines išvadas – atmetė dvasinės substancijos egzistavimą ir žmogų traktavo kaip visiškai materialią būtybę. Su tuo Descartes'as negalėjo sutikti ir 1646 m. nutraukė ryšius su Regijumi.

Tačiau toks Descartes'o filosofijos dualizmo prieštaringumas kai kuriuos jo šalininkus – Arnoldą Geulincxą (1625–1669) bei Nicolą Malebranche'ą (1638–1715), – siekiančius pagrįsti dviejų substancijų dualizmą ir pašalinti minėtą prieštaravimą, paskatino sukurti naują religinės filosofijos sistemą, vadinamąjį okazionalizmą (lot. *occasio* – dingstis), kuris sielos ir kūno sąveiką traktavo kaip tariamą: ją esą lemia ne priežastiniai ryšiai, o tik dingstys ir progos. Visais atvejais kokio nors kūniško vyksmo proga ar dingstimi, pavyzdžiui, rankos pakėlimo proga, Dievas sukelia atitinkamą sielos procesą, t. y. norą pakelti ranką, kad suderintų abiejų substancijų – kūno ir sielos – būsenas, o iš tikrųjų tai yra tik paraleliniai procesai, kurie ir sukelia sąveikos regimybę.

Aistrų fiziologija ir etika. Descartes'o sistemos prieštaringumas dar labiau išryškėja aiškinant žmogaus aistrų ir afektų prigimtį ir iš to kylančius moralės klausimus. Šioms problemoms ir skirtas jo traktatas „Sielos aistros", kurį parašė paprašius princesei Elžbietai. Patenkinti šį prašymą Descartes'ui nebuvo sunku. Dar „Filosofijos praduose" jis buvo bendrais bruožais aptaręs aistrų prigimtį. Be to, tuo metu jis kaip tik taisinėjo

dar prieš dešimtį metų parašytą traktatą „Žmogaus kūno ir visų jo funkcijų, <...>, aprašymas", kuris taip ir liko nebaigtas.

„Sielos aistrose" pateikiama fiziologinė ir psichologinė aistrų analizė parodo jų priklausomybę ne tiek nuo sielos, kiek nuo kūno veiksmų.

Aistros – tai dvejopos žmogaus prigimties rezultatas. Jos kyla minėtoje kankorėžinėje liaukoje sąveikaujant kūnui ir sielai. Descartes'as aistras skirsto į tris grupes, į: 1) grynai fiziologines, kur pojūtis primeta savo valią subjektui, 2) psichologines, kur sielos ir kūno sąveika realizuojasi pačios aistros viduje ir 3) moralines aistras, kurios yra susijusios su laisva valia. Pagrindinėmis Descartes'as laiko šešias aistras: *nuostabą, meilę, neapykantą, geismą, džiaugsmą ir liūdesį*.Visos kitos aistros arba afektai yra tik šių pagrindinių aistrų rūšys arba modifikacijos.

Descartes'as aistrų prigimtį sieja ne su sielos būsena, kaip buvo manoma iki tol, o su sielos ir kūno sąveika. Kiekvienas sielos veiksmas yra susijęs su kūno judesiu ir atvirkščiai – kai žmogaus kūno organuose kyla judesys, gimsta atitinkama mintis. Aistrų fiziologiją Descartes'as aiškina remdamasis mechanicistiniu determinizmu, kaip gyvybinių dvasių sužadintu tam tikru judesiu smegenyse.

Sielos ir kūno sąveika reiškiasi ne tik taikiu bendradarbiavimu, bet ir kova. Siela nėra taip susijusi su kūnu, kad negalėtų nuo jo atsiskirti. Sielos apraiška – mintis – yra paslanki. Kokio nors kūno organo judesio

sukelta mintis gali susisieti ne su tuo judesiu, bet su kaimyniniu tos pačios judėjimo sistemos judesiu. Būdama paslanki mintis gali pereiti nuo vienos kūno judėjimo sistemos prie kitos. Tokio perėjimo galimybė ir yra laisvė, kuri, beje, realizuojama per kovą. Toji kova ir yra aistrų atsiradimo sąlyga.

Descartes'o traktatas apie aistras nebuvo tuo metu pirmas šiai problemai skirtas veikalas. Dar 1640 m. buvo išleista Marino Cureau de La Chambre (1594–1669) knygos „Aistrų bruožai" („Charactêrs des passions") pirmas tomas. Tačiau Descartes'o traktatas išsiskyrė išsamia fiziologine aistrų analize, o tai buvo drąsus ir novatoriškas žingsnis to meto biologijos ir psichologijos mokslo raidoje. Nepaisant šios analizės vienpusiškumo, t. y. grynai mechanistinio aistrų fiziologijos traktavimo, Descartes'as atskleidė besąlyginio reflekso mechanizmą ir parodė jo visuotinę reikšmę tiriant gyvuosius organizmus.

Descartes'o aistrų teorija yra ir jo moralės mokslo pagrindas. Kaip sielos ir kūno sąveikos produktas, aistros vaidina svarbų vaidmenį pažinimo procese, sutelkdamos žmogaus dėmesį į svarbias mintis. Tačiau dažnai aistros ir sujaukia žmogaus mąstymo eigą, savo galia nuslopindamos reikšmingas mintis, nukreipdamos dėmesį netinkama linkme ir tuo paskatina nedorą elgseną. Silpnesnės sielos kartais priima kūno provokuojamas aistras ir tuomet iškyla reikalas jas suvaldyti. O skirti, kurias aistras reikia skatinti, o kurias slopinti, esą geriausiai padeda liūdesys ir džiaugsmas. Tačiau

svarbiausias moralės principas yra protingas elgesys, pagrįstas pažinimu.

„Sielos aistrose" Descartes'as nesileidžia į moralės problemų svarstymus. Tik pačioje traktato pabaigoje jis trumpai paaiškina, kaip reikėtų valdyti aistras. Apskritai Descartes'as, kaip ir dauguma XVII a. racionalistų, stengėsi apeiti etikos klausimus. Antikos laikų moralės teoriją jie vadino išdidžiu ir puikiu rūmu, pastatytu ant smėlio ir purve, o naujaisiais amžiais vyraujant proto ir mokslo kultui racionalizmas dar nemokėjo tinkamai pagrįsti etikos problemų. Mėginimai moralę aiškinti tiksliųjų mokslų pagrindais, „more geometrico", nebuvo sėkmingi.

Vis dėlto pasisakyti moralės klausimais Descartes'ą išprovokavo moterys – princesė Elžbieta ir Švedijos karalienė Kristina. Susirašinėdamos su Descartes'u jos klausė jo nuomonės ne tik filosofiniais begalybės, Dievo būties, sielos ir kūno ryšio klausimais, bet ir prašė išsakyti savo požiūrį į kai kurias moralės problemas, etiniu aspektu įvertinti kai kurias aistras. Pavyzdžiui, karalienė Kristina 1646 m. per Prancūzijos pasiuntinį Švedijoje Chanut paprašė Descartes'o atsakyti į klausimą, kas blogiau – besaikė meilė ar besaikė neapykanta. Descartes'o atsakymas buvo gana išsamus, prilygstantis trumpam traktatui apie meilę ir kartu literatūriškai patraukliai parašytas. Jame Descartes'as išanalizavo meilės esmę ir aptarė jos rūšis. Meilę jis apibūdino kaip objektą, kurio turėjimas ar buvimas teikia džiaugsmą, o jo netekimas – kančią. Meilė skatina siekti tokio objekto

visomis savo valios jėgomis ir susijungti su juo. Todėl meilė yra susijusi su džiaugsmu, liūdesiu ir geismu. Tokie valios veiksmai sielai būdingi nepriklausomai nuo ryšio su kūnu ir kyla iš pažintinės veiklos: kaip pažinimo subjektas, mes mylime daiktų pažinimą, patiriame džiaugsmą jais tenkindamiesi ir liūdime, kai jų netenkame. Tai *intelektualinė meilė*, kuriai esant mūsų sielą valdo tik noras pažinti, nes žinome, ką mes mylime, ko siekiame, kas mus džiugina ir kas liūdina. Todėl intelektualinės meilės džiaugsmai ir kančios yra ne aistros, bet aiškios idėjos. Priešingai, *afektinė* ir *juslinė* meilė lydi intelektualinę meilę ir kyla susijaukus aiškioms idėjoms. Jos pagrindas – sielos ir kūno ryšys. Sieloje egzistuoja tam tikri troškimai, kurie nors ir atitinka kūniškąsias būsenas ir jų pokyčius, bet tas atitikimas mums nėra aiškus. Iš čia kyla neaiškūs – jusliniai, afektiniai – troškimai, kurie nukreipti į vienus objektus siekiant atsikratyti kitų objektų ir dėl to mes patiriame džiaugsmą įgiję vienus ir kenčiame esant kitiems objektams. Taip randasi pagrindinės juslinių troškimų rūšys, arba vadinamosios paprastosios aistros, apie kurias ir kalbama antroje traktato „Sielos aistros" dalyje. Visos kitos aistros kyla susijungus arba pasikeitus paprastosioms aistroms.

Taigi intelektualinė meilė randasi iš pažinimo poreikių, o juslinė – iš organinės gamtos poreikio. Kaip intelektualinė meilė gali egzistuoti be juslinių troškimų, taip ir juslinė meilė galima be pažinimo, t. y. meilė galima be aistrų ir aistra – be meilės. Tačiau žmogui

būdingos abejos meilės rūšys: ir inteletualinė, ir juslinė meilė žmoguje paprastai būna kartu. Dėl sielos ir kūno ryšio tam tikros kūno organų būsenos sukelia atitinkamus vaizdinius ir norus, ir atvirkščiai. Jų tarpusavio santykis toks, koks yra tarp minties ir jos žodinės bei raidinės išraiškos. Todėl, pavyzdžiui, asmens ar daikto, kurio mes trokštame, įsivaizdavimas sukelia savaiminę kūnišką apraišką, pasireiškiančią, sakykime, sutankėjusiu širdies plakimu, sustiprėjusia kraujo apytaka ir pan.

Tačiau meilė Dievui neįmanoma natūralaus gamtos pažinimo pagrindu. Dievo idėja gali tapti stipria aistra tik tuo atveju, jeigu Dieve mes matome mūsų dvasinio viešpatavimo pradą ir tikslą.

Pagaliau klausimą, kas blogiau – besaikė meilė ar besaikė neapykanta, – reikia papildyti klausimu, kuri iš šių aistrų pagal savo prigimtį yra nesavanaudiškesnė. Neapykanta pagal savo prigimtį turėtų būti laikoma didžiausiu blogio šaltiniu. Tai kankinantis jausmas, neteikiantis jokios paguodos; netgi pasitenkinimas, kurį gali sukelti neapykanta, prieštarauja žmogaus prigimčiai ir būdinga tik demonams. Vis dėlto meilė dėl savo beribiškumo yra dar pavojingesnė už neapykantą, nes ji karštesnė, stipresnė ir patvaresnė. Kai meilė mus pririša prie niekingo beverčio objekto, ji pridaro kur kas daugiau nuostolių negu neapykanta, prisiėjus skirtis su būtybe, verta mūsų meilės. Be to, kuo didesne aistra užsidega meilė, tuo nuožmiau ji siekia pašalinti viską, kas stoja jai skersai kelio. Tokia meilė atpalaiduoja

neapykantos galias, ir tada ji veikia iš karto keliomis kryptimis (pagal: *Асмус В. Ф. Декарт.* – М., 1956. – С. 288–289).

Susirašinėdamas su Elžbieta Descartes'as buvo priverstas paliesti ir bendresnius etikos klausimus. Pretekstas tam buvo Elžbietos siūlymas panagrinėti romėnų filosofo stoiko Lucijaus Anėjo Senekos (4 m. pr. Kr. – 65 m. po Kr.) traktato „Apie laimingą gyvenimą" („De vita beata") turinį. Descartes'as nemėgo komentuoti kitų autorių minčių (beje, savo kūryboje jis buvo visiškai savarankiškas ir niekada nesirėmė jokiais autoriais); todėl ir šiuo atveju jis pirmiausia išsakė savo požiūrį apskritai į antikos moralės sistemą. Jis nematė esminio prieštaravimo tarp epikūrininkų ir stoikų idealų. Kiekvienam etiniam poelgiui esą būdingi du momentai: tikslas ir atpildas pasiekus tikslą. Epikūras (341 m. pr. Kr. – 270 m. pr. Kr.) akcentavo tik atpildą, t. y. pasitenkinimą pasiekus tikslą, o stoikai – tik tikslą, kurį tapatino su narsa. Pasak Descartes'o, ir viena, ir kita yra vienpusiška. Iš tikrųjų pasitenkinimo nebūna be narsos, o narsumo – be pasitenkinimo. Analizuodamas Senekos moralines nuostatas, Descartes'as suformulavo tris moralinio elgesio taisykles: 1) geriausiu būdu panaudoti protą tam, kad žinotum, ką būtina daryti bet kokiomis aplinkybėmis, 2) tvirtai pasiryžti daryti tai, ką liepia protas, 3) aiškiai skirti, kas priklauso nuo mūsų pačių ir kas nėra mūsų valioje.

Šios taisyklės remiasi tais pačiais praktinės veiklos pagrindais, kuriuos Descartes'as suformulavo dar

1637 m. traktate „Samprotavimas apie metodą" (III). Čia jos skamba taip:

1) „paklusti savo šalies įstatymams bei papročiams, visada laikytis religijos, kurios iš Dievo malonės nuo vaikystės buvau mokomas, ir visais kitais klausimais vadovautis pačiomis nuosaikiausiomis ir labiausiai nuo kraštutinumų nutolusiomis nuomonėmis, paprastai pripažintomis pačių supratingiausių žmonių, su kuriais man tenka gyventi";

2) „būti, kiek tai man įmanoma, nepalenkiamam ir ryžtingai veikti, be to, taip tvirtai laikytis net ir labai abejotinos nuomonės, jei sykį nusprendžiau ją priimti, lyg ji būtų visiškai tikra";

3) „visuomet stengtis nugalėti veikiau save, o ne lemtį, ir pakeisti savo troškimus, o ne pasaulio tvarką, ir apskritai stengtis priprasti prie minties, kad nėra nieko, kas būtų visiškai mūsų galioje, išskyrus mūsų mintis".

Tai ne kas kita, kaip protu besivadovaujančios geros valios doktrina, kuri užtikrina ne tik garbingus ketinimus, bet ir tobulus veiksmus. Descartes'as nurodo keturias proto tiesas, kuriomis turėtų vadovautis gera valia: 1) tikėjimas Dievo buvimu, 2) įsitikinimas, kad mes turime sielą, visiškai skirtingą nuo kūno, 3) įsitikinimas, kad visata yra begalinė, arba bent neturi ribų, 4) supratimas, kad kiekvienas iš mūsų yra tik didesnės visumos – šeimos, valstybės, gamtos, žmonijos – dalelė.

Suvokimas, kad žmogus yra tik beribio pasaulio dalelė, Descartes'ui nekėlė tokio dramatiško jausmo, kokį išgyveno jo bendraamžis tėvynainis Pascalis,

kuriam mintis apie pasaulio begalybę ir joje pasimetusį žmogų buvo siaubo ir liūdesio šaltinis. Pascalis rašė: „Visas šis regimas pasaulis tėra nepastebimas brūkšnelis plačiose gamtos gelmėse. Jokia mintis prie jos nepriartės. Mes galime praplėsti savo mąstymą už įsivaizduojamų erdvių ribos – jis tepagimdys atomus, palyginti su daiktų tikrove. Tikrovė – tai begalinis rutulys, kurio centras – visur, o kraštas – niekur. <....> Kas tokiu būdu save suvoks, išsigąs savęs paties. Suvokdamas save tokia apimtimi, kurią gamta jam davė, tarp dviejų bekraštybės ir nieko bedugnių, jis suvirpės regėdamas šiuos stebuklus. <...> Kas tad yra žmogus gamtoje? Bekraštybės atžvilgiu – niekas, nieko atžvilgiu – viskas: vidurys tarp nieko ir visko. <...> jis vienodai nepajėgus matyti nieką, iš kurio yra ištrauktas, ir bekraštybę, kurios yra prarytas. Jam nelieka nieko kito, kaip tik matyti daiktų vidurį, amžinai prarandant viltį pažinti jų pradžią ir pabaigą". „Žmogus tėra nendrė, silpniausia gamtoje" (*Pascal B.* Mintys, 72, 347).

Descartes'o moralinė savijauta kitokia. Jis samprotauja optimistiškai: nors pasaulis ir begalinis, žmogus vis dėlto bent iš dalies jį pažįsta ir naudojasi jo gėrybėmis, suvokia save kaip didingos jo tvarkos dalį ir užima joje pakankamai reikšmingą vietą nesijausdamas nei pasimetęs, nei vienišas, nei izoliuotas. Nors žmogus ir nėra galutinis tikslas ir pasaulio centras, bet ir ne nendrė, prislėgta begalybės, nes teisingą veiklos kelią jame nušviečia protas, kuris perspektyvoje turėtų atvesti žmogų į viešpatavimą gamtai.

Toks Descartes'o moralinis optimizmas rėmėsi giliu įsitikinimu beribio pasaulio vyksmo dėsningumu ir amžinu jo dėsnių pažinimu. Pascaliui tokia nuostata buvo nepriimtina, ir jis prisiekė „rašyti prieš tuos, kurie per daug gilinasi į mokslus. Descartes'as. Negaliu atleisti Descartes'ui" (*Pascal B.* Mintys, 76, 77).

Vis dėlto į daugelį moralinio pobūdžio klausimų Descartes'as neatsakė. Kai kurios abejonės trikdė ir Elžbietą. Ji klausė, kaip dėsningą pasaulio tvarką suderinti su laisva žmogaus valia, su laisvės samprata, kaip Dievas gali būti laisvas nuo atsakomybės už blogus žmogaus poelgius. Pasak Descartes'o, kaip žmogus žino, kad jis yra būtinos tvarkos dalis, taip žino ir kad jis veikia laisvai. Tačiau ką žmogus turi daryti, kad jo veikla būtų reikšminga ir prasminga visumos atžvilgiu, už jo paties egzistencijos? Atsakydamas į šį klausimą, Descartes'as „Sielos aistrų" pabaigoje daro išvadą, jog aistras galima ir būtina valdyti. Tik suvaldytos aistros teikia pusiausvyrą mąstančiai sielai ir sukelia dvasinį pasitenkinimą. O jas suvaldyti galima tik per žinojimą ir lavinimąsi. Tačiau valdydamas aistras protas neturėtų paralyžiuoti jų reiškimosi, o tik nukreiptų jas nuosaikumo vaga ir pajungtų aukščiausiai pažinimo aistrai.

Taigi pažinimą Descartes'as iškelia iki moralinės vertybės rango. Mąstymas – tai moralinė veikla, nes ją skatina džiaugsmingas stebėjimasis tiesos akivaizdoje. Descartes'as visą gyvenimą su aistringu džiaugsmu ieškojo tiesos, nes buvo įsitikinęs, jog moralinis gėris

yra pagrįstas teisingu žinojimu, kuris apvalo sielą nuo visokio blogio. O blogis yra tiesos stoka arba jos neturėjimas. Maža to, tiesos žinojimas kartu išlaisvina ir sielą, pašalindamas aistras lydinčius kaprizus ir savivalę.

Dualistinis Descartes'o žmogus – silpna būtybė. Tačiau jis turi nuostabų universalų instrumentą – protą, kuris gali jį padaryti stiprų ir išaukštinti. Tik klausimas, kaip tinkamai juo naudotis. Nors daugeliu atveju žmogaus protas ir pasižymi tik vidutiniais sugebėjimais, be to, jį dar jaukia įvairūs pojūčiai ir aistros, tačiau Descartes'o pasiūlytas metodas gali padėti jį lavinti ir įveikti abejotinas tiesas. Svarbiausia – mąstyti. O mąstyti – tai būti ir pranokti save ir savo laiką. Šiai minčiai pritaria ir Pascalio raginimas: „Tad stenkimės tinkamai mąstyti: tai dorovės principas" (*Pascal B.* Mintys, 347).

Iki Descartes'o didieji filosofai buvo tik mokytojai, išradingai mokę savo pirmtakų ir senolių išminties. Descartes'as jau nusimeta mokytojo togą ir skelbia pasauliui laisva nuo pedantiško formalizmo ir akademizmo dėstymo maniera savo originalias idėjas ir atradimus. Tuo jis ir yra neprilygstamas.

Antanas Rybelis

PAAIŠKINIMAI

„Sielos aistros" – paskutinis Descartes'o traktatas, išleistas dar jam gyvam esant. Traktatas parašytas prancūzų kalba ir 1649 m. išspausdintas Paryžiuje, o 1650 m. Amsterdame išėjo jo vertimas į lotynų kalbą.

Pirmą kartą leidžiamas šio traktato vertimas į lietuvių kalbą verstas iš kn.: *Descartes R.* Discours de la méthode. Les passions de l'âme. – Paris: Bookking International, 1995. – P. 97–251.

[1] Žodis *passion* yra daugiareikšmis, savo kilme susijęs su sen. graikų kalbos žodžiu *πάθος* bei lotynų *passio*, pirmiausia reiškiančiu kentėjimo pojūtį patiriant kokio nors išorinio objekto poveikį. Antikinėje literatūroje šiuo žodžiu buvo nusakomas nelaimingas atvejis, patiriamas poveikis, įspūdis, pojūtis, kentėjimas, aistra, jaudinimas, žadinimas, būsena, savybė, pokytis ir pan., taigi bet koks išgyvenimas, bet koks potyris. Antikinė šio žodžio vartojimo tradicija išliko prancūzų ir kitose romanų kalbose. Kaip galima spręsti iš šio traktato pirmos dalies 1, 27–29, 41 ir kitų skirsnių,

Descartes'as taip pat skiria *passion* vartojimą plačiąja ir siaurąja prasmėmis. Pirmuoju atveju juo nusakomas bet koks pojūtis ar potyris, o antruoju – ūmiai kilęs stiprus jausmas, tam tikra intensyvi dvasinė būsena, afektas arba vadinamoji aistra. Kadangi lietuvių kalboje „aistra" paprastai suprantama tik siaurąja *passion* prasme, tad tais atvejais, kai šis prancūzų kalbos žodis yra vartojamas plačiąja prasme, jis verčiamas žodžiu „potyris", nors iš konteksto ne visada aišku, kokį vertimo variantą pasirinkti.

[2] Žodį „subjektas" *(sujet)* Descartes'as vartoja remdamasis scholastinės filosofijos tradicija, kur „subjektas" gali būti suprantamas tokia pačia prasme kaip ir „objektas", ir atvirkščiai.

[3] *William Harvey* (1578–1657) – anglų gydytojas fiziologas, apie 1619 m. atradęs didįjį kraujo apytakos ratą. Knygoje „Anatominiai gyvūnų širdies ir kraujo judėjimo tyrimai" („De motu cordis et sanquinis in animalibus", 1628) jis pirmasis pagrindė kraujotakos mechanizmą, paneigdamas iki tol vyravusias senovės graikų gydytojo, antikos medicinos klasiko Klaudijaus Galeno (apie 130 – apie 200) pažiūras kraujotakos klausimais.

[4] Kaip Descartes'as supranta „gyvybines (arba gyvybės) dvasias", aiškinama šio traktato pirmos dalies 10 skirsnyje, kuriame aprašomas jų susiformavimas. Po Descartes'o mirties išleisto jo nebaigto traktato „Žmogaus kūno <...> aprašymas" pratarmėje pateikiamas toks „gyvybinių dvasių" apibrėžimas: „Pačios judriausios ir greičiausios kraujo, atitenkančio į smegenis iš širdies kuo tiesiausiai

einančiomis arterijomis, dalelės sudaro tarsi subtiliausią orą, arba vėją, vadinamą gyvybinėmis dvasiomis". Taigi tiksliau *esprit animaux* (lot. *spiritus animales*) būtų versti tiesiog „dvasios dvelksmu", siunčiančiu impulsus nervams, tačiau laikomasi jau literatūroje paplitusio pažodinio šio termino vertimo.

[5] Čia Descartes'as turi galvoje savo traktatus „Samprotavimas apie metodą" („Discours de la méthode", 1637), pirmiausia penktą jo dalį, ir „Dioptrika" („Dioptrique", 1637).

[6] *Juan Luis Vivès* (1492–1540) – ispanų filosofas humanistas. Reikšmingiausiame savo veikale „Apie sielą ir gyvybę" („De anima et vita", 1539) mėgino pagrįsti empirinę psichologiją, pateikdamas nemaža pavyzdžių iš savo gyvenimo. Tai buvo iššūkis iki tol nuo antikos laikų vyravusiai racionalistinei psichologijai.

[7] Turimi galvoje trys romėnų didvyriai konsulai, garbingai žuvę mūšiuose su priešais. Davę įžadus požemio dievams paaukoti savo gyvybę (lot. *devotio*), kad tik laimėtų pergalę, jie beatodairiškai puldavo priešą be vilties likti gyvi ir tuo įkvėpdavo likusius karius narsiai kovai. Už pavyzdinę Tėvynės meilę senovėje buvo garbinamas pirmiausia *Publijus Decijus Muris*, 295 m. pr. Kr. žuvęs mūšyje su samnitais prie Sentino. Pasak legendos, šiam žygdarbiui jį įkvėpęs jo tėvas, 340 m. pr. Kr. žuvęs mūšyje su lotynais prie Vezuvijaus. Tokį pat žygdarbį pakartojo ir sūnus, 279 m. pr. Kr. žuvęs mūšyje prie Auskulo.

[8] Lotynų kalbos žodis *livor* turi dvi reikšmes: jis reiškia ir melsvai gelsvą spalvą (mėlynę), ir pavydą.

[9] Čia Descartes'as tikriausiai daro užuominą apie anglų puritonų surengtą Karolio I nužudymą 1649 m. sausio 30 d. ir apie popiežiaus Inocento III surengtą Kryžiaus žygį prieš eretinį albigiečių sąjūdį III a. pradžioje.

[10] Apie tai liudija Jonas Stobajas (Ἰωάννης Στοβαῖος, V a.) savo „Antologijoje" (Ἀνθολόγιον, *lot.* „Florilegium", XX, 53), remdamasis neišlikusiu II a. pr. Kr. gyvenusio biografo Sotiono Aleksandriečio (Σωτίων) veikalu „Filosofų sekėjai" (Διαδοχή φιλοσόφων). Apie tai vienoje savo satyroje (X, 28) rašė ir romėnų poetas Decimas Junijus Juvenalis (apie 60–140):

> *Verta pagirti, manau, abudu graikų išminčius:*
> *vienas iš jų, vos tiktai iš namų iškeldavo koją,*
> *imdavo juoktis linksmai, o antrasis pradėdavo verkti.*
>
> (A. Bendoriūtės vertimas)

Tačiau Descartes'as apie tokią senovės graikų filosofų Demokrito (Δημόκριτος, 460–370) ir Herakleito (Ἡράκλειτος, g. apie 540 m. pr. Kr.) charakteristiką žinojo iš romėnų filosofo stoiko Lucijaus Anėjo Senekos Jaunesniojo (apie 4 m. pr. Kr. – 65 m. po Kr.) traktatų, pirmiausia iš traktato „Apie pyktį" („De ira, II, 10, 5): „Išėjęs iš namų Herakleitas visuomet verkdavo matydamas šimtus nedorai gyvenančių ir net nedorai žūvančių, gailėjosi visų, kuriuos sutikdavo linksmus ir laimingus; tai buvo švelnios, bet pernelyg silpnos sielos žmogus, pats apverktinas. Pasakojama, kad Demokritą, priešingai, žmonės matydavo tik besijuokiantį, niekas jam neatrodė rimta, kas buvo rimtai daroma". Apie tai Seneka dar užsimena ir traktate „Apie sielos ramybę" („De tranquillitate animi", XV, 2).

[11] *Kinikai* – senovės graikų filosofijos mokykla. Jos pradininkas Antistenas (Αντισθένης, apie 445 – apie 365 m. pr. Kr.). Ji veikė gimnazijoje, įsikūrusioje Atėnuose ant Kinosargo kalvos – iš čia jos pavadinimas. Kinikai ragino vadovautis natūraliais poreikiais, kylančiais iš spontaniškos individo egzistencijos, ignoravo tradicines moralės normas, laikė jas reliatyviu dalyku, dažnai klaidinančiu žmones, darančiu juos priklausomus nuo to, kas svetima žmogaus prigimčiai. Kinikų idealas – laisvas, savarankiškas žmogus, gyvenantis pagal savo prigimtį ir tenkinantis paprasčiausiais, tik būtinais dalykais.

ŽODYNĖLIS

admiration – nuostaba
affection – būsena; prieraišumas
agrément – malonumas
allégresse – džiūgavimas
âme – siela
amitié – draugystė
amour – meilė
appétit – potraukis
assurance – savikliova
aversion – pasibjaurėjimas

bassesse – niekingumas

chatouillement – kutulys
colère – pyktis
concupiscence – geidulingumas
contentement – pasitenkinimas
courage – drąsa
crainte – baimė
curiosité – smalsumas

dédain – niekinimas
dégoût – pasidygėjimas
dérision – pajuoka
désespoir – nusivylimas
désir – geismas; troškimas
dévotion – garbinimas

effet – apraiška
effronterie – įžūlumas
émotion – jaudulys
émulation – rungtyniavimas
ennui – nuobodulys
entendement – intelektas
envie – pavydas
épouvante – siaubas
espéranse – viltis
esprit – dvasia
esprits animaux – gyvybinės dvasios
estime – pagarba
étonnement – apstulbimas

fatalité – lemtis
faveur – paslaugumas
fortune – atsitiktinumas

générosité – kilnumas
gloire – garbė

haine – neapykanta
hardiesse – narsa

honte – gėda
horreur – pasibaisėjimas
humilité – nuolankumas

impudence – begėdiškumas
indignation – pasipiktinimas
ingratitude – nedėkingumas
irrésolution – neryžtingumas

jalousie – pavyduliavimas
joie – džiaugsmas
jouissance – mėgavimasis

lâcheté – bailumas
langueur – suglebimas

magnanimité – didžiadvasiškumas
mépris – panieka
moquerie – patyčios

orgueil – puikybė

pamoison – alpulys
passion – aistra; potyris
pensée – mintis
perception – suvokimas
petitesse – menkumas
peur – išgąstis
pitié – gailestis
plaisir – malonumas

raillerie – pašaipa
raison – protas; argumentas
reconnaissance – dėkingumas
regret – apgailestavimas
remords – [sąžinės] graužatis
repentir – atgaila
représentation – pristatymas; perteikimas
rêver – trokšti
ris – juokas

sagesse – išmintis
satisfaction – pasitenkinimas
sécurité – saugumas; užtikrintumas
sens – juslė; jutimo organas
sentiment – jausmas
soupir – atodūsis
sujet – subjektas
surprise – staigmena

tremblement – drebulys
tristesse – liūdesys

vénération – gerbimas; garbinimas
vengeance – kerštas
volonté – noras; valia

TURINYS

Pirma dalis. APSKRITAI APIE POTYRIUS IR TA PROGA APIE VISĄ ŽMOGAUS PRIGIMTĮ 7

Antra dalis. APIE AISTRŲ SKAIČIŲ IR TVARKĄ. ŠEŠIŲ PIRMINIŲ AISTRŲ AIŠKINIMAS 51
Aistrų tvarka ir jų išvardijimas 52

Trečia dalis. APIE ATSKIRAS AISTRAS 123

A. Rybelis. René Descartes'o gyvenimas ir filosofija: sielos fiziologija ir etika 169

Paaiškinimai 221
Žodynėlis 227

Descartes, René

De 337 Sielos aistros / René Descartes. – Vilnius: Pradai, 2002. – 231 p. – [Filosofijos klasika: mažoji serija: 6]

Kn. taip pat: René Descartes'o gyvenimas ir filosofija: sielos fiziologija ir etika / Antanas Rybelis, p. 169–220.
ISBN 9986-943-77-9

Naujųjų amžių filosofijos pradininko R. Descartes'o (1596–1650) traktatas „Sielos aistros" yra labiau biofiziologinis nei psichologinis ar etinis kūrinys, atspindintis to meto požiūrį į sielos ir kūno tarpusavio priklausomybę. Aiškindamas žmogaus aistrų susidarymo fiziologiją ir jų fizines apraiškas R. Descartes'as vis dėlto vertina jas ir etiniu aspektu, pamoko, kaip jas valdyti.

UDK 1(44)+17+159.94

René Descartes
SIELOS AISTROS

Iš prancūzų kalbos vertė
Linas Rybelis

Redaktorius *Antanas Rybelis*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Korektorė *Ingrida Sutkevičienė*
Maketavo *Irutė Stukienė*

SL 1573. 2002 07 23. Užsakymas 2.704

Išleido UAB „Pradų" leidykla,
T. Vrublevskio g. 6, 2000 Vilnius

Spaudė AB spaustuvė „Spindulys",
Gedimino g. 10, 3000 Kaunas
www.spindulys.lt

Printed in Lithuania